

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ
ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2016-2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της ΑΡΓΥΡΟΥΛΑΣ ΚΩΝ/ΝΟΥ ΚΑΓΚΛΗ
A.M.: 7340011016002

Τα νεότερα μοντέλα αναμόρφωσης

Επιβλέποντες:

Δημητράτος Ν.
Κιούπης Δ.
Τζαννετάκη Τ.

Αθήνα, Νοέμβριος 2017

Copyright © [Αργυρούλα Καγκλή, Νοέμβριος 2017]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	1
Α' Μέρος	2
Βασικά ιδεολογικά πρότυπα και διεθνείς τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής	2
1. Βασικά ιδεολογικά πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής	2
α) Η άμυνα της κοινωνίας απέναντι στο έγκλημα	4
(i) Το τιμωρητικό-ανταποδοτικό πρότυπο ("retributive model")	5
(ii) Το ωφελμιστικό-αποτρεπτικό πρότυπο ("deterrent model")	7
(iii) Το μεταρρυθμιστικό/βελτιωτικό πρότυπο ("reformative model")	8
(iv) Το επανορθωτικό/θεραπευτικό/προνοιακό/αναμορφωτικό πρότυπο ("rehabilitative"/"Welfare Model")	8
(v) Το επανακοινωνικοποιητικό πρότυπο ("resocialization model") της νέας κοινωνικής άμυνας	10
(vi) Το επανεντακτικό πρότυπο ("reintegrative model")	12
(vii) Το πρότυπο της ασφάλειας ή του πολέμου εναντίον του εγκλήματος ("War against crime")	12
β) Εναλλακτικά πρότυπα	13
(i) Ο Καταργητισμός ("Abolitionism")	14
(ii) Ο Ποινικός Εγγυητισμός	15
(iii) Η Κοινωνική Δικαιοσύνη ("Social Justice")	16
(iv) Η Αποκαταστατική ή Επανορθωτική Δικαιοσύνη ("restorative justice")	17
2. Ύστερη νεωτερικότητα και διεθνείς τάσεις της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής	21
2.1. Το δικαϊκό πρότυπο	25
2.2. Η εφαρμογή αυστηρών ποινικοκατασταλτικών πολιτικών	32
3. Η κοινωνία της διακινδύνευσης και η επίδρασή της στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική	38
3.1. Η σύγχρονη εικόνα των φυλακών παγκοσμίως	49

3.2.	Η κοινωνία της διακινδύνευσης και η διαχειριστική λογική αντιμετώπισης του εγκλήματος.....	59
B' Μέρος		68
	Το αναμορφωτικό ιδεώδες, η αναβίωσή του και τα επανεντακτικά πρότυπα εκτίμησης/μείωσης κινδύνων RNR και GLM.....	68
1.	Το αναμορφωτικό ιδεώδες και η αναβίωσή του.	68
α)	Εννοιολογικό περιεχόμενο και ιστορική διαδρομή του ιδεώδους.	68
β)	Η αναβίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους.....	76
2.	Τα επανεντακτικά πρότυπα εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR και GLM.	81
2.1.	Το επανεντακτικό πρότυπο εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR.	81
2.1.1.	Οι βασικές αρχές του μοντέλου RNR.	82
i.	Η αρχή του κινδύνου (“Risk Principle”).	82
ii.	Η αρχή της εγκληματογόνου ανάγκης (“Criminogenic Need Principle”).	83
iii.	Η αρχή της ανταποκρισιμότητας (“The Responsivity Principle”).	83
2.1.2.	Το θεωρητικό υπόβαθρο του RNR.....	84
2.1.3.	Οι παράγοντες εκτίμησης κινδύνου/αναγκών του δράστη.	87
2.1.4.	Η σχέση του μοντέλου RNR με τις εγκληματολογικές θεωρίες.....	90
2.1.5.	Πρακτικές εφαρμογές και κριτική κατά του μοντέλου RNR.	92
2.1.6.	Δυνατότητα εφαρμογής του μοντέλου RNR στην Ελλάδα.....	95
2.2.	Το επανεντακτικό πρότυπο εκτίμησης και μείωσης κινδύνων GLM.	96
2.2.1.	Το θεωρητικό υπόβαθρο του GLM.	97
2.2.2.	Οι βασικές παραδοχές και οι πρακτικές εφαρμογές του GLM.	99
2.3.	Σύγκριση των δύο μοντέλων-δυνατότητες πρακτικής εφαρμογής-καταληκτικές σκέψεις και προβληματισμοί.....	105
Επίλογος		113
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ		1
ΕΛΛΗΝΙΚΗ		1

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία αποτελείται από δύο μέρη. Στο Α' Μέρος θα αναφερθούμε στα βασικά ιδεολογικά πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής και στις σχετικές τάσεις που επικράτησαν και επικρατούν διεθνώς. Ειδικότερα, αφού πρώτα εξετάσουμε τα επιμέρους αντεγκληματικά πρότυπα που καθιερώθηκαν από την επικράτηση της ιδεολογίας της Άμυνας της Κοινωνίας απέναντι στο έγκλημα, θα κάνουμε αναφορά στα εναλλακτικά πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής, που αναδύθηκαν στο πλαίσιο της γενικότερης κρίσης του ποινικοσωφρονιστικού συστήματος, ιδίως από το 1950 και μετά.

Θα δούμε ακόμα, πώς στο πλαίσιο των γενικότερων χαρακτηριστικών της ύστερης νεωτερικότητας και της κοινωνίας της διακινδύνευσης, καλλιεργήθηκαν και εφαρμόστηκαν αυστηρές ποινικοκατασταλτικές πολιτικές, οι οποίες, σε συνδυασμό με την υποχώρηση του κράτους πρόνοιας, επέφεραν καταστροφικά αποτελέσματα στο πεδίο της σωφρονιστικής πολιτικής παγκοσμίως, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα εκείνο της εμφάνισης του φαινομένου του «υπερπληθυσμού» των φυλακών. Ειδική μνεία θα γίνει στο δικαϊκό πρότυπο-το «αντίπαλο δέος» του αναμορφωτικού ιδεώδους-, η στρεβλή εφαρμογή του οποίου «ευθύνεται» εν πολλοίς για την αναβίωση του αναμορφωτικού προτύπου και την εμφάνιση του «Νέου Επανενταξισμού».

Στο Β' Μέρος της εργασίας μας, αφού πρώτα επιχειρήσουμε τον εννοιολογικό προσδιορισμό, την καταγραφή των βασικών αρχών και χαρακτηριστικών του «αναμορφωτικού ιδεώδους», θα περιγράψουμε την ιστορική του διαδρομή και θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τους λόγους εκείνους που οδήγησαν στην αναβίωσή του, υπό μία νέα, πιο ανθρωπιστική μορφή. Στο πλαίσιο αυτό, θα επισημάνουμε τη σύνδεση της «νέας επανένταξης» με τις διαδικασίες εκτίμησης και μείωσης κινδύνων και θα προβούμε στην ανάλυση των δύο βασικών επανεντακτικών προτύπων εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR (“Risk-Need-Responsivity Model”) και GLM (“Good Lives Model”).

Τέλος, θα επιχειρήσουμε τη σύγκριση των δύο παραπάνω μοντέλων και θα διερευνήσουμε τις περαιτέρω δυνατότητες των πρακτικών τους εφαρμογών τόσο σε διεθνές όσο και εθνικό επίπεδο.

Α' Μέρος

Βασικά ιδεολογικά πρότυπα και διεθνείς τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής.

1. Βασικά ιδεολογικά πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής.

Το Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης¹ και η λειτουργία του, καθώς και η επιλογή της καταλληλότερης αντεγκληματικής πολιτικής², αποτελούσαν ανέκαθεν πεδίο έντονων ελπίδων, διαψεύσεων και συγκρούσεων, τόσο σε πολιτικό όσο και σε επιστημονικό επίπεδο.

Η διαμόρφωση και η άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής από τους εκάστοτε κυβερνώντες, δεν επηρεάζεται μόνο από τις επιστημονικές απόψεις, τα ερευνητικά πορίσματα και τα εμπειρικά δεδομένα των εγκληματολόγων και άλλων επιστημόνων (π.χ. κοινωνιολόγων, ψυχολόγων), αλλά εξαρτάται σε πολύ μεγάλο

¹ Ο όρος «Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης» λέγεται ότι εισήχθη στην εγκληματολογική βιβλιογραφία το 1967, οπότε και δημοσιεύθηκε μία έκθεση της Επιτροπής του Προέδρου των ΗΠΑ για την Εφαρμογή του Δικαίου και την Απονομή της Δικαιοσύνης. Βλ. σχετ. *Freda Adler, Gerhard O.W. Mueller, William s. Laufer, Criminology*, 8th edition, McGraw-Hill, 2013, σελ. 20. Ωστόσο, η Σπινέλλη αμφισβητεί τη συστηματική οντότητα της ποινικής δικαιοσύνης, καθώς θεωρεί ότι τα επιμέρους υποσυστήματα (η αστυνομία, η εισαγγελία, τα δικαστήρια και οι φορείς εκτέλεσης των ποινών) δεν αποτελούν πάντα μία «οργανωμένη συναρμογή». Βλ. σχετ. *Σπινέλλη, Κ.*, *Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, 3^η έκδοση ανανεωμένη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 12. Αντίθετα, η Βιδάλη θεωρεί ότι τα επιμέρους συστήματα της αστυνομίας, της ποινικής δικαιοσύνης και το σωφρονιστικό σύστημα, που συναποτελούν το ποινικοκατασταλτικό σύστημα, είναι αλληλοτροφοδοτούμενα και ότι το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και η αντεγκληματική πολιτική είναι άμεσα συνδεδεμένα, καθώς το πρώτο αποτελεί τη δομή και η δεύτερη τη λειτουργία της μέσα στο κοινωνικό-πολιτικό σύστημα. Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 16.

² Ο Feurbach είχε ορίσει την αντεγκληματική πολιτική ως «*το σύνολο των κατασταλτικών διαδικασιών μέσω των οποίων το κράτος αντιδρά στο έγκλημα*», Βλ. σχετ. *Σπινέλλη, Κ.Δ.*, *Η απεικόνιση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα και την Ευρώπη προαπαιτούμενο για τη χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής*, σε: *Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αντεγκληματική Πολιτική και Δικαιώματα του Ανθρώπου, Υπεύθυνη Έκδοσης Αγλαΐα Τσίτουρα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997, σελ. 29, όπου παραπ. περαιτέρω σε Παπαδάτου, Π.*, *Γενικά Αρχαί της Συγχρόνου Ορθολογικής και Ανθρωπιστικής Αντεγκληματικής Πολιτικής*, Τ. 1, Αθήνα, 1973, σελ. 13. Ο Αλεξιάδης ορίζει την αντεγκληματική πολιτική ως «*το σύστημα των βασικών αρχών, που διέπουν την επιλογή από την Πολιτεία των κατιδίων κατευθύνσεων και τη λήψη των μέτρων, που υποδεικνύονται από την εγκληματολογική θεωρία, για την περιστολή του εγκλήματος στη μεγαλύτερη δυνατή έκταση*». Βλ. σχετ. *Αλεξιάδης, Στ.*, *Εγκληματολογία*, Ε' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 309. Η Βιδάλη δίνει τον εξής ορισμό: «*Η Αντεγκληματική Πολιτική συνιστά εκείνον τον τομέα των Δημόσιων πολιτικών που αναφέρεται σε ένα σύνθετο φάσμα εφαρμογών της εγκληματολογικής και της ποινικής θεωρίας. Πρόκειται για μέτρα και πολιτικές που επιχειρούν να αντιμετωπίσουν προληπτικά, αποτρεπτικά ή κατασταλτικά το έγκλημα*». Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, *Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 13. Όποιον ορισμό για την πολιτική αντιμετώπισης της εγκληματικότητας και αν υιοθετήσει κανείς, το έγκλημα/η εγκληματικότητα αποτελεί ουσιώδες στοιχείο του.

βαθμό-αν όχι στο μέγιστο-και από πολλούς εξωεπιστημονικούς παράγοντες (π.χ. ηθικούς, θρησκευτικούς, οικονομικούς, εσωτερικής ή ακόμη και διεθνούς πολιτικής)³. Έτσι, η αντεγκληματική πολιτική που τελικά θεσπίζεται, έχει σχέση με την πολιτική εν γένει και με τη διακυβέρνηση στο πλαίσιο μίας ιστορικής συγκυρίας, ούσα κατά τούτο ένας δυναμικός τομέας της δημόσιας πολιτικής, που αναπτύσσεται σε συνάρτηση με τις συνολικές κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές διεργασίες⁴.

Εξάλλου, οι γενικοί ιδεολογικοί προσανατολισμοί της αντεγκληματικής πολιτικής, που διακρίνονται σαφώς από τα επιμέρους εφαρμοζόμενα μέτρα, καθώς αυτά τα τελευταία είναι δράσεις εφαρμογής των αρχών αντεγκληματικής πολιτικής (είναι δηλαδή το πρακτικό τμήμα της), αποτελούν τις κατευθυντήριες αρχές της και προκύπτουν από θεμελιώδεις θέσεις για μία ιδεατή-ιδανική κοινωνία, που απαντούν στο ερώτημα «τί είναι έγκλημα» και «τί θέλουμε να κάνουμε με το έγκλημα και τον εγκληματία»⁵. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρονται σε αρχές και ιδεολογικά πρότυπα που προάγουν γενικότερες κοσμοαντιλήψεις για την τάξη στην κοινωνία και το έγκλημα, συνήθως σε ένα ιδεατό επίπεδο. Έτσι, ανάλογα με τους εκάστοτε ιδεολογικούς προσανατολισμούς και τον εκάστοτε στρατηγικό στόχο μίας αντεγκληματικής πολιτικής, υπερέχει η πρόληψη, η αποτροπή ή η καταστολή⁶.

Βέβαια, παρά τις διαφορές που παρουσιάζονται στα υιοθετούμενα κάθε φορά μέτρα (προληπτικά, αποτρεπτικά και κατασταλτικά) και στρατηγικές αντεγκληματικής πολιτικής από τα διάφορα κράτη και τις κυβερνήσεις τους, ανάλογα με τον ιδεολογικό τους προσανατολισμό, οι βασικές αρχές που ακολουθούνται (ή πρέπει να ακολουθούνται) από ένα φιλελεύθερο δημοκρατικό κράτος κατά τη χάραξη

³ Στις ΗΠΑ είναι διάχυτη η απογοήτευση των εγκληματολόγων για το γεγονός ότι, η εγκληματολογία και η εγκληματολογική έρευνα ασκούν μικρή επιρροή στην αντεγκληματική πολιτική της χώρας τους. Μάλιστα, η περιφρόνηση των πορισμάτων της εγκληματολογικής έρευνας είναι ιδιαίτερα εμφανής στις περιπτώσεις της πολιτικής “Three Strikes” («τριών χτυπημάτων»), της λειτουργίας των “Boot Camps” («στρατοπέδων έκτισης ποινών») και της συνεχιζόμενης με αυξανόμενο ρυθμό χρήσης της στέρησης της ελευθερίας. Αντίθετα στην Ευρώπη, το χάσμα μεταξύ της εγκληματολογικής γνώσης και της πρακτικής αντεγκληματικής πολιτικής δεν είναι τόσο απόθμνο όπως στις ΗΠΑ. Βλ. σχετ. *Πιτσέλα, Α.*, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 114-115, όπου παραπ. σε *Kaiser, G.*, Was heißt “Amerikanische Kriminologie”?, σε H.D. Schwind, E. Kube, H.-H. Schneider Επιμ., 1998, *Kriminologie an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Festschrift für Hans Joachim Schneider*, σελ. 539 επ. (545).

⁴ *Βιδάλη, Σ.*, Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 14.

⁵ Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, ό.π. υποσ. 4, σελ. 16.

⁶ Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, ό.π. υποσ. 4, σελ. 17.

της αντεγκληματικής του πολιτικής, είναι η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου, η αρχή της ενοχής, η αρχή της αναλογικότητας, η αρχή του ανθρωπισμού, η εφαρμογή του ποινικού δικαίου ως “ultima ratio” και η απόθεση στο περιθώριο της στερητικής της ελευθερίας ποινής⁷.

Επιχειρώντας μία **συστηματοποίηση των βασικών ιδεολογικών τάσεων και προσανατολισμών αντεγκληματικής πολιτικής**, που στη διεθνή και στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρονται μεν κυρίως στο σκοπό της ποινής, αλλά διέπουν αναμφίβολα τόσο τη λειτουργία της αστυνομίας, όσο και τη μεταχείριση του εγκληματία⁸, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι, συχνά τα όρια μεταξύ των διαφόρων ιδεολογικών προτύπων είναι δυσδιάκριτα, καθώς υπόκεινται σε αλληλεπιδράσεις. Με άλλα λόγια, κάθε πρότυπο δεν εφαρμόζεται «καθαρό», αλλά την ίδια ιδέα μπορεί να τη δανείζονται εκ διαμέτρου αντίθετες ιδεολογικά προσεγγίσεις και να την αναδιαμορφώνουν σε πολιτικές⁹.

Μετά την αναγκαία ανωτέρω επισήμανση, θα αναφερθούμε στη συνέχεια, εν συντομία, στα βασικά ιδεολογικά πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής που επικράτησαν στο διάστημα της νεωτερικότητας και της ύστερης νεωτερικότητας, ακολουθώντας κυρίως τη σχετική ταξινόμηση της Βιδάλη¹⁰. Συγκεκριμένα: (α) στο πρότυπο της άμυνας της κοινωνίας απέναντι στο έγκλημα, (β) στο πρότυπο του καταργητισμού, (γ) στο πρότυπο του ποινικού εγγυητισμού και της ελάχιστης ποινικής παρέμβασης και (δ) στο πρότυπο της κοινωνικής δικαιοσύνης.

α) Η άμυνα της κοινωνίας απέναντι στο έγκλημα.

Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, που είναι κυρίαρχο από το τέλος του 18^{ου} αιώνα και μετά, το έγκλημα θεωρείται ως μία προσβολή του γενικού κοινωνικού συμφέροντος και η αντεγκληματική πολιτική αναπτύσσεται ως άμυνα της κοινωνίας απέναντι σε αυτό. Τα μέτρα κοινωνικής άμυνας δηλαδή στοχεύουν στην προστασία της κοινωνίας και στην πρόληψη του εγκλήματος.

⁷ Πιτσέλα, Α., Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 526, όπου παραπ. σε Jescheck, H.-H., Grundsätze der Kriminalpolitik in rechtsvergleichender Sicht, 1995, σε Festschrift für Koichi Miyazawa, σελ. 363 επ. (372).

⁸ Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 17.

⁹ Ο.π. υποσ. 8, σελ. 17.

¹⁰ Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, ό.π., υποσ. 8, σελ. 17 επ.

Το ιδεολογικό πρότυπο της Άμυνας της Κοινωνίας απέναντι στο έγκλημα, θεωρείται ότι αποτελεί το θεμέλιο λίθο όλων των θεωρητικών προσεγγίσεων που επικράτησαν έως σήμερα στην αντεγκληματική πολιτική¹¹, οι οποίες έχουν ως πεδία αναφοράς το Θετικισμό και τον Κλασικισμό, παρά τις διαφορές και τις επιμέρους παραλλαγές τους.

Ειδικότερα, κεντρική ιδέα του εν λόγω προτύπου είναι είτε η ωφελμιστική βάση του εγκλήματος και η θεώρηση του εγκληματία ως ορθολογικού όντος που έχει ελευθερία βουλήσεως και επιλέγει ελεύθερα να διαπράξει το έγκλημα (Κλασική Σχολή), είτε η οντολογική του βάση, κατά την οποία το έγκλημα είναι αποτέλεσμα της διαφορετικότητας του εγκληματία και δύναται να εξαλειφθεί μέσω της λήψης ειδικών μέτρων μεταχείρισης ή αχρήστευσής του (Θετική Σχολή). Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδεται στην πρόληψη του εγκλήματος, που επιδιώκεται μέσω της αποτρεπτικής λειτουργίας της ποινής (“deterrence theory”)¹², της αχρήστευσης (“incapacitation”)¹³ και της μεταχείρισης του εγκληματία με στόχο την αναμόρφωση της προσωπικότητάς του και την επαναφορά του στην κοινωνία.

Δεδομένου του κυρίαρχου ρόλου της ποινής, σύμφωνα με την ιδεολογία αυτή, διαμορφώθηκαν έως σήμερα τα εξής επιμέρους πρότυπα σε σχέση με τη λειτουργία που αυτή (η ποινή) επιτελεί¹⁴:

(i) Το τιμωρητικό-ανταποδοτικό πρότυπο (“retributive model”).

Στο τιμωρητικό πρότυπο, η ποινή έχει σαν στόχο να ανταποδώσει στο δράστη το κακό που προξένησε¹⁵. Κατά το πρότυπο αυτό, που εμπνέεται κατά βάση από την

¹¹ Έτσι, η Βιδάλη, Σ., ό.π. υποσ. 8, σελ. 18.

¹² Ο Beccaria θεωρείται ο πατέρας της θεωρίας της αποτροπής των εγκλημάτων (“deterrence theory”), βλ. σχετ. Βλάχου, Β., Ιστορική επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19^ο αιώνα. Η γένεση της Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 20.

¹³ Ως τρόποι αχρήστευσης χρησιμοποιήθηκαν η απομάκρυνση του εγκληματία από το ευρύτερο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον διάπραξης του εγκλήματος (π.χ. υπερπόντια εκτόπιση, πρόσκαιρη εξορία), η στέρση της φυσικής δύναμης για να εγκληματίσει κάποιος και η απόσυρση από την ελεύθερη κοινωνία, μέσω σύλληψης, εγκλεισμού ή ακόμα και επιβολής θανατικής ποινής.

¹⁴ Βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ., ό.π. υποσ. 8, σελ. 19-20.

¹⁵ Πρόκειται για τις «απόλυτες θεωρίες ή αντιλήψεις περί ποινής», που θεωρούν την ποινή ως ανταπόδοση, με κύριους εκπροσώπους τους φιλοσόφους του γερμανικού Ιδεαλισμού (Kant, Hegel). Μάλιστα, ο Kant υποστήριζε ότι, η επιβολή της ποινής δεν δικαιολογείται με βάση την ύπαρξη κάποιας αναγκαιότητας ή χρησιμότητας, αλλά επιβάλλεται από το γεγονός και μόνο ότι ο δράστης διέπραξε ένα έγκλημα, δηλαδή παρέβη τον ποινικό νόμο. Το δε είδος και μέτρο της ποινής προσδιορίζεται κατ’ απόλυτη αναγκαιότητα μόνο από το δίκαιο της ανταπόδοσης. Βλ. σχετ. Ανδρουλάκης, Ν., Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Θεωρία για το

Κλασική Σχολή του Ποινικού Δικαίου, η οποία επικεντρώθηκε κυρίως στη δογματική ανάλυση του θετού δικαίου, και επηρέασε τα δικαιοσύνη συστήματα της Ευρώπης κατά την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης (18^{ος}-19^{ος} αιώνας), με την έκταση της ποινής, ο κρατούμενος πρέπει κυρίως να αδρανοποιηθεί ως προς τους κινδύνους που δημιουργεί στην κοινωνία και να «κληρώσει» για το έγκλημά του, να πονέσει δηλαδή γι' αυτό και να εξιλεωθεί έτσι απέναντι στο Θεό και τους ανθρώπους για την αξιόποινη πράξη του. Η μόνωση θεωρείται ότι μπορεί να εξυπηρετήσει κατά τον καλύτερο τρόπο και τον τιμωρητικό και τον εξιλαστικό αυτό χαρακτήρα της ποινής¹⁶.

Ενώ η εν λόγω Σχολή εκκινεί από τον ανταποδοτικό χαρακτήρα της ποινής, πολλοί εκφραστές της θα εκλάβουν την ανταπόδοση ως μέσον επίτευξης της γενικής πρόληψης¹⁷. Εξάλλου, η Κλασική Σχολή του Ποινικού Δικαίου, η οποία εστίασε το ενδιαφέρον της στο τελεσθέν έγκλημα και όχι στην προσωπικότητα του δράστη, παρότι αποδέχτηκε την αρχή της δίκαιης ανταπόδοσης και επεδίωξε διά της επιμετρήσεως της ποινής την ανάλογη προς τη βαρύτητα του εγκλήματος τιμώρηση του δράστη, ωστόσο δεν ενέταξε στις θέσεις της ειδικά μέτρα κατά των επικίνδυνων δραστών, γεγονός που οδήγησε πολλούς να υποστηρίξουν την άποψη ότι, η παράλειψη αυτή συνδέθηκε με την αισθητή αύξηση της εγκληματικότητας¹⁸.

Κατ' αντιστοιχία, ούτε η κλασική σχολή της εγκληματολογίας εστίασε το ενδιαφέρον της στο δράστη, αλλά στα εγκλήματα και στις ποινές. Μάλιστα, ο θεμελιωτής της σχολής *Cesare Beccaria*, αντικατέστησε στο επίπεδο των ποινών την αυθαιρεσία και την έλλειψη μέτρου με μία «αναλογική οικονομία», η οποία τιμωρούσε «τόσο, όσο» ήταν αρκετό για την αποτροπή των εγκλημάτων¹⁹.

Έγκλημα, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2000, σελ. 37-38 και *Κουράκης, Ν.*, Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Ε' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 9.

¹⁶ *Κουράκης, Ν.*, Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, σε: *Σπινέλλη, Κ.Δ.- Κουράκης, Ν.Ε.*, Σωφρονιστική Νομοθεσία, Β' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 1992, σελ. 75-106 (79-80) και

¹⁷ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Τόμος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σελ. 136.

¹⁸ Βλ. σχετ. *Γαρδίκας, Κ.*, Εγκληματολογία, Τόμος Α', Τα γενικά και τα ατομικά αίτια των εγκλημάτων, Αθήνα, ⁶1968 (επανέκδοση Αθήνα-Κομοτηνή, 2001), σελ. 49 και *v. Liszt, F.*, Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge, 1. Bd. 1875 bis 1891, 2. Bd. 1892 bis 1904, Berlin, 1905, σελ. 168 (σχετικά με την αύξηση του ποσοστού των υποτρόπων δραστών).

¹⁹ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Τόμος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σελ. 137, όπου παραπ. σε *Kunz, Karl-Ludwig/Singelstein, Tobias*, *Kriminologie*, Bern, ⁷2016, σελ. 37.

(ii) Το ωφελμιστικό-αποτρεπτικό πρότυπο (“*deterrent model*”).

Το εν λόγω πρότυπο, έχει ως βάση του τη γενική και την ειδική πρόληψη²⁰. Κύρια είναι η επίδραση εδώ των ιδεών του Κλασικισμού και ιδίως των απόψεων του *Jeremy Bentham* περί ωφελμισμού. Ειδικότερα, ο *Bentham*²¹ πίστευε ότι ένας νομοθέτης θα πρέπει να αποβλέπει στην επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής ευτυχίας κατανεμημένης στο μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων. Η θεώρησή του ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά καθοδηγείται από την επιδίωξη της ευδαιμονίας και της ευχαρίστησης και την αντίστοιχη αποφυγή δυσάρεστων καταστάσεων (αρχή του ηδονισμού), οδήγησε στη θέση ότι η τιμωρία οφείλει να παρεμβαίνει ακριβώς σε αυτήν την ανθρώπινη τάση και να προκαλεί οδύνη/πόνον, που θα πρέπει ωστόσο να είναι ανάλογη με το έγκλημα. Χρησιμοποιώντας την περίφημη αρχή του «υπολογισμού της ευτυχίας» (τη στάθμιση δηλαδή των εκατέρωθεν πλεονεκτημάτων μίας ή περισσοτέρων πράξεων) διατύπωσε την άποψη ότι, οι συνέπειες από την επιβολή της ποινής θα πρέπει να είναι βαρύτερες/επαχθέστερες σε σύγκριση με την ευχαρίστηση-ικανοποίηση που προκαλείται από τη διάπραξη του εγκλήματος. Η τιμωρία δηλαδή θα πρέπει να είναι τόσο αυστηρή ώστε τα όποια οφέλη από τη διάπραξη εγκλημάτων να υπερκαλύπτονται από τα κόστη. Για τον *Bentham* η αυστηρότητα και η βεβαιότητα των ποινών θεωρούνταν βασικές προϋποθέσεις για την αποτρεπτική-προληπτική λειτουργία της ποινής²².

Τις παραπάνω τάσεις, συμπλήρωνε το πρότυπο της *αχρήστευσης* (“*incapacitation*”), σύμφωνα με το οποίο, η ποινή όφειλε να εξασφαλίζει την

²⁰ Πρόκειται για τις «*σχετικές θεωρίες περί ποινής*», σύμφωνα με τις οποίες η ποινή δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά μέσο για την προστασία της ανθρώπινης κοινωνίας. Εδώ ο σκοπός της ποινής αναζητείται όχι στην πραγμάτωση της δικαιοσύνης με κάθε θυσία (σε αντίθεση με τις απόλυτες θεωρίες) αλλά στην εξυπηρέτηση αναγκών που αφορούν την ανθρώπινη συμβίωση, δηλ. στην πρόληψη του εγκλήματος και στην ασφάλεια της κοινωνίας. Έτσι, προεξάρχον στοιχείο είναι εδώ ο ωφελμισμός. Βλ. σχετ. *Κουράκης, Ν.*, Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Ε' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 10.

²¹ Ο *Bentham* υπήρξε ο ιδρυτής της κοινωνικής θεωρίας του ωφελμισμού και ο πνευματικός ηγέτης του ριζοσπαστικού κινήματος στην Αγγλία.

²² Για όλα βλ. σχετ. *Κουράκης, Ν.*, Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Ε' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 156-163, *Βλάχου, Β.*, Ιστορική επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19^ο αιώνα. Η γένεση της Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 25-28, *Λάζος, Γρ.*, Κριτική Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2007, σελ. 16-19 και *Γαλανού, Μ.*, Ιερεμίας Μπένθαμ, Ένας Ωφελμιστής Δημοκράτης, Ανάτυπο από την Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική (2009), Προσφορά Τιμής στην Αγγαία Τσίτουρα, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

αχρήστευση του εγκληματία, δηλαδή να εξουδετερώσει τον επικίνδυνο εγκληματία, ώστε να μην διαπράξει ξανά έγκλημα. Έτσι, ήδη από τον 18^ο αιώνα εκτός από τη θανατική ποινή, άρχισε να επεκτείνεται η επιβολή της στερητικής της ελευθερίας ποινής σε οργανωμένες πλέον σωφρονιστικές μονάδες και με συγκεκριμένο καθεστώς διαβίωσης.

(iii) Το μεταρρυθμιστικό/βελτιωτικό²³ πρότυπο (“*reformative model*”).

Στο πλαίσιο του προτύπου αυτού, ο εγκλεισμός, η απομόνωση και η καταναγκαστική εργασία θεωρούνταν ότι αναμορφώνουν τον κρατούμενο²⁴. Με άλλα λόγια, ο σκοπός της ποινής ήταν αμιγώς βελτιωτικός.

(iv) Το επανορθωτικό/θεραπευτικό/προνοιακό/αναμορφωτικό πρότυπο (“*rehabilitative*”/“*Welfare Model*”).

Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, η ποινή, και ιδίως η στέρηση της ελευθερίας, πρέπει να στοχεύει όχι στην τιμώρηση, αλλά στην ηθική βελτίωση/ανάπλαση και στην αναμόρφωση της προσωπικότητας του κρατουμένου, έστω κι αν αυτό καταλήγει να γίνεται ακόμα και χωρίς τη θέλησή του, με ρυθμίσεις πολλές φορές αόριστες και ανεπίδεκτες δικαστικής προσφυγής, κατά παράβαση θεμελιωδών δικαιωμάτων του.

Κατά το εν λόγω πρότυπο, στο οποίο η επίδραση του θετικισμού και ειδικά της Ιταλικής Θετικής Σχολής είναι εμφανής, ο εγκληματίας αντιμετωπίζεται ως ένα άτομο διαφορετικό από τον μη εγκληματία, που έχει ανάγκη από μία αγωγή (κάτι ανάλογο με τον άρρωστο) προσαρμοσμένη στις συγκεκριμένες ιδιομορφίες της προσωπικότητάς του. Έτσι, υποβάλλεται σε ποικίλες ψυχοβιολογικές εξετάσεις προς διερεύνηση της προσωπικότητάς του και ψυχοθεραπευτικές μεθόδους κοινωνιοθεραπείας, με στόχο την κοινωνική επανένταξη. Το σύστημα σωφρονισμού περιλαμβάνει από παρεμβάσεις ψυχιατρικού χαρακτήρα έως καταναγκαστική εργασία, ενώ η αχρήστευση εξακολουθεί να αποτελεί σκοπό της ποινής για ορισμένες κατηγορίες εγκληματιών, αλλά και ταυτόχρονα ένα εργαλείο ρύθμισης της ανεργίας.

²³ Η Βιδάλη χρησιμοποιεί τον όρο «αναμορφωτικό» για να περιγράψει το συγκεκριμένο πρότυπο. Βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 20. Ωστόσο, προς αποφυγή δημιουργίας συγχύσεως με το αναμορφωτικό ιδεώδες, στο οποίο θα αναφερθούμε εκτενώς παρακάτω, προκρίνουμε την απόδοση του όρου “reformative” στα ελληνικά, ως «μεταρρυθμιστικό/βελτιωτικό».

²⁴ Hudson, B., *Understanding Justice*, 2003, Buckingham, Philadelphia: Open University Press, σελ. 26-29.

Οι κρατούμενοι δηλαδή εκλαμβάνονται από το προνοιακό αυτό σύστημα ως άτομα δυσπροσάρμοστα και προβληματικά, χρίζοντα πατερναλιστικής αγωγής και ειδικής μεταχείρισης²⁵.

Σε ό,τι αφορά τη θεώρηση της επικινδυνότητας του δράστη κατά το πρότυπο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να κάνουμε σύντομη αναφορά στις σχετικές θέσεις των εκφραστών της Ιταλικής Θετικής Σχολής (*Cesare Lombroso, Raffaele Garofalo, Enrico Ferri*), των οποίων η επίδραση υπήρξε καταλυτική, όπως προαναφέραμε. Αυτοί, ανήγαγαν την προστασία της κοινωνίας από τους «επικίνδυνους δράστες» στο απόλυτο ζητούμενο και στηριγμένοι στην εμπειρική έρευνα, κατηγοριοποίησαν τους δράστες και πρότειναν συγκεκριμένες ποινικές κυρώσεις για τις αντίστοιχες κατηγορίες εγκληματιών.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον *Garofalo*, η κατάταξη του δράστη σε μία από τις κατηγορίες «πραγματικών» εγκληματιών, ήτοι δολοφόνοι, βίαιοι δράστες, κλέπτες χαρακτηριζόμενοι από έλλειψη δικαιοσύνης (*probità*) και φιλήδονοι-κυνικοί δράστες, καθόριζε και την ποινή που έπρεπε να του επιβληθεί. Ειδικότερα, για τους δράστες που αδυνατούσαν να προσαρμοστούν σε οργανωμένο κοινωνικό περιβάλλον, πρότεινε τα εξής τρία μέσα εξάλειψης: (α) το θάνατο, για όσους δράστες τελούσαν πράξεις, οι οποίες ήταν το αποτέλεσμα «ηθικής ανωμαλίας» και ως εκ τούτου ήταν ανεπίδεκτοι διορθώσεως (π.χ. στυγνοί δολοφόνοι, που σκοτώνουν π.χ. για την προσπόριση κέρδους), (β) τη μερική εξάλειψη, συμπεριλαμβανομένης της ισόβιας ή μακροχρόνιας φυλάκισης, την υπερπόντια εκτόπιση γι' αυτούς που «τους αρμόζει μόνο η ζωή των νομαδικών ορδών ή των πρωτόγονων φυλών», και την ήπια απομόνωση σε αγροτικές αποικίες για ελαφρότερες περιπτώσεις νέων και πιο ελπιδοφόρων δραστών, και (γ) την αναγκαστική αποκατάσταση, για όσους δεν διέθεταν αλτρουιστικά αισθήματα και διέπραξαν τα εγκλήματά τους υπό εξαιρετικές συνθήκες, που δεν ήταν πιθανό να προκύψουν ξανά²⁶.

²⁵ Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 20, *Κουράκης, Ν.*, Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, σε: *Σπινέλλη, Κ.Α.-Κουράκης, Ν.Ε.*, Σωφρονιστική Νομοθεσία, Β' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 1992, σελ. 75-106 (80-84) και *Κουράκης, Ν.*, Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Ε' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 369.

²⁶ Για όλα βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Τόμος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σελ. 137-138 και *Vold*,

Ο *Ferri*, βασιζόμενος κυρίως στη διάκριση των εγκληματιών που είχε εισαγάγει ο *Lombroso*, εισηγήθηκε τις εξής έξι κατηγορίες δραστών: (α) τους «εκ γενετής» εγκληματίες, (β) τους παράφρονες, (γ) τους καθ' έξιν, (δ) τους κινούμενους εκ πάθους, (ε) τους εκ περιστάσεως, και (στ) τους αμελείς εγκληματίες²⁷. Κατά τον ίδιο, οι ποινές της κλασικής σχολής αδυνατούσαν να αποτρέψουν τους παράφρονες, τους καθ' έξιν και τους κινούμενους εκ πάθους εγκληματίες από την περαιτέρω τέλεση εγκλημάτων. Επίσης πίστευε ότι οι εκ γενετής και οι καθ' έξιν έχουν τις υψηλότερες πιθανότητες να καταστούν υπότροποι σε νεαρή ηλικία και έχουν τις λιγότερες πιθανότητες να ανταποκριθούν θετικά στην ποινή.

Έτσι, υποστήριξε την ανάγκη πρόληψης και αναμόρφωσης/αποκατάστασης του δράστη (*rehabilitation*). Αμφισβητώντας παράλληλα το δόγμα της ελεύθερης βούλησης, πρότεινε τελικά τα λεγόμενα *υποκατάστατα της ποινής*, μέσω των οποίων θα αντιμετώπιζονταν οι κοινωνικές συνθήκες που προκαλούσαν το έγκλημα. Κατά τον ίδιο, μία επιτροπή συγκροτούμενη από δικαστές, εισαγγελείς, δικηγόρους, ψυχιάτρους και ανθρωπολόγους, θα αποφάσιζε μετά την καταδίκη του δράστη πότε αυτός θα μπορούσε να αφεθεί ελεύθερος²⁸.

Καταλυτική για την εδραίωση του προτύπου αυτού υπήρξε η επικράτηση των κινήσεων των ευγονιστών έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και φυσικά η περίοδος του φασισμού και του ναζισμού στην Ευρώπη, που προώθησε πολιτικές φυλετικών διακρίσεων και ευγονικής. Ουσιαστικά στο εν λόγω πρότυπο ανευρίσκονται οι ιστορικές ρίζες του αναμορφωτικού ιδεώδους, για το οποίο θα κάνουμε λόγο αναλυτικά παρακάτω.

(ν) *Το επανακοινωνικοποιητικό πρότυπο (“resocialization model”)* της νέας κοινωνικής άμυνας.

Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, στόχος της ποινής είναι η επανακοινωνικοποίηση/αναμόρφωση του κρατουμένου και συναρτάται με το προνοιακό πρότυπο στο ποινικοκατασταλτικό σύστημα και με τη θεώρηση του εγκληματία ως ατόμου διαφορετικού και προβληματικού σε σχέση με τον μη

Theoretical Criminology, ² 1979, (μτφρ. Ε. Αντωνάκη, επιμ. Γ. Καράμπελας), κείμενο διαδικτυακά προσβάσιμο στην ιστοσελίδα Ποινική Καταστολή <http://www.p-kat.gr/>

²⁷ Στην 5^η έκδοση της «Sociologia Criminale» (Vol. II, 1930, σελ. 295 επ.), ο *Ferri* προσέθεσε στις πέντε πρώτες κατηγορίες και την έκτη, αυτή των αμελών εγκληματιών.

²⁸ Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Τόμος I, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σελ. 138-139.

εγκληματία²⁹. Ωστόσο, οι υποστηρικτές του εν λόγω προτύπου, με κύριο καθοδηγητή τον Marc Ancel, προχωρώντας ένα βήμα παρακάτω, παραδέχθηκαν τον πατερναλιστικό χαρακτήρα της επιβεβλημένης μεταχείρισης και τον κίνδυνο αλλοίωσης της προσωπικότητας του ατόμου που την υφίστατο και προέβησαν στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της επανακοινωνικοποίησης. Στο νέο περιεχόμενο της εν λόγω έννοιας, ενέταξαν την παροχή πρακτικών μέσων στον επανακοινωνικοποιούμενο (επαγγελματικής μόρφωσης, ψυχαγωγίας κ.ά.) και την πρόβλεψη της παρέμβασης ορισμένων δημόσιων ή ιδιωτικών οργανισμών που να βοηθούν τον επανακοινωνικοποιούμενο και το περιβάλλον του³⁰. Η πρόσδοση του νέου αυτού περιεχομένου στην υπό συζήτηση έννοια θα μπορούσε να συμβάλει, κατά την άποψη των υποστηρικτών της νέας κοινωνικής άμυνας, στην τόνωση του κοινωνικού χαρακτήρα της αντεγκληματικής πολιτικής, της οποίας ως τελικός σκοπός αναγνωριζόταν πλέον «ένα καθήκον κοινωνικοποίησης υπό την πληρέστερη και πιο ευγενική έννοια του όρου»³¹. Οπωσδήποτε, οι θέσεις αυτές των υποστηρικτών της νέας κοινωνικής άμυνας, οι οποίες θα μπορούσε να πει κανείς ότι παρουσιάστηκαν ως αντίδραση στο τιμωρητικό-ανταποδοτικό σύστημα³², επηρεάστηκαν από τις γενικότερες κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές που σηματοδότησε το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Επιχειρώντας κανείς να συνοψίσει τα βασικά σημεία των απόψεων των υποστηρικτών της νέας κοινωνικής άμυνας, θα μπορούσε να πει ότι γι' αυτούς «σημασία δεν έχει τόσο το να προστατεύεται άμεσα η κοινωνία από τον κίνδυνο των εγκληματιών, όσο το να προστατεύονται, εντελώς αντίθετα, οι εγκληματίες από τους κοινωνικούς κινδύνους, στους οποίους αποδεικνύουν με το έγκλημά τους ότι είναι εκτεθειμένοι-εφόσον προστατεύονται οι εγκληματίες με την “αναπροσαρμογή” και την

²⁹ Βιδάλη, Σ., Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 12.

³⁰ Βλ. σχετ. Γιοβάνογλου, Σ., Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 23.

³¹ Τη θέση αυτή υποστήριξε ο Μαρκ Ανσέλ (Marc Ancel 1902-1990) στο Συνέδριο Συγκριτικού Δικαίου του Παρισιού το 1953. Βλ. σχετ. *Cannat, P., Les droits du détenu. Revue Penitentiaire et de Droit Penal* 77, 1953, σελ. 217-220 (218) και Γιοβάνογλου, Σ., Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, ό.π. υποσ. 30, σελ. 23.

³² Βιδάλη, Σ., Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 28.

“επανένταξή” τους στην κοινωνία, παρέχεται τελικά έμμεσα και στην τελευταία η αποτελεσματικότερη δυνατή προστασία κατά του εγκληματικού κινδύνου»³³.

(vi) Το επανεντακτικό πρότυπο (“reintegrative model”).

Το πρότυπο αυτό, συναρτάται με την επικράτηση του δικαϊκού προτύπου, που εστιάζει στην επιδίωξη δικαιοκρατικών σκοπών, όπως ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου, η διαμόρφωση ενός πλαισίου συνταγματικών εγγυήσεων γι’ αυτόν, ο καθορισμός ορίων στην επέμβαση του κράτους στην προσωπικότητα του εγκληματία, η υποβολή του σε προγράμματα αγωγής και μεταχείρισης μόνο με την ανεπηρέαστη θέλησή του και η κατά το δυνατόν ελαχιστοποίηση της παραμονής του μέσα σε κλειστά-ιδρυματικά καταστήματα κράτησης, με στόχο την κοινωνική επανένταξή του³⁴.

(vii) Το πρότυπο της ασφάλειας ή του πολέμου εναντίον του εγκλήματος (“War against crime”).

Το εν λόγω πρότυπο, διαρθρώνεται στο πρότυπο του ελέγχου του εγκλήματος (“crime control model”) και στο πρότυπο ανταποδοτικών ποινών (“just deserts model”). Ειδικότερα, ήδη από το 1968, είχε διαπιστωθεί ότι επικρατούσαν δύο τάσεις στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης των ΗΠΑ. Η μία προωθούσε το υπό συζήτηση πρότυπο ελέγχου του εγκλήματος, που έθετε στο επίκεντρό του την αποτελεσματικότητα του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης. Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, στόχος του ποινικοκατασταλτικού συστήματος και ειδικά της ποινικής δίκης, ήταν ο εντοπισμός των υπόπτων, ο προσδιορισμός της ενοχής και η επιβολή των κατάλληλων μέτρων στους καταδικασθέντες. Έτσι όμως, η αναζήτηση της αλήθειας ως αρχή της ποινικής δίκης απαξιώθηκε, ενώ το τεκμήριο της ενοχής αντικατέστησε ουσιαστικά εκείνο της αθωότητας³⁵. Η άλλη τάση, ήταν αυτή της δίκαιης δίκης (“due process”), που εντάσσεται στο κίνημα του ποινικού εγγυητισμού, για το οποίο θα κάνουμε λόγο αναλυτικά παρακάτω, και θεμελιωνόταν στις αρχές της

³³ Ανδρουλάκης, Ν., Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος. Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2000, σελ. 78.

³⁴ Βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 20, Κουράκης, Ν., Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, σε: Σπινέλλη, Κ.Α.-Κουράκης, Ν.Ε., Σωφρονιστική Νομοθεσία, Β’ Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 1992, σελ. 75-106 (84) και Κουράκης, Ν., Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Ε’ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 373.

³⁵ Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 38.

δίκαιης δίκης, με έμφαση στα δικαιώματα του κατηγορουμένου και όχι στην αποτελεσματικότητα του συστήματος. Η σταδιακή επικράτηση των συντηρητικών στις ΗΠΑ και στη Βρετανία κατά το χρονικό διάστημα 1970-1990, συνέβαλε ώστε τα σοβαρά προβλήματα τάξης, φτώχειας, φυλετικών διακρίσεων και ναρκωτικών, να αντιμετωπιστούν με πολιτικές που ανέτρεπαν τις φιλελεύθερες αντιλήψεις για τη μεταχείριση του εγκληματία. Τότε ήταν που άρχισε να βρίσκει σοβαρή απήχηση το πρότυπο ελέγχου του εγκλήματος, ως γενικό πρότυπο ποινικοκατασταλτικού ελέγχου. Εξάλλου, οι τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη, το Σεπτέμβριο του 2001, άλλαξαν το τοπίο της αντεγκληματικής πολιτικής. Το νέο πρόταγμα της ασφάλειας, ο φόβος του εγκλήματος, η κρίση των οικονομικών εγγυήσεων και πολιτικών ελευθεριών και η αυστηροποίηση της ποινικής καταστολής, βρίσκονται στον πυρήνα του υπό συζήτηση προτύπου και αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής παγκοσμίως³⁶, όπως θα δούμε αναλυτικά και παρακάτω. Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε ότι, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά η *Βιδάλη*, «*Στην ακραία του εκδοχή το πρότυπο ασφάλειας ταυτίζεται με εκδοχές του Κράτους Ασφάλειας, στο πλαίσιο του οποίου η ασφάλεια ταυτίζεται με τα συμφέροντα αποκλειστικά του κράτους και τα συμφέροντα του κράτους, αποκλειστικά με τα συμφέροντα των ομάδων που βρίσκονται στην εξουσία: πρόκειται κυρίως για περιπτώσεις κατάλυσης της Δημοκρατίας*»³⁷.

β) Εναλλακτικά πρότυπα.

Στη συνέχεια της ταξινόμησής της, Η *Βιδάλη* αναφέρεται στα εναλλακτικά πρότυπα του καταργητισμού, του ποινικού εγγυητισμού, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, που αναδύθηκαν στο πλαίσιο της γενικότερης κρίσης του ποινικού συστήματος, ιδίως από το 1950 και μετά-οπότε άρχισαν να βρίσκουν απήχηση περισσότερο φιλελεύθερες και εναλλακτικές θεωρήσεις για την ποινική μεταχείριση των κρατουμένων-και υπό την επίδραση κυρίως των ιδεών της αποκαλούμενης Κριτικής Εγκληματολογίας³⁸. Πιο συγκεκριμένα:

³⁶ Για τη διασύνδεση του προτύπου της ασφάλειας με την παγκοσμιοποίηση, βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 44 επ.

³⁷ *Βιδάλη, Σ.*, Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, ό.π. υποσ. 36, σελ. 20.

³⁸ Για την Κριτική Εγκληματολογία το Ποινικό Δίκαιο δεν είναι δίκαιο, διότι προωθεί τον κοινωνικό και ποινικό στιγματισμό των κατωτέρων τάξεων και λειτουργεί προστατευτικά απέναντι στα εγκλήματα των ισχυρών βλ. σχετ. *Σπινέλλη, Κ.*, Εγκληματολογία, Σύγχρονες

(i) Ο Καταργητισμός (“*Abolitionismus*”³⁹).

Ο Καταργητισμός βάζει στο στόχαστρό του όχι απευθείας την ποινή, αλλά πρωτευτόντως το έγκλημα και μέσω αυτού και την ποινή⁴⁰, υποστηρίζοντας τελικά τόσο την απεγκληματοποίηση (ως αντίδραση στο χαρακτηρισμό των κοινωνικών προβλημάτων ως εγκλημάτων) όσο και την αποποινικοποίηση (ως απόρριψη της τιμωρητικού χαρακτήρα κοινωνικής αντίδρασης). Με κύριους εκφραστές τον Ολλανδό *Louk Hulsmán*⁴¹ και τους Νορβηγούς *T. Mathiesen* και *N. Christie*, οι πολιτικές που το πρότυπο αυτό προτάσσει συμπυκνώνονται στα λεγόμενα 5D: (α) αποφυλακοποίηση (decarceration), (β) απομάκρυνση από την ποινική διαδικασία (diversion), (γ) αποκατηγοριοποίηση (de categorization, δηλαδή την κατάργηση των κατηγοριοποιήσεων των δραστών σε επικίνδυνους κλπ.), (δ) απονομμοποίηση (delegalization, δηλαδή απομάκρυνση από την κρατική ανάμειξη) και (ε) αποεπαγγελματοποίηση (deprofessionalization, δηλαδή απομάκρυνση από την κυριαρχία των ειδικών).

Για τους Βορειο-Αμερικανούς καταργητιστές, το κύριο ζήτημα είναι η κατάργηση ή έστω η μεταρρύθμιση της φυλακής (ως απόρροια μάλλον θρησκευτικού περιεχομένου εμπνεύσεων παρά μίας εμπειριστατωμένης αξιολόγησης της αναποτελεσματικότητας του ποινικοκατασταλτικού συστήματος). Στη δε Ευρώπη, οι καταργητιστές δεν προτείνουν την απόλυτη κατάργηση του ποινικοκατασταλτικού συστήματος, αλλά επιλέγουν την προώθηση μορφών άτυπης συμμετοχικής δικαιοσύνης⁴².

Το κίνημα του καταργητισμού έχει παγκοσμίως υπέρμαχους υποστηρικτές⁴³, αλλά και φανατικούς αντιπάλους.

και παλαιότερες κατευθύνσεις, 3^η έκδοση Ανανεωμένη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 38-45 και *Λάζος, Γρ.*, Κριτική Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2007.

³⁹ Από το λατινικό *abolitio*=κατάργηση.

⁴⁰ *Ανδρουλάκης, Ν.*, Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος. Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2000, σελ. 84.

⁴¹ *Hulsmán, L./Bernat de Celis, J.*, Peines perdues. Le système penal en question, 1982 (ελληνική μετάφραση 1997).

⁴² Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 22-23 και *van Swaaningen, R.*, *Critical Criminology. Visions from Europe*, 1997, London Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications.

⁴³ Καταργητικές ιδέες υποστηρίχθηκαν και στην Ελλάδα, ιδίως από τον αείμνηστο Εισαγγελέα Βασίλειο Παππά. Βλ. σχετ. *Παππάς, Β.*, Το Ποινικό Πρόβλημα, έκδοση-Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα, 1986.

Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Ν. Ανδρουλάκης, ο οποίος στέκεται ιδιαίτερος κριτικός απέναντι στο κίνημα του καταργητισμού, μέσω της κατάργησης της κρατούσας γλωσσικής πρακτικής σε σχέση με το έγκλημα και την αντικατάστασή της με μία άλλη, που προτείνει μεταξύ άλλων ο Hulsman (λ.χ. αντί της χρήσης των λέξεων «εγκλήματα», «εγκληματίες», «εγκληματικότητα» κλπ. να γίνεται χρήση μίας πιο νηφάλιας γλώσσας), επιτυγχάνεται μία ουσιώδης «αποδραματοποίηση» του εγκλήματος, που διευκολύνει στη συνέχεια την εγκατάλειψη της ποινής και την εφαρμογή εναλλακτικών μεθόδων αντιμετώπισής του. Ωστόσο, μία τέτοιου είδους «ψύχραιμη» αντιμετώπιση, θα είχε ως αποτέλεσμα να εκπέσει η ποινή σε ένα «υπόλειμμα αδικαιολόγητης σκληρής μεταχείρισης» και να απονευρωθεί η κοινωνία από την ηθικοκοινωνική αποδοκιμασία, πράγμα ουδόλως επιθυμητό κατά τον ίδιο, αφού, όπως καταλήγει «*Οργανωμένη κοινωνία χωρίς ποινικό δικαστήριο δεν μπορεί να υπάρξει*»⁴⁴.

(ii) *Ο Ποινικός Εγγυητισμός.*

Ο ποινικός εγγυητισμός αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στις δεκαετίες '70 και '80 στην Ευρώπη, εκκινώντας και αυτός (όπως και ο καταργητισμός) από μία κριτική προσέγγιση του θεσμού της φυλακής. Μία από τις βασικές του θέσεις, είναι ότι το ποινικό δίκαιο λειτουργεί επιλεκτικά και προβαίνει σε διακρίσεις εις βάρος των κατωτέρων τάξεων. Προς αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού, υποστηρίζει την ανάγκη θέσπισης μίας εναλλακτικής ποινικής πολιτικής, που θα έχει ως βάση τα δικαιώματα των κατωτέρων τάξεων και την εγγύηση του σεβασμού τους από το ποινικό σύστημα. Όστε ο ποινικός εγγυητισμός, σε αντίθεση με τον καταργητισμό, τάσσεται υπέρ της ενίσχυσης της ποινικής προστασίας, ως εγγύησης για το σεβασμό των δικαιωμάτων των κατωτέρων τάξεων. Είναι λοιπόν κατά το πρότυπο αυτό, η ασφάλεια των δικαιωμάτων που οφείλει να προτάσσει το ποινικό δίκαιο και όχι η ασφάλεια της κοινωνίας γενικά και των εννόμων αγαθών⁴⁵.

Επίσης, ο ποινικός εγγυητισμός, από τις προσεγγίσεις του οποίου προέκυψε το δικαιοκρατικό πρότυπο που επικεντρώνεται στα δικαιώματα των κρατουμένων και στη δίκαιη δίκη, προτείνει την ενίσχυση της ποινικής προστασίας σε θεμελιώδη για

⁴⁴ Ανδρουλάκης, Ν., Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος. Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2000, σελ. 85-86.

⁴⁵ Βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 24 και Baratta, A., Criminologia critica e critica del diritto penale, il Mulino, Bologna, 1982, σελ. 205 επ.

την ατομική και κοινοτική ζωή πεδία (π.χ. υγεία, ασφάλεια στην εργασία κλπ.), το διαχωρισμό της αντεγκληματικής από την ποινική πολιτική και την ευρεία αποποινικοποίηση, λόγω της επιβλαβούς λειτουργίας και ιστορικής αποτυχίας του θεσμού της φυλακής.

Η διαμόρφωση των ιδεών του ποινικού εγγυητισμού τελεί σε απόλυτη συνάφεια με τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και το γενικότερο κλίμα αμφισβήτησης που επικρατούσε την εποχή εκείνη στην Ευρώπη. Πιο συγκεκριμένα, το κοινωνικό κράτος είχε αρχίσει να κλονίζεται, τα κινήματα των νέων και των εργατών βρίσκονταν σε πλήρη άνθηση, ενώ η αύξηση της ανεργίας είχε οδηγήσει σε σοβαρές κοινωνικές ανακατατάξεις.

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, το κίνημα του ποινικού εγγυητισμού δεν είναι ενιαίο. Από τη σκοπιά του Κριτικού Ποινικού Δικαίου και της Κριτικής Εγκληματολογίας, το δικαιοκρατικό πρότυπο ή ποινικός εγγυητισμός, θέτει ως αφετηρία την επιλεκτικότητα του ποινικοκατασταλτικού συστήματος και τις διακρίσεις σε βάρος των κατωτέρων τάξεων, όπως προαναφέραμε, με την ασφάλεια των δικαιωμάτων να είναι, στην περίπτωση αυτή, άμεσα συνυφασμένη με την μεροληψία υπέρ των κατωτέρων τάξεων. Ωστόσο, κατά το φιλελεύθερο πρότυπο του δικαιοκρατικού μοντέλου, δεν τίθεται θέμα μεροληψίας, καθώς ο νόμος θεωρείται ίσος έναντι όλων⁴⁶.

(iii) *Η Κοινωνική Δικαιοσύνη (“Social Justice”).*

Η κοινωνική δικαιοσύνη συνδέεται κυρίως με τα σοσιαλδημοκρατικά προγράμματα διακυβέρνησης των μέσων του 20^{ου} αιώνα⁴⁷ και ταυτίστηκε, ιδίως στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, με τη διανεμητική δικαιοσύνη (“distributive justice”), δηλαδή την ισότητα στην κατανομή των εισοδημάτων και των ευκαιριών (πώς οι πόροι και οι κάθε λογής ευκαιρίες κατανέμονται δίκαια σε μία κοινωνία). Στο πεδίο της ποινικής καταστολής, το ιδεολογικό αυτό πρότυπο θεμελιώνεται αφενός μεν στο κίνημα του **καταργητισμού**, αφετέρου δε στη **φιλελεύθερη ποινική παράδοση** της

⁴⁶ Για όλα, βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 37-38.

⁴⁷ *Tyler, I.R., Boeckmann, R.J., Smith, H.J., Huo, V.*, Social Justice in a Diverse Society, 1997, Colorado, Oxford: Westview Press, σελ. 11-13 και *Capeheart, L., Milovanovic, D.*, Social Justice. Theories, Issues and Movements, 2007, New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press, σελ. 2, 45.

Δύσης⁴⁸. Η Βιδάλη, συνδέει τη θεωρία του *John Rawls* περί δίκαιης κοινωνίας⁴⁹ και την άποψή του ότι, μόνο η δικαιοσύνη μπορεί να εξασφαλίσει μέσω της ακριβοδικίας (“justice as fairness”) τη δίκαιη κατανομή των πόρων και των ευκαιριών σε μία κοινωνία, με τη νεοφιλελεύθερη θεωρία των ανταποδοτικών ποινών (just deserts), στην οποία και θεωρεί ότι αντανακλώνται οι παραπάνω απόψεις του Rawls⁵⁰. Πράγματι, όπως παρατηρεί η ίδια, η φιλελεύθερη προσέγγιση της κοινωνικής δικαιοσύνης επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο οι κοινότητες και οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και αντιδρούν σε παραβάσεις κοινωνικών κανόνων και εστιάζει στο ζήτημα της ανταποδοτικής δικαιοσύνης -υπό την έννοια της αντίδρασης στη βλάβη⁵¹- και στη διανεμητική της λειτουργία⁵².

(iv) *Η Αποκαταστατική ή Επανορθωτική Δικαιοσύνη (“restorative justice”)*⁵³.

Η επανορθωτική δικαιοσύνη εισάγει μία νέα θεώρηση στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, παρόλο που κατά την άποψη ορισμένων⁵⁴, δεν συνιστά πρότυπο αυτό καθαυτό, καθώς επικεντρώνει το ενδιαφέρον της σε εκείνο το στάδιο του ποινικού φαινομένου που σχετίζεται με την αντίδραση της κοινωνίας στο

⁴⁸ Βιδάλη, Σ., Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 16-17.

⁴⁹ Rawls, J., A theory of justice, 1971, Belknap.

⁵⁰ Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 26 και Hudson, B., Social Justice, McLaughlin, E. Muncie, J., (eds), The SAGE Dictionary of Criminology, 2001, London, Th. Daks, New Delhi, σελ. 278-279.

⁵¹ Η ανταποδοτική δικαιοσύνη εδώ δεν πρέπει να συγχέεται με τον ανταποδοτικό σκοπό της ποινής που έχει τιμωρητικό κυρίως χαρακτήρα, αλλά εκλαμβάνεται ως μία δίκαιη απάντηση απέναντι σε μία παραβίαση. Βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 26.

⁵² Βιδάλη, Σ., Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 16-17.

⁵³ Ο όρος «αποκαταστατική δικαιοσύνη» εισήχθη για πρώτη φορά στην εγκληματολογία το 1977 από τον Albert Eglash, σύμφωνα με τον οποίο, η συγκεκριμένη μορφή δικαιοσύνης παρέχει μία οικειοθελή ευκαιρία τόσο στο θύτη όσο και στο θύμα να αποκαταστήσουν τις μεταξύ τους σχέσεις. Ουσιαστικά δίνεται η ευκαιρία στο θύτη να επανορθώσει το κακό που προκάλεσε στο θύμα. Βλ. σχετ. Αρτινοπούλου, Β., Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 18 και Mirsky, L., Albert Eglash and Creative Restitution: A Precursor to Restorative Practices, International Institute for Restorative Practices E-Forum Archive, <http://www.iirp.edu/eforum-archive/4292-albert-eglash-and-creative-restitution-a-precursor-to-restorative-practices#note1>.

⁵⁴ Βιδάλη, Σ., Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 17-18. Αντίθετα η Συμεωνίδου-Καστανίδου, που θεωρεί ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη συνιστά ένα διαφορετικό μοντέλο αντιμετώπισης του εγκλήματος. Βλ. σχετ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ελ., Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια εναλλακτική πρόταση για την αντιμετώπιση του εγκλήματος, ΠοινΔικ 6/2017, Έτος 20^ο, σελ. 497-504.

έγκλημα. Ουσιαστικά πρόκειται για μία «έννοια-ομπρέλα» που περιλαμβάνει ποικιλία πρακτικών, όπως η διαμεσολάβηση, οι συνεδρίες σε κύκλους ή/και στο πλαίσιο των τοπικών κοινωνιών⁵⁵.

Ως γενικές αρχές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, που θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνιστούν και τους κύριους σκοπούς της, αναφέρονται στη βιβλιογραφία, η αποκατάσταση των θυμάτων, η προώθηση της επανένταξης των δραστών, η αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ δράστη, θύματος και τοπικών κοινωνιών, ενώ ο ρόλος των τελευταίων θα πρέπει να είναι ενδυναμωμένος με στόχο την επίτευξη και τη διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης⁵⁶.

Μελετώντας κανείς προσεκτικά τις αρχές, τις αξίες και τους σκοπούς της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, που μόλις προαναφέραμε και που κατά πολλούς⁵⁷ συμπεκνώνονται στο τρίπτυχο “τρία Ε”, ήτοι στην ευθύνη, στην επανόρθωση και στην επανένταξη⁵⁸, διαπιστώνει ότι, αυτές πηγάζουν ουσιαστικά από μία βασική παραδοχή: ότι στο πλαίσιο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, **το έγκλημα** δεν γίνεται αντιληπτό ως προσβολή της κρατικής εξουσίας, όπως απαιτεί το «αντίπαλο» μοντέλο της ανταποδοτικής δικαιοσύνης, που επικρατεί σήμερα, αλλά ως μία **ιδιωτική διαφορά ή σύγκρουση** (“crime as conflict”) μεταξύ των υποκειμένων του κοινωνικού βίου⁵⁹. Αποτελεί μία προσβολή της φυσικής και συναισθηματικής ακεραιότητας μίας ανθρώπινης ύπαρξης και όχι μία παραβίαση της κοινωνικής ευταξίας και ειρήνης. Μία συμπεριφορά προσδιορίζεται ως εγκληματική όχι από τον ποινικό νόμο, αλλά από μία προηγούμενη του νόμου και κοινωνικά θεμελιωμένη ηθική αρχή⁶⁰.

⁵⁵ Zehr, H., *The little book of restorative justice*, Intercourse, PA: Good Books, 2002, σελ. 37.

⁵⁶ McEvoy, K., Mika, H., Hudson, B., Introduction, Practice, Performance and Prospects for Restorative Justice, *British J. Criminology*, (42), 2002, σελ. 469-475. Βλ. και *Αρτινοπούλου, Β.*, *Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 21-22.

⁵⁷ *Γιοβάνογλου, Σ.*, *Ύστερη νεωτερικότητα και αποκεντρωμένα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης: Η περίπτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, σε Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Α' Τόμος, Εκδοτική Επιμέλεια Μ. Γασπαρινάτου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2015, σελ. 590-599.*

⁵⁸ Κατά μετάφραση των τριών R (Responsibility, Restoration, Reintegration).

⁵⁹ Ο Χ. Δημόπουλος κάνει λόγο για «νέα θυματολογική προσέγγιση». Βλ. *σχετ. Δημόπουλος, Χ.*, *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σελ. 442.

⁶⁰ *Δημόπουλος, Χ.*, *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998, σελ. 442-444.

Ωστόσο, η έννοια του “crime as conflict”, δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι το έγκλημα είναι μία ιδιωτική υπόθεση, διότι σε ένα δευτερογενές επίπεδο παραβιάζει και τους κανόνες της κοινότητας-κοινωνίας. Έτσι, τα επίπεδα της σύγκρουσης επεκτείνονται μέχρι και την κοινότητα-κοινωνία, νομιμοποιώντας ουσιαστικά κατά τον τρόπο αυτό την τελευταία να παρέμβει με τη διαδικασία της διαμεσολάβησης, με σκοπό την επίλυση της σύγκρουσης μεταξύ των πρωταγωνιστών του εγκλήματος και τη συμφιλίωσή τους⁶¹. Συνέπεια αυτού, είναι ότι το κράτος χάνει πλέον το μονοπώλιο του να αποφασίζει αποκλειστικά και μόνο το ίδιο, καθότι η κυρίαρχη απόφαση επίλυσης της διαφοράς λαμβάνεται πλέον από τα εμπλεκόμενα μέρη⁶².

Οι ρίζες του προτύπου της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι πολύ παλαιές και ανευρίσκονται στις κοινωνίες της «βεντέτας» ή της «ιδιωτικής εκδίκησης»⁶³, στις οποίες το έγκλημα εκλαμβάνονταν κυρίως ως προσβολή του ατόμου-θύματος και όχι του κράτους, θεμελιώνοντας έτσι και την υποχρέωση του δράστη για την αποκατάσταση του θύματος (ο δράστης δηλαδή ενός εγκλήματος έπρεπε να κάνει κάτι που να ισοδυναμεί με την αναγνώριση και την επανόρθωση της βλάβης που προξένησε). Ωστόσο, οι πρακτικές των ιθαγενών Μαορί στη Νέα Ζηλανδία είναι εκείνες που θεωρείται ότι αποτελούν το ιστορικό υπόβαθρο των πρακτικών της σύγχρονης αποκαταστατικής δικαιοσύνης⁶⁴.

Σε ό,τι αφορά το ιδεολογικό υπόβαθρο του εν λόγω προτύπου, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, η επανορθωτική δικαιοσύνη αποτελεί μία γενικότερη κατεύθυνση

⁶¹ Ο.π., υποσ. 44.

⁶² Morris, A., Critiquing the Critics. A brief response to critics of restorative justice, *British J. Criminology*, (42), 2002, σελ. 598.

⁶³ Αρχιμανδρίτου, Μ., *Ιδιωτική εκδίκηση και δίκαιο ή ανομία. Βεντέτα και νόμος: εγκληματολογική προσέγγιση*, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007.

⁶⁴ Στη Νέα Ζηλανδία, η συμφιλίωση δραστών και θυμάτων και η αποκατάσταση των διαρρηγμένων σχέσεων μεταξύ θυμάτων, δραστών και κοινότητας αποτέλεσε την απάντηση των γηγενών στα μέσα της δεκαετίας του '80, όταν διαπίστωσαν ότι πολλοί νέοι άνδρες από τη φυλή τους κατέληγαν στη φυλακή από το δυτικό σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Το συγκεκριμένο πρόβλημα αντιμετωπίστηκε με την ενεργοποίηση παραδοσιακών μηχανισμών των Μαορί για την επίλυση διαφορών, που αφορούσαν την κοινωνική ενσωμάτωση των δραστών μέσω τελετουργικών πράξεων και όχι μέσω των συμβατικών διαδικασιών της ποινικής δικαιοσύνης. Βλ. σχετ. *Αρτινοπούλου, Β.*, *Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 14. Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί ότι, η «επαν-ανακάλυψη» των τύπων και πρακτικών αποκαταστατικής δικαιοσύνης που επικρατούσαν στους ιθαγενείς πληθυσμούς των περιοχών αυτών, παρακάμπτει την ιστορία κοινωνιών, όπως η αρχαία Αθήνα και η αρχαία Ρώμη. Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, *Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 18 και *Pratt, J., Brown, D., Brown, M., Hallsworth, S., Morrison, W.*, (eds), *The New Punitiveness. Trends, Theories, Perspectives*, 2005, Willan Publishing, Cullompton, Devon.

στις ποινικές επιστήμες και θα ήταν ανακριβές να ισχυριστεί κανείς ότι συνδέεται αποκλειστικά και μόνο με μία θεωρία. Ωστόσο, εκτιμάται, ότι η θεωρία που άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή από όλα τα υπόλοιπα εγκληματολογικά θεωρητικά σχήματα στον τομέα αυτό⁶⁵, είναι η επεξηγηματική και δεοντολογική θεωρία του *Braithwaite* περί επανεντακτικού ντροπιάσματος⁶⁶.

Ήδη κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 παρατηρείται αρχικά στις ΗΠΑ και στον Καναδά, και μετέπειτα, από τη δεκαετία του 1980, στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η εμφάνιση και υιοθέτηση διαδικασιών συμφιλίωσης-αποκατάστασης μεταξύ θύματος και δράστη, είτε ως επίσημης είτε ως άτυπης μορφής κοινωνικού ελέγχου⁶⁷. Σήμερα, σχεδόν σε όλα τα σύγχρονα ανεπτυγμένα κράτη υπάρχουν προγράμματα αποκαταστατικής δικαιοσύνης που, παρότι βρίσκονται στη σκιά του τιμωρητικού παραδείγματος και στο περιθώριο των συστημάτων απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα και περιλαμβάνουν αρκετές θεματικές, όπως η σχολική βία, η ενδοοικογενειακή βία κλπ. Μάλιστα, οι διεθνείς τάσεις δείχνουν μία ολοένα επεκτεινόμενη εφαρμογή αποκαταστατικών προγραμμάτων σε ΗΠΑ, Ευρώπη και Αυστραλία⁶⁸. Η πιο διαδεδομένη πρακτική, με ιστορία σχεδόν τριάντα ετών στις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά και την Ευρώπη και με περισσότερα από 300 σχετικά προγράμματα να λειτουργούν στις χώρες αυτές⁶⁹, είναι η διαμεσολάβηση.

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι, και στην Ελλάδα εισήχθη προσφάτως, ως πρακτική της επανορθωτικής δικαιοσύνης, ο θεσμός της ποινικής διαμεσολάβησης, με το Ν. 3500/2006 «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας», θεσμός που, παρότι έτυχε θετικής κυρίως υποδοχής από την εγχώρια

⁶⁵ Κρανιδιώτη, Μ., Η Ολοκλήρωση, Μέθοδος Ανάπτυξης Θεωρίας στην Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2007, σελ. 240.

⁶⁶ Braithwaite, J., Crime, shame and reintegration, Cambridge University Press, 1989.

⁶⁷ Αμοναχάκης, Ι., Ο θεσμός της συνδιαλλαγής στην ποινική διαδικασία, σε Θάνος, Θ., Η Διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία, Επανορθωτική δικαιοσύνη, σχολική διαμεσολάβηση, ποινική συνδιαλλαγή, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2011, σελ. 150.

⁶⁸ Αρτινοπούλου, Β., Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, The Art of Crime, τεύχος 12, Νοέμβριος 2009, <http://theartofcrime.gr/old/oldartofcrime/old.theartofcrime.gr/index6ea2.html?pgtp=1&aid=1257406096>

⁶⁹ Τέτοια προγράμματα είναι, μεταξύ άλλων, τα προγράμματα VORP (Victim-Offender Reconciliation Program), βλ. σχετ. Αμοναχάκης, Ι., Ο θεσμός της συνδιαλλαγής στην ποινική διαδικασία, σε Θάνος, Θ., Η Διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία, Επανορθωτική δικαιοσύνη, σχολική διαμεσολάβηση, ποινική συνδιαλλαγή, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2011, σελ. 155-164.

επιστημονική κοινότητα και τους δικαστικούς λειτουργούς, εντούτοις, οι θεσμικές ανεπάρκειες, η έλλειψη κατάλληλα καταρτισμένου προσωπικού, η ισχυρή νομική παράδοση της χώρας μας, που χαρακτηρίζεται από ένα ποινικοκεντρικό σύστημα ελέγχου του εγκλήματος και των παραβατών του, αλλά και η έλλειψη ευρύτερης εκστρατείας ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των πολιτών στα σχετικά με την επανορθωτική δικαιοσύνη ζητήματα, φαίνεται να δημιουργούν προσκόμματα στην αποτελεσματική εφαρμογή του στο ελληνικό ποινικό σύστημα.

Οι πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, φαίνεται, σύμφωνα με έρευνες που έχουν διεξαχθεί σε διεθνές επίπεδο⁷⁰, ότι σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τον περιορισμό της υποτροπής, γεγονός που αποδίδεται κυρίως στο ότι οι συγκεκριμένες πρακτικές βοηθούν το δράστη να κατανοήσει το μέγεθος της ζημίας που έχει προκαλέσει και να αλλάξει τελικά τη στάση του απέναντι στο έγκλημα, χωρίς παράλληλα να έχει στιγματιστεί για όλη του τη ζωή, μέσω της επιβολής στερητικών της ελευθερίας ποινών⁷¹. Μάλιστα, το στοιχείο αυτό έχει επιβεβαιωθεί και στατιστικά, καθώς από σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε, προέκυψε ότι οι δράστες που συμμετείχαν σε προγράμματα αποκαταστατικής δικαιοσύνης καταδικάστηκαν σημαντικά λιγότερες φορές τα επόμενα δύο έτη έναντι εκείνων που δε συμμετείχαν στα προγράμματα⁷².

2. *Υστερη νεωτερικότητα και διεθνείς τάσεις της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής.*

Αφού παραθέσαμε εν συντομία τα βασικά ιδεολογικά πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής, πλην του δικαιοσύνης προτύπου, στο οποίο επιφυλάσσουμε ιδιαίτερη μνεία στην παρούσα ενότητα, καθότι θεωρείται από πολλούς ως το «αντίπαλο δέος» του αναμορφωτικού ιδεώδους, θα αναφερθούμε στη συνέχεια στις

⁷⁰ *Latimer, J. et al.*, The effectiveness of Restorative Justice Practices. A Meta-Analysis, Ottawa: Department of Justice, Canada, 2001 και *Sherman, L., Strang, H.*, Restorative Justice: the evidence, the Smith Institute, 2007.

⁷¹ *Bonta, J. et al.*, Restorative Justice and recidivism: promises made promises kept?, in Handbook for Restorative Justice: A global perspective (D. Sullivan, T. Toft eds), Routledge, 2006, σελ. 116, *Latimer, J. et al.*, The effectiveness of Restorative Justice Practices. A Meta-Analysis, Ottawa: Department of Justice, Canada, 2001 και *Lauwaert, K., Aertsen, I.* (eds), Desistance and restorative justice. Mechanisms for desisting from crime within restorative justice practices, European Forum for Restorative Justice v.z.w., 2015.

⁷² *Shapland, J. et al.*, Does Restorative Justice affect reconviction?, Ministry of Justice Research Series, 10/08, 2008, σελ. 66.

βασικές τάσεις⁷³ που επικρατούν διεθνώς στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής τα τελευταία χρόνια, και στις οποίες οφείλεται, εν πολλοίς, η αναβίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους και η ανάδυση του ρεύματος του νέου «επανενταξισμού»⁷⁴ (new rehabilitationism), για τα οποία θα κάνουμε λόγο εκτενώς παρακάτω.

Η σύγχρονη εποχή της **ύστερης νεωτερικότητας**⁷⁵ που διανύουμε, χαρακτηρίζεται από μία σειρά δομικών μεταβολών, οι οποίες, ξεκινώντας από τη δυναμική αναδιάρθρωση της καπιταλιστικής παραγωγής, είχαν συνέπειες στη διάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων, στη δομή της οικογένειας, στην κοινωνική οικολογία και δημογραφία, στην αύξουσα κοινωνική απήχηση-επίδραση των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής επικοινωνίας, στον εκδημοκρατισμό της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής και στην εμφάνιση του ηθικού ατομικισμού⁷⁶.

Ειδικότερα, κατά το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, οι νεωτερικές κοινωνίες αρχίζουν να διέρχονται μία σοβαρή κρίση, η οποία συνεχίζεται οξυμμένη μέχρι σήμερα, κατά την οποία προέχουν: η λιτότητα των προϋπολογισμών, η συρρίκνωση των δημόσιων δαπανών, η ιδιωτικοποίηση και η ενίσχυση των δικαιωμάτων του κεφαλαίου, η πλήρης απελευθέρωση των χρηματαγορών και των συναλλαγών, η

⁷³ Με τον όρο «τάση» νοείται η δυναμική που αναπτύσσεται από τα υπάρχοντα δεδομένα προς μία νέα κατάσταση, προδιαγράφοντας όχι μία παγιωμένη πορεία, αλλά μία γενικότερη προοπτική, έναν προσανατολισμό, μία κατεύθυνση. Προς την κατεύθυνση αυτή ενδέχεται να συνυπάρχουν περισσότερες υποτάσεις, συχνά αντίρροπες ή κατά τα φαινόμενα αντιφατικές μεταξύ τους, μέσα στη διαλεκτική τους πορεία, αποτελώντας όμως μερικότερες εκφάνσεις της ίδιας δυναμικής. Βλ. σχετ. *Αντωνοπούλου, Α.*, Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής: Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 1-2, *Παρασκευόπουλος, Ν.*, Το Corpus Juris στα πλαίσια της διεθνούς αντεγκληματικής πολιτικής στη στροφή του 2000, Υπεράσπιση, τ. 3, 1999, σελ. 619 και *Κοτζιάς, Ν.*, Θεωρίες για την παγκοσμιοποίηση και οι ασυμμετρίες της πραγματικότητας, Προλεγόμενα στο *U. Beck*, Τί είναι η παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις, 2002, σελ. 24-25.

⁷⁴ Αυτήν την ελληνική απόδοση του όρου «rehabilitationism» προτείνει εντός εισαγωγικών ο Γ. Πανούσης. Βλ. σχετ. *Πανούσης, Γ.*, Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατουμένων, Αρχή διαλόγου σε: Το Δημόσιο Δίκαιο σε εξέλιξη, Σύμμεκτα προς τιμήν του καθηγητού Π. Παραρά, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σελ. 682.

⁷⁵ Το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από το τέλος περίπου της δεκαετίας του '70 μέχρι σήμερα, προσδιορίζεται κατά κανόνα με τον όρο «ύστερη νεωτερικότητα» ή «μετα-νεωτερικότητα» ή «ύστερος μοντερνισμός» (late modernity). Πρόκειται για το διάστημα, κατά το οποίο η αναδιάρθρωση της καπιταλιστικής παραγωγής οδήγησε στην παγκοσμιοποίηση και στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.-Κουλούρης, Ν.*, Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 178. Σύμφωνα με τους **Garland** και **Sparks**, πρόκειται για εκείνη την κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική εποχή που διαμορφώθηκε με τη συνδρομή ενός αριθμού διαπλεκόμενων μεταξύ τους εξελίξεων. Βλ. σχετ. *Garland, D.-Sparks, R.*, Criminology and Social Theory, Oxford University Press, New York, 2000, σελ. 15.

⁷⁶ *Βιδάλη, Σ.-Κουλούρης, Ν.*, Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 178-179.

μείωση της κοινωνικής προστασίας και του κράτους πρόνοιας, η απώλεια της σταθερότητας των θέσεων εργασίας, η ελαστικοποίηση της μισθωτής εργασίας⁷⁷ και η αύξηση της συχνότητας των απολύσεων⁷⁸. Επιπλέον, η κοινωνική αλληλεγγύη ατροφεί και οι κοινωνικές ανισότητες οξύνονται. Εξ αιτίας των ιδιαίτερων αυτών χαρακτηριστικών τους, οι κοινωνίες της περιόδου αυτής, για να διαφοροποιηθούν από τις νεωτερικές, αποκαλούνται «κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας».

Στον τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής, η οποία εμφανίζεται ως ένας δυναμικός τομέας της δημόσιας πολιτικής, που αναπτύσσεται σε συνάρτηση με τις συνολικές κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές διεργασίες, με το βάρος να πέφτει στο ποινικοκατασταλτικό σύστημα, εμφανίζεται ως σύμπτωμα της εποχής της μετα-νεωτερικότητας, η αδυναμία του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης να εκπληρώσει το στόχο του. Ταυτόχρονα οι αδύναμες κυβερνήσεις των κρατών της «παγκοσμιοποιημένης τάξης» αντισταθμίζουν - με απώτερο στόχο την εξασφάλιση της ψήφου των εκλογέων τους - το μαρασμό του κοινωνικού κράτους και τη συρρίκνωση των πολιτικών καταπολέμησης των ανισοτήτων, με την υιοθέτηση τιμωρητικών πολιτικών που μετατρέπει το σύγχρονο κράτος σε «ποινικό» κράτος, ενώ συγχρόνως επιδιώκουν να μεταθέσουν τις ευθύνες τους στα άτομα και στις κοινότητες, καθώς ζητείται από αυτά να βρουν προσωπικές λύσεις σε προβλήματα κατ' εξοχήν κοινωνικά⁷⁹.

Πιο συγκεκριμένα, αδυνατώντας να διασφαλίσουν τους πολίτες τους απέναντι στον κίνδυνο να πέσουν «θύματα της οικονομικής ανάπτυξης»⁸⁰, στρέφουν την προσοχή τους στην καταπολέμηση της μικρομεσαίας εγκληματικότητας και υπόσχονται να τους προστατεύσουν από τους ανήλικους παραβάτες, από τους μετανάστες, από τους νεόπτωχους⁸¹, από τους άστεγους, από τους

⁷⁷ Βλ. σχετ. άρθρο *Δαφνή, Ν.*, Πιο ελαστικές μορφές εργασίας συστήνει ο ΟΟΣΑ στην Ελλάδα, 2010, Εφημ: Ημερησία της 12.3.2010.

⁷⁸ *Γιοβάνογλου, Σ.*, Εγκλεισμός στη φυλακή, επανένταξη στην κοινωνία και εγκληματολογικές αναζητήσεις στην ύστερη νεωτερικότητα, *Εγκληματολογία* 2/2012, (Έτος 2^ο), σελ. 48-53, εδώ σελ. 48-49.

⁷⁹ Βλ. σχετ. και *Braithwaite, J.*, Setting Standards for Restorative Justice, *British J. Criminology*, (42), 2002, σελ. 564.

⁸⁰ *Γιοβάνογλου, Σ.*, ό.π. υποσ. 78, σελ. 49.

⁸¹ Πρόκειται για τα θύματα της διαρθρωτικής ανεργίας. Βλ. σχετ. *Αρτινοπούλου, Β.*, Νέες μορφές θυματοποίησης στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, στο: *Η Δασκαλάκη κ.ά.* (Επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, σελ. 99-105, Αθήνα, 2000, ΕΚΚΕ, εδώ σελ. 100.

τοξικοεξαρτημένους και από άλλες ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, οι οποίες στη δημόσια ρητορική καθίστανται απειλή για τη δημόσια τάξη⁸².

Έτσι, καταφεύγουν στην επέκταση των τιμωρούμενων πράξεων και στην αύξηση των ορίων των στερητικών της ελευθερίας ποινών, με άμεση συνέπεια τον υπερπληθυσμό των φυλακών και τη δημιουργία σωρείας προβλημάτων ως προς τη διαχείριση του προβλήματος αυτού, που θα εκθέσουμε αναλυτικά παρακάτω. Ενδεικτικά αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι, η αύξηση του πληθυσμού των φυλακών απομύζησε (και συνεχίζει να απομυζά) σημαντικά ποσά από άλλους τομείς των δημόσιων δαπανών, όπως η υγεία, η εκπαίδευση και η παροχή υπηρεσιών στην κοινότητα, που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην πρόληψη του εγκλήματος πρωτογενώς⁸³.

Κι όμως, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί η *Ζαραφονίτου*⁸⁴, οι τιμωρητικές πολιτικές που υιοθετήθηκαν την τελευταία εικοσαετία στόχευαν κυρίως στην αντιμετώπιση του φαινομένου της ανασφάλειας και του φόβου των πολιτών απέναντι στο έγκλημα, και όχι στην αντιμετώπιση του ίδιου του εγκληματικού φαινομένου, αφού τα ποσοστά της εγκληματικότητας βαίνουν διαρκώς αυξανόμενα σε διεθνές επίπεδο⁸⁵.

Στο πλαίσιο αυτό, η σταδιακή επικράτηση των συντηρητικών στις ΗΠΑ και στη Βρετανία κατά το χρονικό διάστημα 1970-1990, συνέβαλε αποφασιστικά, όπως έχουμε ήδη προαναφέρει, ώστε τα σοβαρά προβλήματα τάξης, φτώχειας, φυλετικών διακρίσεων και ναρκωτικών να αντιμετωπιστούν με πολιτικές που ανέτρεπαν τις φιλελεύθερες αντιλήψεις για τη μεταχείριση του εγκληματία και τον έλεγχο της

⁸² Για τη διασφάλισή τους από τις τρομοκρατικές οργανώσεις και τους στόχους που εξυπηρετεί η σχετική νομοθεσία με συμβολικό τρόπο βλ. σχετ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε.*, Ο ορισμός της τρομοκρατίας, ΠονΔικ 5, 2002, σελ. 59 επ.

⁸³ *Cavadino, M., Dignan, J.*, The Penal System: An Introduction, 4th Edition, London, 2007, SAGE Publications, σελ. 1 επ.

⁸⁴ *Ζαραφονίτου, Χ.*, Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων; στο Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις. Επετειακό Συνέδριο για τα 30 χρόνια της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, Δ/ση έκδ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σ.σ. 115-129, εδώ σελ. 120.

⁸⁵ Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά η Αντωνοπούλου, «*Η εγκληματικότητα, ως κοινωνικό φαινόμενο που από πολύ νωρίς συνδέθηκε στενά-κατά την επιστημονική του διερεύνηση- με τα λοιπά κοινωνικά φαινόμενα, παρουσιάζει μία εντυπωσιακή ποσοτική μεταβολή, η οποία δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί συμπτωματική*», Βλ. σχετ. *Αντωνοπούλου, Αθ.*, Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής: Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 13.

εγκληματικότητας. Ήταν ακριβώς τότε, που καθιερώθηκε το «**πρότυπο ελέγχου του εγκλήματος**» ως γενικό πρότυπο ποινικοκατασταλτικού ελέγχου, ενώ πλέον η αστυνομία είναι εκείνη που θα έχει το προβάδισμα στον έλεγχο του εγκλήματος, και όχι ο ήπιος κοινωνικός έλεγχος.

2.1. Το δικαιοϊκό πρότυπο.

Η επικράτηση των συντηρητικών συνέβαλε ώστε τα κύρια προτάγματα του ποινικού εγγυητισμού να «εκφυλιστούν»⁸⁶ σε μία νέα ανταποδοτικού χαρακτήρα πρόταση, που επανέφερε στο προσκήνιο τις κλασικές θεωρίες του 19^{ου} αιώνα και προωθήθηκε από τη νέα δεξιά. Πρόκειται για τη **θεωρία των ανταποδοτικών ποινών ή το πρότυπο της ανάλογης επιβολής ποινικών κυρώσεων**⁸⁷ (“just deserts”) που υποστηρίχθηκε επίσημα μετά την εκλογή του Ronald Reagan ως Προέδρου των ΗΠΑ⁸⁸ και βρήκε μεγάλη απήχηση.

Ειδικότερα, το εν λόγω πρότυπο, που είναι μία σύγχρονη μη αμιγής ανταποδοτική θεωρία για την ποινή⁸⁹, αναδύθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 στον αγγλοσαξωνικό χώρο, ως ένα ανάχωμα σε μία σειρά προβλημάτων που είχε επισωρεύσει η μέχρι τότε επικράτηση του αναμορφωτικού ιδεώδους (rehabilitative ideal), στη μορφή που εφαρμοζόταν έως τότε στην πράξη. Κύριος εκπρόσωπος του δικαιοϊκού προτύπου είναι ο *Andrew von Hirsch*, με τη διδασκαλία του οποίου ταυτίζεται, εν πολλοίς, το εν λόγω πρότυπο.

⁸⁶ Έτσι η Βιδάλη, Σ., σε: *Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 39.

⁸⁷ Ο όρος “just deserts model” έχει αποδοθεί ή μπορεί να αποδοθεί στην ελληνική με διάφορους τρόπους, όπως: δικαιοϊκό πρότυπο, πρότυπο της ανάλογης επιβολής ποινικών κυρώσεων, της δίκαιης τιμωρίας, της δίκαιης ανταμοιβής, της αντάξιας τιμωρίας κλπ. Η Βιδάλη προκρίνει τη χρήση του όρου «θεωρία των ανταποδοτικών ποινών», ο Γιαννούλης την «ανάλογη επιβολή ποινικών κυρώσεων», η Τζαννετάκη το «Δικαιοϊκό Πρότυπο». Βλ. αντίστοιχα *Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 39, *Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση των κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς*, Τόμος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σελ. 149, *Τζαννετάκη, Τ., Δικαιοϊκό πρότυπο*, 2015 [Προδημοσίευση του λήμματος «δικαιοϊκό πρότυπο» για το υπό έκδοση Εγκληματολογικό Λεξικό, Κουράκης/Σπινέλλη/Κρασιδάκη (επιμ.)]. Κατά τον Μ. Σκανδάμη, ο όρος «δίκαιη ανταπόδοση», που χρησιμοποιείται συχνά στην ελληνική, δεν ενδείκνυται διότι «*χρωματίζει θετικά την εννοιολόγηση του μοντέλου προσφέροντας έναν ευφημιστικό τόνο δικαιοσύνης, που όμως, δεν αντιστοιχίζεται με το ανεπιεικές περιεχόμενο του όρου*». Προτείνει έτσι τη χρήση του όρου «απόλυτη ανταπόδοση». Βλ. σχετ. *Σκανδάμης, Μ., Ο θεσμός της απόλυτης υπό όρο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ. 53.

⁸⁸ Ο Ronald Reagan (1911-2004) υπήρξε ο 40^{ος} Πρόεδρος των ΗΠΑ και η θητεία του διήρκεσε από το 1981-1989.

⁸⁹ *Τζαννετάκη, Τ., Δικαιοϊκό πρότυπο*, 2015 [Προδημοσίευση του λήμματος «δικαιοϊκό πρότυπο» για το υπό έκδοση Εγκληματολογικό Λεξικό, Κουράκης/Σπινέλλη/Κρασιδάκη (επιμ.)].

Τα βασικά σημεία της κριτικής του δικαϊκού προτύπου αφορούσαν στην υπέρμετρη εξατομίκευση των ποινών και στη χειραφέτηση από τη βαρύτητα των εγκλημάτων, στην οποία είχε οδηγήσει η μέχρι τότε εφαρμογή του αναμορφωτικού προτύπου. Ειδικότερα, οι πρακτικές εξατομικευμένης μεταχείρισης, εξαρτούσαν την ποινική αντιμετώπιση των δραστών μάλλον από τις ανάγκες της μεταχείρισής τους, παρά από τη σοβαρότητα του αδικήματος που είχαν διαπράξει, επιτρέποντας έτσι την επιβολή δυσανάλογα μεγάλων ποινών⁹⁰.

Εξάλλου, τα επακόλουθα της αναμορφωτικής πολιτικής που κατέστησαν αντικείμενο κριτικής εκ μέρους του δικαϊκού προτύπου, ήταν η άνιση μεταχείριση των δραστών, οι παραβιάσεις των ατομικών τους δικαιωμάτων, η γενικότερη ωφελμιστική-πατερναλιστική τους αντιμετώπιση, η παραβίαση της αναλογικότητας των ποινών και η έλλειψη προβλεψιμότητάς τους, η οποία κορυφωνόταν στην περίπτωση των ποινών αόριστης ή ημιαόριστης διάρκειας (indeterminate and semi-indeterminate sentences).

Όπως παρατηρεί εύστοχα η Τζαννετάκη, «Η κριτική που άσκησε το δικαϊκό στο αναμορφωτικό πρότυπο, αποτέλεσε μία ειδικότερη έκφραση της αμφισβήτησης (από μία πολιτικά φιλελεύθερη σκοπιά) του εκτεταμένου κράτους πρόνοιας τόσο όσον αφορά την αποτελεσματικότητά του όσο και το απρόσφορο της εφαρμογής μίας “επιστημονικής κοινωνικής μηχανικής” σε πεδία κανονιστικού χαρακτήρα, όπως είναι η απονομή της Ποινικής Δικαιοσύνης»⁹¹.

Σε ό,τι αφορά τα κύρια χαρακτηριστικά του δικαϊκού προτύπου, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, ο von Hirsch πρεσβεύει πρωτίστως μία επικοινωνιακή-εκφραστική (communicative) θεωρία, η οποία έχει τις βάσεις της στην αγγλική αναλυτική φιλοσοφία⁹². Σύμφωνα με τον ίδιο, η πολιτεία εκφράζει διά της ποινής την

⁹⁰ Ο.π. υποσ. 89.

⁹¹ Ο.π. υποσ. 89. Βλ. σχετ. και Garland, D., *The Culture of Control, Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2001, κεφ. 2-3, σχετικά με τη σύνδεση της κριτικής που ασκήθηκε στο αναμορφωτικό πρότυπο με ευρύτερες ιδεολογικοπολιτικές αλλαγές, καθώς και για τον «προοδευτικό» χαρακτήρα της ιδιαίτερης κριτικής του δικαϊκού προτύπου.

⁹² Βλ. σχετ. Συνέντευξη του Καθηγητή Andrew von Hirsch στο Γεώργιο Γιαννούλη, *The Art of Crime*, Τεύχος Μαΐου 2017, <http://theartofcrime.gr/%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CE%B3%CE%B7%CF%84%CE%AE-andrew-von-hirsch-%CE%B3%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82/>.

Πρέπει ωστόσο να διευκρινιστεί ότι, αρχικά ο von Hirsch στο έργο του *Doing Justice: The*

αποδοκιμασία της (μομφή) στο δράστη για την πράξη που τέλεσε, σεβόμενη όμως παράλληλα την ηθική του αυτονομία. Ο δράστης αντιμετωπίζεται ως ένα υπεύθυνο υποκείμενο, ικανό να κατανοήσει ηθικές κρίσεις και να ανταποκριθεί σε αυτές (ηθική λειτουργία της ποινής)⁹³.

Ωστόσο, η έκφραση μομφής προς το δράστη επιτελεί δύο ακόμα θετικές λειτουργίες: πρώτον, απευθύνεται στο θύμα αναγνωρίζοντας τη σημασία των δικαιωμάτων του, που παραβιάστηκαν από το έγκλημα και δεύτερον, παρέχει στους τρίτους έναν ηθικό λόγο αποχής από το έγκλημα διά της επίκλησης της δικής τους αίσθησης περί του αδίκου χαρακτήρα της πράξης. Έτσι, η έκφραση μομφής αποσκοπεί μάλλον στην επικοινωνία κρίσεων και συναισθημάτων, που είναι η πεμπτουσία της ηθικής διαβούλευσης μεταξύ ελλόγων υποκειμένων, παρά σε αυτήν καθεαυτήν την ηθική διαπαιδαγώγηση των πολιτών ή την αλλαγή των ηθικών αντιλήψεων του δράστη⁹⁴.

Παρόλα αυτά, το στοιχείο της αποδοκιμασίας-μομφής δεν εξαρχεί για τη θεμελίωση του «δεινού» της ποινής. Για τη δικαιολόγηση της οδυνηρής μεταχείρισης του δράστη, ο *v. Hirsch* καταφεύγει (δευτερευόντως και συμπληρωματικά) στη γενική πρόληψη, και δη στην αποτροπή των εν δυνάμει δραστών από εγκληματικές πράξεις. Πιο συγκεκριμένα, η γενική πρόληψη επιδιώκεται με την παροχή ενός πρόσθετου αντικινήτρου στους εν δυνάμει δράστες, εκείνου της σκληρής μεταχείρισης, που απευθύνεται στη σωφροσύνη των πολιτών (*prudential reason*) και αποσκοπεί στο να τους βοηθήσει να αντισταθούν στον πειρασμό του εγκλήματος. Η σκληρή μεταχείριση δεν αποτελεί επομένως έναν ηθικό λόγο (*moral reason*) αποχής από το

Choice of Punishments. Report of the Committee for the Study of the Incarceration, Hill & Wang, First Edition, 1976, σελ. 47, θεμελιώνει το θεσμό της ποινής στη βάση της θεωρίας του *αδίκου πλεονεκτήματος* (*unfair advantage*), την οποία όμως αποκήρυξε ρητά όταν στράφηκε στο επικοινωνιακό στοιχείο της ποινής. Βλ. σχετ. *von Hirsch, A.*, Past or future crimes: Deservedness and dangerousness in the sentencing of criminals, New Brunswick, 1985, σελ. 57 επ. και *von Hirsch, A.*, Censure and Sanctions, Clarendon Press, 1993, σελ. 7 επ. Σύμφωνα δε με τη *θεωρία του αδίκου πλεονεκτήματος*, το έγκλημα σημαίνει τον άδικο προσπορισμό πλεονεκτήματος, πράγμα που εξαλείφει η ποινή. Βλ. σχετ. *Morris, H.*, Persons and Punishment, The Monist, Vol. 52, Issue 4, 1968, σελ. 475-501 και *Duff, A., Garland, D.*, Introduction: Thinking about Punishment, A Reader on Punishment, Duff and Garland (eds), 1994, σελ. 47-70.

⁹³ *Τζαννετάκη, Τ.*, ό.π. υποσ. 89.

⁹⁴ *Τζαννετάκη, Τ.*, ό.π. υποσ. 89.

έγκλημα, αλλά έναν λόγο αποχής που αφορά απλώς το συμφέρον του επίδοξου δράστη⁹⁵.

Στο επίπεδο της νομοθετικής και δικαστικής επιβολής ποινών, το απόλυτο πρωτείο κατέχει η αρχή της αναλογικότητας ή της δίκαιης ανταμοιβής (principle of proportionality/just deserts/commensurate deserts), η οποία επιβάλλει την ανάλογη προς τη βαρύτητα της πράξης νομοθετική οριοθέτηση και δικαστική επιμέτρηση της ποινής. Η αρχή αυτή εξάλλου, που σύμφωνα με τον v. Hirsch απορρέει από το στοιχείο της αποδοκμασίας που εκφράζεται διά της ποινής, είναι η μόνη που μπορεί να διασφαλίσει την ακριβοδικία (fairness) και την ισότητα κατά την έκφραση μομφής προς το δράστη και κατά την επιμέτρηση της ποινής, ενώ συγχρόνως προσφέρει κάποια καθοδήγηση στο νομοθέτη σε σχέση με τη διαβάθμιση των ποινών⁹⁶. Μάλιστα ο v. Hirsch έχει συμβάλει σημαντικά στο να καταστήσει την αρχή της αναλογικότητας επαρκέστερο εργαλείο προσδιορισμού της βαρύτητας των ποινών, μέσω της κρίσιμης διάκρισης μεταξύ σχετικής (ordinal) και βασικής (cardinal) αναλογικότητας που εισάγει⁹⁷.

Επιπλέον, οι von Hirsch και Jareborg έχουν επιχειρήσει να αναπτύξουν μία θεωρία, η οποία θα μπορεί να καθοδηγήσει το νομοθέτη κατά την εκτίμηση της βαρύτητας των εγκλημάτων και των ποινών, εστιάζοντας στην επίδραση που έχουν το

⁹⁵ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση των κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Τόμος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σελ. 151.

⁹⁶ Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 89.

⁹⁷ Η **σχετική αναλογικότητα** σχετίζεται με τη συγκριτική κατάταξη των ποινών και εγκλημάτων, ενώ η **βασική αναλογικότητα** αφορά την εν γένει βαρύτητα της κλίμακας ποινών και τον προσδιορισμό της ελαφρύτερης και βαρύτερης ποινής της κλίμακας. Έτσι, η βασική αναλογικότητα διαγράφει ένα εξωτερικό πλαίσιο βαρύτητας εντός του οποίου ταξινομούνται οι ποινές και τα εγκλήματα ανάλογα με τη βαρύτητά τους και προσδιορίζονται τα διαστήματα (αποστάσεις) μεταξύ των γειτονικών, στις σχετικές κλίμακες, ποινών και εγκλημάτων ανάλογα με το μέγεθος της μεταξύ τους διαφοράς ως προς τη βαρύτητα. Αν η σχετική αναλογικότητα προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό την ποινή που αντιστοιχεί σε κάθε έγκλημα εντός ενός προδεδωμένου πλαισίου βαρύτητας της κλίμακας ποινών, η βασική αναλογικότητα θέτει απλώς κάποια ανώτατα όρια στην καθόλου βαρύτητα της κλίμακας, πέραν των οποίων αυτή μπορεί να θεωρηθεί δυσανάλογα σκληρή. Βλ. σχετ. Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 89.

έγκλημα και η ποινή στο βιοτικό επίπεδο (living standard)⁹⁸ ενός ατόμου, δηλαδή εν προκειμένω του θύματος και του δράστη⁹⁹.

Από τα παραπάνω προκύπτει σαφώς ότι, με βάση το πρότυπο αυτό, το ύψος της ποινής προσδιορίζεται με γνώμονα τη βαρύτητα της πράξης και όχι την προσωπικότητα του δράστη, ούτε την επικινδυνότητα αυτού. Ωστόσο, ο von Hirsch θεωρεί ότι κάποιοι παράγοντες επιείκειας δύνανται να θεμελιωθούν στη βάση της δίκαιης ανταμοιβής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «αν ξαφνικά αρρωστήσει ένα άτομο βαριά και αφεθεί ελεύθερο, τότε θα επιχειρηματολογήσαμε ότι αυτό έγινε επειδή η ποινή κατέστη πιο επαχθής»¹⁰⁰. Ωστόσο, η αναγνώριση των παραγόντων επιείκειας δεν πρέπει επ' ουδενί, κατά τον ίδιο, να εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των δικαστών, διότι εάν αυτό συνέβαινε, «τότε είτε οι πιο αδύναμοι και συναισθηματικοί δικαστές θα τιμωρούσαν με ήπιες ποινές είτε οι πιο σκληροί δικαστές, οι “οπαδοί του Trump”, θα τιμωρούσαν με πολύ αυστηρές ποινές, διότι αυτό είναι εκείνο που νιώθει ο δικαστής!...Αυτό που πρέπει να γίνει με τους παράγοντες επιείκειας είναι να διατηρηθεί ένα σύστημα ποινών καθοδηγούμενο βασικά από το νόμο και όχι από ατομικές αποφάσεις που εξαρτώνται από την ευσπλαχνία του ατόμου. Δεν θέλουμε οι αποφάσεις να θεμελιώνονται σε λόγους ευσπλαχνίας, δηλ. η ποινή να μειώνεται επειδή ο δράστης έχει καλό χαρακτήρα ή καλό ιστορικό ή έχει βοηθήσει τη χώρα, επενδύοντας σε ακίνητη περιουσία»¹⁰¹.

Γενικότερα, το πρότυπο της ανάλογης επιβολής ποινικών κυρώσεων συνιστά μία φιλελεύθερη προσέγγιση της ποινικής καταστολής. Ακολουθεί δε την αρχή της φειδούς (parsimony) στη χρήση του κρατικού καταναγκασμού και αντιμετωπίζει τους πολίτες ως έλλογους, αυτόνομους και αυτοκαθοριζόμενους ενήλικες, που δύνανται να αντιληφθούν την αποδοκιμασία που εκφράζει η ποινή και να σταθμίσουν τα αντικίνητρα που ακόμα και οι περιορισμένης βαρύτητας ποινές παρέχουν.

⁹⁸ Το **βιοτικό επίπεδο** εν προκειμένω αναφέρεται τόσο στα υλικά και μη υλικά μέσα, όσο και στις δυνατότητες που υπό κανονικές συνθήκες βοηθούν τους ανθρώπους να πετύχουν ένα καλό επίπεδο ζωής γενικά και όχι στην ποιότητα ζωής συγκεκριμένων ατόμων. Βλ. σχετ. Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 89.

⁹⁹ Βλ. σχετ. von Hirsch, A., Jareborg, N., Appendix 3, σε von Hirsch A. and Ashworth, A., Proportionate Sentencing. Exploring the Principles, Oxford University Press, 2005, σελ. 186-219.

¹⁰⁰ Βλ. σχετ. Συνέντευξη του Καθηγητή Andrew von Hirsch στο Γεώργιο Γιαννούλη, ό.π. υποσ. 92.

¹⁰¹ Ό.π. υποσ. 100.

Σύμφωνα με τη Τζαννετάκη, «Υπονοούμενη στις σχετικές θέσεις του von Hirsch είναι η ιδέα ενός υποτιθέμενου κοινωνικού συμβολαίου, οι συντάκτες του οποίου δεν θα αποδέχονταν τη θυσία ζωτικών συμφερόντων τους-σε περίπτωση που διέπρατταν ένα έγκλημα- στο όνομα της προαγωγής του αποτελεσματικότερου δυνατού συστήματος αποτροπής της εγκληματικότητας»¹⁰².

Εξάλλου, το δικαιοσύνη πρότυπο έχει χαρακτηριστεί ως «κατεξοχήν φιλελεύθερο και ριζοσπαστικό»¹⁰³ και στον τομέα της υποτροπής του δράστη, που σχετίζεται άμεσα με την επικινδυνότητά του. Ειδικότερα, οι υπέρμαχοι του εν λόγω προτύπου αρνούνται τόσο τη νομοθετική επίταση όσο και τη δικαστική επαύξηση της ποινής των υποτρόπων δραστών¹⁰⁴. Μάλιστα κάποιοι θεωρητικοί αποκλείουν εντελώς τις πρότερες καταδίκες από τους παράγοντες νομοθετικής οριοθέτησης και δικαστικής επιμέτρησης της ποινής (exclusionary model)¹⁰⁵, ενώ κάποιοι άλλοι θεωρούν ότι, οι πρότερες καταδίκες δύνανται να ληφθούν υπόψη μόνο σε περιορισμένο βαθμό (κυρίως όταν πρόκειται για μικρό αριθμό πρότερων καταδικών και για ήσσονος απαξίας εγκλήματα) και μόνο προς όφελος του δράστη (progressive loss of mitigation model – PLM model)¹⁰⁶.

Όπως επισημαίνει εύστοχα ο Γιαννούλης, «αυτό που πρέπει σε κάθε περίπτωση να αποφευχθεί διά της καθιέρωσης ενός συστήματος ανάλογης επιβολής ποινικών κυρώσεων είναι η ατροφία του δικαιώματος του δράστη για κοινωνική επανένταξη, το οποίο διασφαλίζουν διάφοροι θεσμοί του δικαίου έκτισης των ποινών, του λεγόμενου “σωφρονιστικού δικαίου”. Αλλά και αντίστροφα: οι θετικές πτυχές του δικαιοσύνη προτύπου πρέπει να κατοχυρωθούν σε σωφρονιστικό επίπεδο...»¹⁰⁷.

¹⁰² Βλ. σχετ. Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 89.

¹⁰³ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση των κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Τόμος Ι, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σελ. 154.

¹⁰⁴ Ό.π. υποσ. 103.

¹⁰⁵ Fletcher, G., Rethinking Criminal Law, Little Brown, Boston, 1978, σελ. 464 επ. και Singer, R., Just Deserts: Sentencing based on equality and desert, Ballinger Publishing Co., Cambridge, 1979, σελ. 68 επ.

¹⁰⁶ Βλ. σχετ. von Hirsch, A., Proportionality and Progressive Loss of Mitigation: Some Further Reflections, σε: Roberts, J., von Hirsch, A., Previous Convictions at Sentencing. Theoretical and Applied Perspectives, Hart Publishing, Oxford, 2010, σελ. 7, von Hirsch, A., Desert and Previous Convictions in Sentencing, Minnesota Law Review (65), 1981, σελ. 591 επ., Duff, R.A., Punishment, Communication and Community, Oxford University Press, 2003, σελ. 168 επ.

¹⁰⁷ Γιαννούλης, Γ., ό.π. υποσ. 103, σελ. 164. Εκεί αναφέρει ακόμα ότι, κατά την άποψή του, ο Ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας (Ν. 2776/1999) είναι ρητώς προσανατολισμένος στο δικαιοσύνη πρότυπο. Στο πλαίσιο του Ποινικού Δικαίου Ανηλίκων, ο Κουράκης τάσσεται υπέρ

Το πρότυπο της ανάλογης επιβολής ποινικών κυρώσεων άσκησε σημαντική επιρροή στις ποινικές νομοθεσίες αρκετών πολιτειών των ΗΠΑ (ιδίως της Μιννεσότα και του Όρεγκον), του Καναδά, της Αγγλίας, της Σουηδίας και της Φινλανδίας. Ωστόσο, δεν είναι ανεπίδεκτο **κριτικής**, καθώς έχουν διατυπωθεί σοβαρές ενστάσεις εναντίον του.

Πιο συγκεκριμένα, στο εν λόγω πρότυπο έχει αποδοθεί **η αύξηση του επιπέδου της τιμωρητικότητας και του πληθυσμού των φυλακών**, παρότι αυτό δεν επιβεβαιώνεται εμπειρικά τουλάχιστον σε χώρες όπως η Σουηδία και η Φινλανδία, στις οποίες εφαρμόστηκαν απρόσμικτες οι αρχές του προτύπου και δεν αποτέλεσαν αντικείμενο χειραγώγησης¹⁰⁸.

Ένα άλλο σημείο κριτικής, αφορά το γεγονός ότι, το δικαϊκό πρότυπο, εστιάζοντας αποκλειστικά στην **πράξη «παραγνωρίζει ότι δεν υφίσταται η πράξη τις συνέπειες του ποινικού κολασμού αλλά ο δράστης της. Η πράξη “δεν πάει φυλακή”...Η άκαμπτη εφαρμογή των επιταγών της αναλογικότητας μεταξύ εγκλημάτων και ποινών μπορεί να αποβεί σε κάποιες περιπτώσεις αδικαιολόγητα επαχθής για τον “συγκεκριμένο” δράστη»**¹⁰⁹.

Επιπλέον, στην εφαρμογή του δικαϊκού προτύπου έχει αποδοθεί **η υποχώρηση της κοινωνικής πολιτικής** στο πεδίο της αποκατάστασης και της επανένταξης των δραστών, ιδίως των κρατουμένων¹¹⁰. Είναι αυτό το δικαϊκό πρότυπο, που περιόρισε τα προγράμματα των «κατά παρέκκλιση διαδικασιών» (diversion models) και συνέβαλε καθοριστικά στην περικοπή της χρηματοδότησης της αμερικανικής υπηρεσίας LEAA¹¹¹, η οποία τελικώς καταργήθηκε¹¹².

της σύζευξης του δικαϊκού και του προνοιακού προτύπου, Βλ. σχετ. *Κουράκης, Ν.*, Θεωρία της Ποινής, Μία Εισαγωγή, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 27-28.

¹⁰⁸ *Γιαννούλης, Γ.*, ό.π. υποσ. 103, σελ. 160.

¹⁰⁹ *Γιαννούλης, Γ.*, ό.π. υποσ. 103, σελ. 161-162.

¹¹⁰ *Γιαννούλης, Γ.*, ό.π. υποσ. 103, σελ. 163. Βλ. και *Νικολόπουλος, Γ.*, Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Μία Εγκληματολογική Προσέγγιση, Εκδόσεις Κριτική, 2002, σελ. 48-49.

¹¹¹ Law Enforcement Assistance Administration.

¹¹² Η LEAA ήταν υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης των ΗΠΑ, η οποία δημιουργήθηκε το 1968 λόγω της δραματικής αύξησης της εγκληματικότητας, κατόπιν εισήγησης της «Επιτροπής του Προέδρου για την επιβολή του νόμου και για τη διοίκηση της δικαιοσύνης». Η επιτροπή αυτή είχε τονίσει ιδιαίτερα την ανάγκη μεταρρύθμισης του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης, καταπολέμησης της φτώχειας, των δυσμενών διακρίσεων και την ανάγκη βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων. Ωστόσο, και η ίδια συνέβαλε με τα προγράμματα που χρηματοδότησε στην υπονόμηση της εμπιστοσύνης της κοινής γνώμης στο αναμορφωτικό ιδεώδες, καθώς πολλά από τα κονδύλιά της χρησιμοποιήθηκαν για αμφιλεγόμενους σκοπούς. Βλ. σχετ. *Λαμπροπούλου, Ε.*,

Παρά το ότι η παραπάνω διατυπωθείσα κριτική εμφανίζεται δικαιολογημένη, δεν θα πρέπει να παραβλέπει κανείς το γεγονός ότι, όπως ο ίδιος ο von Hirsch έχει επισημάνει, η εφαρμογή του εν λόγω προτύπου «είναι μονάχα σκόπιμη σε μέρη όπου οι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να συμμορφωθούν με τις βασικές του αρχές. Για παράδειγμα, αν προσπαθήσεις να εφαρμόσεις το εν λόγω μοντέλο στη χούντα των συνταγματαρχών, τότε το αποτέλεσμα θα είναι ένα τερατούργημα. Διότι...η αρχή της δίκαιης ανταμοιβής εμπεριέχει και περιορισμούς που αφορούν την εν γένει βαρύτητα των ποινών, τη συνολική κλίμακα των ποινών. Άρα αν δοκιμάσεις αυτό το μοντέλο σε μία χώρα που δεν έχει τους προαναφερθέντες περιορισμούς, αλλά αντίθετα θέλει να “τσουρουφλίσει τους πάντες σε καυτό λάδι”, τότε θα διαπράξεις ένα λάθος. Μην το δοκιμάσεις, μην το εφαρμόσεις εκεί! Αυτή η προϋπόθεση είναι προφανής και παράλληλα η βασικότερη όλων.....Κατά δεύτερον πρέπει να βρίσκεται κανείς σε ένα μέρος, όπου το νομοθετικό σώμα θα έχει αρκετούς φιλελεύθερους, διότι η θεωρία της δίκαιης ανταμοιβής είναι μία φιλελεύθερη θεωρία, επομένως χρειάζονται άνθρωποι πρόθυμοι να την εφαρμόσουν»¹¹³.

Ωστε, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι, πολλά από τα τρωτά σημεία και τα δυσμενή επακόλουθα του μοντέλου της δίκαιης ανταμοιβής (του δικαιοσύνης προτύπου), οφείλονται στην άκαιρη ή και στρεβλή εφαρμογή του. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά η Τζαννετάκη, η επιλεκτική και ασύνδετη χρήση στοιχείων του δικαιοσύνης προτύπου από ποινικούς νομοθέτες, είναι εκείνη που ευθύνεται για τη διαστρέβλωση της φιλοσοφίας του και τη λανθασμένη ταύτισή του με την ιδεολογία «Νόμος και Τάξη» (Law and Order), καθώς και με άλλες πολιτικές σκλήρυνσης της ποινικής αντίδρασης¹¹⁴.

2.2. Η εφαρμογή αυστηρών ποινικοκατασταλτικών πολιτικών.

Στο προπεριγραφέν πλαίσιο της εφαρμοζόμενης συντηρητικής πολιτικής και του νεο-φιλελευθερισμού που επικράτησε, άρχισε να καλλιεργείται το δόγμα της σκοπιμότητας έναντι της νομιμότητας με την ταυτόχρονη υποχώρηση της προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, με συνέπεια το ποινικοκατασταλτικό σύστημα να λάβει έναν αμιγώς κατασταλτικό χαρακτήρα. Η τάση αυτή επηρέασε και τα

Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012, σελ. 87, σημ. 47 και σελ. 299.

¹¹³ Βλ. σχετ. Συνέντευξη του Καθηγητή Andrew von Hirsch στο Γεώργιο Γιαννούλη, ό.π. υποσ. 92.

¹¹⁴ Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 89.

ευρωπαϊκά κράτη, παρόλο που δεν έλαβε την έκταση που έλαβε στις ΗΠΑ, και σταδιακά η απονομή της δικαιοσύνης έλαβε μία *αναλογιστική* τροπή (actuarial), την οποία θα εξετάσουμε παρακάτω.

Πιο συγκεκριμένα, ο *νεο-φιλελευθερισμός* που επικρατεί έκτοτε στο ποινικοκατασταλτικό σύστημα, η *στρεβλή εφαρμογή του δικαϊκού προτύπου* σε συνδυασμό με τις *θεωρίες της δραστηριότητας ρουτίνας* (New Criminology of Everyday Life)¹¹⁵ και της *ορθολογικής επιλογής*¹¹⁶, είχαν σαν αποτέλεσμα την αναβίωση

¹¹⁵ **Η νέα εγκληματολογία της δραστηριότητας ρουτίνας (New Criminology of Everyday Life)**, αποτελεί έναν νέο τρόπο σκέψης, με μεγάλη επίδραση στο σχηματισμό της αντεγκληματικής πολιτικής κυρίως στις ΗΠΑ και στη Βρετανία. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα σύμπλεγμα ομοειδών θεωριών, που συμπεριλαμβάνει τη θεωρία της δραστηριότητας ρουτίνας (routine activity theory), την αντίληψη του εγκλήματος ως ευκαιρία (crime as opportunity), την ανάλυση του τρόπου ζωής (lifestyle analysis), την περιστασιακή πρόληψη του εγκλήματος (situational crime prevention) και ορισμένες εκδοχές της θεωρίας ορθολογικής επιλογής (rational choice theory). Κοινή παραδοχή όλων των παραπάνω θεωριών είναι ότι **το έγκλημα θεωρείται ως κάτι φυσιολογικό** στη σύγχρονη κοινωνία της ύστερης νεωτερικότητας και ως ένα συνηθισμένο ρίσκο που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ή ως ένα πιθανό ατύχημα που πρέπει να αποφευχθεί. Οι θεωρίες αυτές τείνουν να αντιμετωπίζουν το έγκλημα με μελλοντική προοπτική και συνολικά, προκειμένου να δύνανται να υπολογιστούν τα ρίσκα και να ληφθούν προληπτικά μέτρα. Επιπλέον, «βλέπουν» το έγκλημα με μία κοινωνικο-οικονομική προοπτική, αποφεύγοντας να εντάξουν τη θεώρησή του στα στενά πλαίσια του οργανωμένου συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Είναι ακριβώς αυτή η δυσπιστία απέναντι σε αυτό το τελευταίο, που οδήγησε στην επικράτησή τους, καθώς οι εν λόγω θεωρίες παίρνουν ως δεδομένο ότι το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης έχει περιορισμένη ικανότητα και αποτελεσματικότητα, στρεφόμενες για το λόγο αυτό στο πεδίο της καθημερινής ζωής για ενεργό δράση. Τα προγράμματα που προτείνουν δεν στρέφονται κατά ενός πιθανού δράστη, αλλά προς τη συμπεριφορά των πιθανών θυμάτων, προς τις εγκληματογόνες (criminogenic) καταστάσεις και προς εκείνες τις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν ευκαιρίες για την τέλεση ενός εγκλήματος. Με άλλα λόγια, ο στόχος πλέον είναι ο περιορισμός των υψηλού κινδύνου εγκληματογόνων καταστάσεων (“hot spots”), καθώς σύμφωνα με τους υποστηρικτές των εν λόγω θεωριών, «η ευκαιρία δημιουργεί τον κλέφτη». Έτσι, αντί να δίνουν βάση στις αποτρεπτικές ποινές ή στην αμφίβολη-κατά τους ίδιους- ικανότητα της αστυνομίας να συλλάβει τους κακούς, προτείνουν τον επανασχεδιασμό των καταστάσεων της καθημερινής ζωής (π.χ. την αντικατάσταση των μετρητών με κάρτες, τη χρήση κλειστών κυκλωμάτων παρακολούθησης με κάμερες στους κεντρικούς δρόμους των πόλεων, την υπενθύμιση στους πολίτες ότι πρέπει να διαφυλάττουν την ασφάλεια της ιδιοκτησίας τους και τις γειτονίες τους κλπ.). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, το κράτος και οι υπηρεσίες του χάνουν την πρωτοκαθεδρία στον έλεγχο του εγκλήματος, ενώ το προφίλ του εν δυνάμει εγκληματία δεν είναι πλέον ο φτωχός και ο κοινωνικά απροσάρμοστος, αλλά ο οπορτουνιστής καταναλωτής (opportunistic consumer), του οποίου οι συνήθειες και οι συμπεριφορές να μην δεν μπορούν να αλλάξουν, ωστόσο δύναται να μπει ένας φραγμός στην πρόσβασή του στα κοινωνικά αγαθά. Εν κατακλείδι, θεωρούν το έγκλημα ως προϊόν ορθολογικής επιλογής, νομιμοποιώντας τρόπον τινά τη θέσπιση και εφαρμογή αυστηρότερων νόμων και ποινών. Βλ. σχετ. *Garland, D., The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press, 2001, σελ. 127-131.

¹¹⁶ Σύμφωνα με τη **θεωρία της ορθολογικής επιλογής**, που εμφανίστηκε στη δεκαετία μεταξύ 1960 και 1970, η τέλεση ενός εγκλήματος αποτελεί μία προσωπική επιλογή, μία ορθολογική επιλογή του δράστη, ο οποίος επηρεάζεται από την απειλή της ποινής ή από την εφαρμογή της με τη σύλληψη και την καταδίκη. Οι δράστες δεν εμπλέκονται τυχαία σε μία αντικοινωνική συμπεριφορά, αλλά εξετάζουν πρώτα το στόχο τους, τις δεξιότητές τους, τις

των πλέον κατασταλτικών εκδοχών του κλασικισμού, επεξεργασμένων στο πλαίσιο των σύγχρονων προβλημάτων των ΗΠΑ¹¹⁷.

Άρχισαν έτσι να εφαρμόζονται πολιτικές που είχαν στον πυρήνα της ιδεολογίας τους την κήρυξη του «πολέμου» κατά του εγκλήματος (war against crime), κατά των ναρκωτικών¹¹⁸ και προσφάτως, μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη το Σεπτέμβριο του 2001, κατά της τρομοκρατίας. Οι κυβερνήσεις Νίξον, Ρήγκαν, Μπους, Κλίντον και Μπους Jr, υιοθέτησαν μία σκληρή πολιτική που ενεργοποίησε κατά βάση το ποινικοκατασταλτικό σύστημα και οδήγησε στην εφαρμογή ενός προληπτικού προτύπου αντεγκληματικής πολιτικής, πολύ διαφορετικού από εκείνο που επικράτησε τις προηγούμενες δεκαετίες. Όπως έχει χαρακτηριστικά επισημανθεί, «Στο παρόν βιώνουμε μία μαζική αντεπίθεση του προληπτικού ποινικού δικαίου»¹¹⁹. Ωστόσο, οι «πόλεμοι» αυτοί πυροδότησαν άλλους «πολέμους», καθώς είχαν εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες ιδίως σε ό,τι αφορά τη σχέση της αστυνομίας με τους νέους στα ghetto¹²⁰.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα της ιδεολογικής κατεύθυνσης που έλαβε η αντεγκληματική πολιτική κατά το διάστημα αυτό, είναι η **διάδοση της θεωρίας των «σπασμένων παραθύρων»**¹²¹ και η **εφαρμογή της πολιτικής της «μηδενικής**

ανάγκες τους, τα κίνητρά τους και τους φόβους τους και σταθμίζουν προσεκτικά τα πιθανά οφέλη και τις συνέπειες από τη διάπραξη ενός εγκλήματος. Έτσι, το έγκλημα μπορεί να προληφθεί εάν πεισθούν οι εν δυνάμει δράστες ότι οι κίνδυνοι από την παράβαση μίας ποινικής διάταξης είναι μεγαλύτεροι από το όφελος που θα αποκομίσουν από την παράβαση αυτή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προβληματισμού για την εν λόγω θεωρία αποτελούν τα λεγόμενα «εγκλήματα του δρόμου». Βλ. σχετ. *Σπινέλλη, Κ.*, *Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, 3^η έκδοση ανανεωμένη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 210-211 και *Siegel, L. J.*, *Criminology: Theories, Patterns and Typologies*, 4th edition, St. Paul/New York etc., 1992, σελ. 130-131.

¹¹⁷ *Βιδάλη, Σ.*, Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 40.

¹¹⁸ Βλ. σχετ. *Bertram, E., Blachman, M., Sharpe, K., Andreas, P.*, *Drug war politics-The price of denial*, University of California Press, California, 1996 και *Seddon, T., Williams, L., Ralphs, R.*, *Tough choice-Risk, security and the criminalization of drug policy*, Oxford University Press, Oxford-New York, 2012.

¹¹⁹ *Γιαννούλης, Γ.*, σε Συνέντευξη του Καθηγητή Andrew von Hirsch στο Γεώργιο Γιαννούλη, ό.π. υποσ. 92.

¹²⁰ *Chambliss, W.*, *Power Politics and Crime*, Colorado, Oxford: Westview Press, 2001, σελ. 85-89.

¹²¹ Η θεωρία των «σπασμένων παραθύρων» διατυπώθηκε από τους J.Q.Wilson και G.L.Kelling το 1982 και πραγματεύεται τις «εξελικτικές» και «καταστροφικές» για την κοινότητα συνέπειες της αταξίας σε δημόσιους χώρους. Βλ. σχετ. το άρθρο τους *Kelling, G.L. and Wilson, J.Q.*, *Broken Windows: The police and neighborhood safety*, *Atlantic Monthly*, Mar. 1982, 249 (3), σελ. 29-38.

ανοχής»¹²², ιδίως από το 1992 και μετά, οπότε και αξιοποιήθηκε από τον τότε δήμαρχο της Νέας Υόρκης, Rudolph Giuliani, για το σχεδιασμό ενός νέου μοντέλου αστυνόμευσης, συμβάλλοντας ομολογουμένως στη δραστική μείωση της εγκληματικότητας.

Ωστόσο, παρά τη διεθνή απήχηση της πολιτικής αυτής, η μείωση της εγκληματικότητας που καταγράφηκε, αποτελεί το ένα μόνο μέρος της συνολικής εικόνας. Και τούτο διότι, τα μεταγενέστερα ερευνητικά δεδομένα αφενός μεν είναι ανάμεικτα όσον αφορά ορισμένα καίρια σημεία της θεωρίας των «σπασμένων παραθύρων», αφετέρου δε αναδεικνύουν τους κινδύνους που εγκυμονεί η πολιτική της μηδενικής ανοχής για τα ατομικά δικαιώματα και τις ελευθερίες των πολιτών¹²³. Συγκεκριμένα, όπως αποδείχθηκε αργότερα, στο ίδιο διάστημα η εγκληματικότητα μειώθηκε και σε άλλες πολιτείες των ΗΠΑ, οι οποίες δεν είχαν υιοθετήσει αυτήν την πολιτική. Άλλωστε, δύσκολα μπορεί να αμφισβητήσει κανείς το γεγονός ότι, κατά το χρονικό διάστημα εφαρμογής της, όχι μόνο αυξήθηκε κάθετα ο αριθμός των κρατουμένων, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω, αλλά και οι παραβιάσεις της αστυνομίας εις βάρος των πολιτών, η οποία (αστυνομία) αναδείχθηκε σε βασικό πυλώνα εξασφάλισης της τάξης, καθώς αναβαθμίστηκε σημαντικά ο ρόλος της¹²⁴. Εύλογα θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι, η πολιτική της μηδενικής ανοχής αποτελεί τυπικό παράδειγμα της διεύρυνσης των ορίων του ποινικού ελέγχου και της ενίσχυσης των κοινωνικών διακρίσεων¹²⁵.

¹²² Για τη θεωρία των «σπασμένων παραθύρων» και την πολιτική της «μηδενικής ανοχής» βλ. σχετ. *Τζαννετάκη, Τ.*, Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μία κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, *Καραγιαννίδης, Χ.*, Προς μία συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σελ. 156 επ. και *Τζαννετάκη, Τ.*, Η θεωρία των «σπασμένων παραθύρων» και η πολιτική της μηδενικής ανοχής, [Προδημοσίευση του λήμματος για το υπό έκδοση Εγκληματολογικό Λεξικό, Κουράκης/Σπινέλλη/Κρανιδιώτη (επιμ.)].

¹²³ Βλ. σχετ. *Τζαννετάκη, Τ.*, Η θεωρία των «σπασμένων παραθύρων» και η πολιτική της μηδενικής ανοχής, [Προδημοσίευση του λήμματος για το υπό έκδοση Εγκληματολογικό Λεξικό, Κουράκης/Σπινέλλη/Κρανιδιώτη (επιμ.)].

¹²⁴ Ο Μ. Σκανδάμης κάνει λόγο για «**αστυνομικοποίηση της δικαιοσύνης**» και για «**αστυνομικό γιγαντισμό**», Βλ. σχετ. *Σκανδάμης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ. 130.

¹²⁵ Η πολιτική της μηδενικής ανοχής οδήγησε στην ποινικοποίηση διαφόρων μορφών κοινωνικής αταξίας (επαιτεία, μέθη σε δημόσιο χώρο κλπ.). Κεντρικό στόχο αποτέλεσε η καταστολή της μικροεγκληματικότητας και της μικρής σημασίας παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, προκειμένου να εμπεδωθεί το αίσθημα της δημόσιας ασφάλειας. Η εισαχθείσα ηλεκτρονική διασύνδεση των αστυνομικών τμημάτων της Νέας Υόρκης, οδήγησε στη στροφή του κατασταλτικού ενδιαφέροντος στους τόπους δράσης των μεταναστών, των χαμηλού εισοδήματος εργατών, των ανέργων, των επαιτών, των εκδιδομένων γυναικών και

Στην ίδια ποινικοκατασταλτική λογική της αχρήστευσης (“incapacitation”) εντάσσεται και η εφαρμογή του κανόνα “**Three strikes and you are out**” («τρία χτυπήματα και είσαι εκτός»), που θεσπίστηκε στις ΗΠΑ το 1994 με το νόμο “Violent Crime Control and Law Enforcement Act”. Σύμφωνα με το νόμο αυτό, οι δράστες βίαιων εγκλημάτων, μετά την τέλεση της τρίτης πράξης βίας (κακουργήματος), καταδικάζονται υποχρεωτικά σε ισόβια στέρηση της ελευθερίας τους, χωρίς τη δυνατότητα κάποτε να απολυθούν¹²⁶. Η πολιτική αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση της διάρκειας του εγκλεισμού των υποτρόπων δραστών, δίχως να λαμβάνεται υπόψη το είδος και η βαρύτητα της μεταγενέστερης αξιόποινης πράξης¹²⁷.

Αλλά και ο νόμος για την ισόβια κάθειρξη χωρίς δυνατότητα απόλυσης με όρο (**life without possibility of parole laws-LWOPs**)¹²⁸, που εφαρμόζεται κυρίως σε ενήλικους δράστες, επιβεβαιώνει τη θεσμοθέτηση αυστηρών νομοθετημάτων στις ΗΠΑ, που βρίσκεται ενάντια σε κάθε λογική νόμιμης, αναλογικής και ανθρωπιστικής

των μονογονεϊκών οικογενειών. Έτσι, οι πληθυσμιακές αυτές ομάδες τέθηκαν υπό διαρκή επιτήρηση. Βλ. σχετ. Πανάγος, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων. Ο κοινωνικός έλεγχος του φαινομένου σε τυπικό και άτυπο επίπεδο, Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, Νομική Σχολή, Τομέας Ποινικών Επιστημών, Αθήνα, 2017, σελ. 99, Τζαννετάκη, Τ., Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής, ό.π. υποσ. 122, σελ. 97 επ., Greene, J., Zero tolerance: A case study of police policies and practices in New York City, *Crime & Delinquency*, 2/1999, σελ. 171 επ.

¹²⁶ Όπως επισημαίνει η Πιτσελά, η προβληματική του νόμου αυτού συνίσταται στο γεγονός ότι, αφενός μεν εξομοιώνει τη μεταχείριση των δραστών εγκλημάτων βίας, είτε είναι ενήλικοι είτε ανήλικοι, αφετέρου δε διακατέχεται από έναν τυφλό αυτοματισμό που δεν εξετάζει ούτε τις συνθήκες τέλεσης της συγκεκριμένης πράξης ούτε την προσωπικότητα του δράστη, παραβιάζοντας έτσι βάνασα την αρχή της αναλογικότητας. Βλ. σχετ. Πιτσελά, Α., Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 113-114.

¹²⁷ Βλ. σχετ. Κουράκης, Ν., Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Πέμπτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 404, Ζαραφονίτου, Χρ., Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 23, Austin, J., Clark, J., Hardyman, P., Henry, A., The impact of “three strikes and you’re out”, *Punishment & Society*, 2/1999, σελ. 163 επ., Jones, T. & Newburn, T., Three strikes and you’re out: Exploring symbol and substance in American and British crime control policies, *British Journal of Criminology*, 5/2006, σελ. 781 επ., Shichor, D., Three strikes as a public policy: The convergence of the new penology and the McDonaldisation of punishment, *Crime & Delinquency*, 4/1997, σελ. 470 επ.

¹²⁸ Η συγκεκριμένη ποινή επιβάλλεται στο σύνολο των αμερικανικών πολιτειών πλην της Αλάσκας. Βλ. σχετ. <https://deathpenaltyinfo.org/life-without-parole>

μεταχείρισης των καταδικασθέντων¹²⁹ και οδηγεί σε έναν «παναμερικανικό σωφρονιστικό εκβαρβαρισμό, που όμοιός του δεν έχει υπάρξει σε δυτική χώρα»¹³⁰.

Η λειτουργία των προγραμμάτων “**Boot Camps**” («στρατοπέδων έκτισης των ποινών») αποτελεί ένα ακόμα χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής των αυστηρών τιμωρητικών τάσεων. Κοινό χαρακτηριστικό των προγραμμάτων αυτών είναι η αντικατάσταση μίας μακρόχρονης ποινής κράτησης (δύο ή και περισσότερων ετών) νεαρών πρωτόπειρων κυρίως δραστών, με σκληρού καθεστώτος κράτηση -κατά κανόνα τριών έως έξι μηνών- σε χώρους που προσομοιάζουν σε στρατόπεδα βασικής στρατιωτικής εκπαίδευσης, όπου οι κρατούμενοι φορούν ομοιόμορφες στολές, δεν έχουν καθόλου ελεύθερο χρόνο, απαγορεύεται η ενημέρωσή τους από τηλεοπτικές ή ραδιοφωνικές εκπομπές και ως επί το πλείστον δεν τους επιτρέπεται να δέχονται επισκέψεις¹³¹. Ωστόσο, όπως εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς, η κράτηση στα “**Boot Camps**” των ΗΠΑ, θίγει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, προσβάλλει θεμελιώδη δικαιώματα και όχι μόνο δεν διασφαλίζει υψηλότερα ποσοστά κοινωνικής ένταξης των καταδίκων, αλλά αντιθέτως οι δράστες προετοιμάζονται καλύτερα για την εγκληματική τους σταδιοδρομία¹³².

Οι παραπάνω πρακτικές προσέδωσαν στην αμερικανική ποινική πολιτική εκείνα τα χαρακτηριστικά, που συνθέτουν το λεγόμενο «δημοκρατικό παράδοξο» (“*democratic paradox*”)¹³³. Ενώ οι ΗΠΑ επαίρονται πως διαπνέονται από την κουλτούρα της προστασίας των ατομικών ελευθεριών, εντούτοις, ο τρόπος άσκησης της ποινικής καταστολής διακρίνεται για την ιδιαίτερη οξύτητά του. Κι όμως, ιδωμένο το ζήτημα υπό ένα ευρύτερο ιστορικό πρίσμα, οδηγεί στην επισήμανση ότι, «*η δριμύτητα της ποινικής καταστολής δύναται να ιδωθεί ως ένα συνεπές απότοκο και συμπλήρωμα των διευρυνμένων ελευθεριών, που στοχεύει στη συσπείρωση της κοινωνικής συνοχής*»¹³⁴.

¹²⁹ Σκανδάμης, Μ., ό.π. υποσ. 124, σελ. 57.

¹³⁰ The Oxford Handbook of Crime and Criminal Justice, (ed. Michael Tonry), Oxford University Press, Oxford-New York, 2011, σελ. 5.

¹³¹ Βλ. σχετ. MacKenzie, D. L., Brame, R., McDowall, D., Souryal, C., Boot Camp Prisons and Recidivism in Eight States, Criminology, Vol. 33, No. 3, 1995, σελ. 327-357.

¹³² Πιτσέλά, Α., ό.π. υποσ. 126, σελ. 524.

¹³³ Πανάγος, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 100.

¹³⁴ Πανάγος, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 100, όπου παραπ. σε Ignatieff, M., A Just Measure of Pain. The Penitentiary in the Industrial Revolution 1750-1850, Pantheon, New York, 1978, σελ. 212, όπως παρατίθεται σε Κουράκης, Ν., Ποινική Καταστολή, ό.π. υποσ. 127, σελ. 177.

3. Η κοινωνία της διακινδύνευσης και η επίδρασή της στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική.

Προκειμένου να μπορέσει να κατανοήσει κανείς πληρέστερα τις παραπάνω πολιτικές και στρατηγικές ελέγχου του εγκλήματος, κρίνεται σκόπιμο να ειδωθούν αυτές υπό το πρίσμα της «κοινωνίας της διακινδύνευσης» (“risk society”)¹³⁵, η οποία παρότι αποτελεί μία θεωρητική κατασκευή του Γερμανού κοινωνιολόγου *Ulrich Beck*, εντούτοις αντανακλά μερικές σημαντικές ιδιότητες της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας¹³⁶, τις οποίες θα εξετάσουμε ευθύς αμέσως, αναδεικνύοντας τη σημασία τους για τη διαμόρφωση των σύγχρονων τάσεων στην αντεγκληματική πολιτική διεθνώς.

Ως «κοινωνία της διακινδύνευσης» ορίζεται η παρούσα φάση ανάπτυξης, κατά την οποία οι κοινωνικοί, πολιτικοί, οικονομικοί και ατομικοί κίνδυνοι τείνουν να ξεφύγουν όλο και περισσότερο από τους θεσμούς εποπτείας και προστασίας της βιομηχανικής κοινωνίας¹³⁷. Το κοινωνικοπολιτικό σύστημα δεν μπορεί πλέον να αφομοιώσει τις συνέπειες της υπερεκμετάλλευσης της φύσης και η διαχείριση του κινδύνου καθίσταται πυρήνας ισχυρής κοινωνικής σύγκρουσης. Αυτό που διαφοροποιεί τους κινδύνους της ύστερης φάσης της καπιταλιστικής ανάπτυξης δεν είναι τόσο η ένταση ή η έκτασή τους, αλλά η δημόσια αποκάλυψη και συζήτηση, το γεγονός δηλαδή ότι έχουν αναχθεί σε κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα¹³⁸.

Η προσέγγιση του κοινωνιολόγου εκκινεί από τις μη ορατές διακινδυνεύσεις στο φυσικό περιβάλλον και καταλήγει στην παρουσίαση της ευρύτερης μεταστροφής στις κοινωνικές αξίες, στρέφοντας έτσι τον κοινωνιολογικό, εγκληματολογικό και νομικό προβολέα σε εκείνες τις μορφές κινδύνων που προέκυψαν λόγω της ανάπτυξης της τεχνολογίας και της επιστήμης¹³⁹.

¹³⁵ Ο όρος αυτός καθιερώθηκε από τον *Ulrich Beck*. Βλ. διεξοδικά *Beck, U., Risk Society. Towards a New Modernity*, SAGE Publications, London, Newbury Park, New Delhi, 1992.

¹³⁶ *Τσίγκανου, Ι.*, Έγκλημα και «Επικινδυνopoίηση» στην Κοινωνία της «Διακινδύνευσης» των Κοινωνικών Ανεσοτήτων και της Διαφοράς, σε: Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, (εκδ.επιμ. καθηγ. Α. Μαγγανάς), Τόμος Β', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σελ. 1385-1404 (1403).

¹³⁷ *Beck, U.*, *The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization*, σε: *Beck, U./Giddens, A./Lash, S.*, *Reflexive modernization, Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge, Polity Press, 2004⁵, σελ. 1-55, σελ. 5 και σελ. 25.

¹³⁸ *Ρεθυμιωτάκη, Ε.*, Πηγές του δικαίου και νομικός πλουραλισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 25.

¹³⁹ *Πανάγος, Κ.*, Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 81-82.

Πιο συγκεκριμένα, κατά τον Beck, στην κοινωνία της διακινδύνευσης σημειώνεται το τέλος της αντίθεσης ανάμεσα στη φύση και την κοινωνία. Ο κίνδυνος θα πρέπει να ιδωθεί ως προερχόμενος από την κοινωνία και ως απειλών και την κοινωνία και τη φύση ταυτόχρονα¹⁴⁰. Δεν υφίσταται αυτονομία της φύσης στην εκσυγχρονιστική πορεία των κοινωνιών της εποχής μας, αφού τα περιβαλλοντικά προβλήματα έγιναν κοινωνικά προβλήματα ή, καλύτερα, προβλήματα των ανθρώπων¹⁴¹.

Σύμφωνα με τον Beck, *οι επικίνδυνες θέσεις δεν είναι ταξικές*, υπό την έννοια ότι όλοι και όλες υπόκεινται πλέον στην ίδια κατάσταση διακινδύνευσης. Είναι λάθος να κατηγοριοποιούμε αυτούς που κινδυνεύουν μαζί με αυτούς που δεν κινδυνεύουν, όπως γινόταν στην παλιά διαφοροποίηση ανάμεσα στους κατέχοντες και μη κατέχοντες, αλλά ανάμεσα σε αυτούς που κινδυνεύουν και σε αυτούς που δεν κινδυνεύουν ακόμη¹⁴². Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο ίδιος: «*Σήμερα δεν έχει σημασία ποιος παίρνει το μεγαλύτερο κομμάτι της τούρτας, γιατί η τούρτα έχει μολυνθεί με τοξικές ουσίες*»¹⁴³. Με άλλα λόγια, η εξέλιξη του σύγχρονου πολιτισμού εξαπολύει στη μετανεωτερική κοινωνία τέτοιες δυνάμεις και τέτοιους κινδύνους που συχνά την ξεπερνούν¹⁴⁴ και οδηγεί στην παγκοσμιοποίηση της διακινδύνευσης, τόσο υπό την έννοια της έντασης όσο και υπό την έννοια της έκτασης, δηλαδή του μεγάλου αριθμού των πιθανών κινδύνων που μπορούν να λάβουν χώρα και που δύνανται να επηρεάσουν τον καθένα¹⁴⁵.

Εξάλλου, *ο κίνδυνος είναι αόρατος*, καθιστώντας αδύνατο τον προσδιορισμό κάποιας αιτιακής σχέσης. Πράγματα και καταστάσεις ή δυνάμεις και πρόσωπα, που είναι χωροχρονικά σε απόσταση και φαίνονται ασύνδετα μεταξύ τους, αλληλοεπηρεάζονται¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Τάτσης, Ν., Νεωτερικότητα και Κοινωνική Αλλαγή. Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις, 2^η έκδοση, Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 2004, σελ. 153-154.

¹⁴¹ Garner, R., Contemporary Movements and Ideologies, McGraw-Hill, New York, 1996, σελ. 339-361.

¹⁴² Τάτσης, Ν., Νεωτερικότητα και Κοινωνική Αλλαγή, ό.π. υποσ. 140, σελ. 151.

¹⁴³ Beck, U., Ecological Politics in an Age of Risk, Cambridge, Polity Press, 1995.

¹⁴⁴ Beck, U., Risk Society. Towards a New Modernity, ό.π. υποσ. 135, σελ. 10.

¹⁴⁵ Giddens, A., Οι συνέπειες της νεωτερικότητας, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2001, σελ. 153.

¹⁴⁶ Σύμφωνα με ένα παράδειγμα που δίνει ο ίδιος, είναι αδύνατο να τεκμηριωθεί η αιτιακή σχέση μίας μητέρας που δίνει γάλα στο μωρό της και των χημικών εταιρειών, των παραγωγών γεωργικών προϊόντων ή των βιομηχανιών παστερίωσης γάλακτος. Βλ. σχετ. Τάτσης, Ν., ό.π. υποσ. 140, σελ. 152.

Επιπλέον, κατά τον Beck, η κοινωνία της διακινδύνευσης είναι *παγκόσμια*, αφού ο κίνδυνος δεν ευρίσκεται πλέον μόνο εντός των ορίων μίας περιοχής, έστω κι αν είναι όντως περιορισμένος σε μία περιοχή. Η υπέρβαση αυτή γίνεται κατανοητή, εάν λάβουμε υπόψη μας το δίκτυο διεθνών/διακρατικών εμπορικών συναλλαγών και την πλανητική διάσταση του οικολογικού συστήματος.

Στο πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης, *το εθνικό κράτος διεθνοποιείται* και τείνει να λάβει διάφορες περισσότερες ιδεοτυπικές μορφές, π.χ. μετασχηματίζεται στο νεοφιλελεύθερο κράτος που πειθαρχεί εκούσια στις απαιτήσεις της οικονομικής ορθολογικότητας, όπως αυτή ορίζεται παγκοσμίως¹⁴⁷. Μοιράζεται δε την εξουσία του με ισχυρούς παράγοντες διαμόρφωσης πολιτικής, όπως π.χ. το ΔΝΤ ή Μ.Κ.Ο. ή παγκόσμια τοπικά πλέγματα κοινωνικών σχέσεων με υψηλό βαθμό συνειδητοποίησης, όπως π.χ. ενώσεις καταναλωτών που πραγματοποιούν μποϊκοτάζ προϊόντων¹⁴⁸. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία αποτελεί μία μορφή διεθνικού, συνεργατικού-πολυπολικού κράτους, ένα περιφερειακό, διοικητικό οικοδόμημα που διαπερνάται από λειτουργικά δίκτυα ενώσεων, διεθνών οργανισμών, Μ.Κ.Ο. και επιστημονικών ομάδων ειδικών¹⁴⁹. Σε αυτές τις συνθήκες εγκόλπωσης των εθνικών κρατών σε μία «παγκόσμια κοινωνία», η «μεταεθνική» πολιτική δράση καλείται να διαμορφώσει τις στρατηγικές επιλογές των κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁵⁰.

Τέλος, ο Beck αναγνωρίζει ότι η νέα πραγματικότητα έχει προξενήσει ένα είδος *μοιρολατρικής αποδοχής του κινδύνου*. Όλοι και όλες αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο ως συνέπεια του γεγονότος ότι γεννήθηκαν σε αυτό το είδος κοινωνίας της διακινδύνευσης, χωρίς να αισθάνονται ότι υπάρχει διαφυγή. Αντιθέτως νιώθουν αβοήθητοι, αφού τίποτα δεν εξαρτάται από τις δικές τους αποφάσεις, και υιοθετούν μία στάση πολιτικής απάθειας και κυνισμού¹⁵¹.

Οι παραπάνω απόψεις του Beck αξιοποιήθηκαν ως ένα βασικό θεωρητικό πλαίσιο κατανόησης και ερμηνείας των κοινωνικών φαινομένων ευρύτερα,

¹⁴⁷ Beck, U., *Power in the global Age, A new global political economy*, Cambridge, Polity Press, 2007², σελ. 249.

¹⁴⁸ Beck, U., *Τί είναι παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002, σελ. 57 και 67 επ.

¹⁴⁹ Beck, U., *Power in the global Age*, ό.π. υποσ. 147, σελ. 263 και Beck, U., *Τί είναι η παγκοσμιοποίηση; ό.π. υποσ. 148*, σελ. 163-164.

¹⁵⁰ Ρεθυμιωτάκη, Ε., ό.π. υποσ. 138, σελ. 28-29.

¹⁵¹ Τάτσης, Ν., ό.π. υποσ. 140, σελ. 153.

συμπεριλαμβανομένης της εγκληματικότητας¹⁵², παρά το γεγονός ότι η προσέγγιση του δεν αφορούσε εξειδικευμένα το συγκεκριμένο πεδίο¹⁵³. Βασική επίδραση στη διατύπωση των θέσεων του κοινωνιολόγου, είχε η πολύμορφη έννοια της **ασφάλειας**¹⁵⁴. Όπως επισημαίνει ο Πανάγος, «οι πρώιμες αναφορές στο μοτίβο αυτό εντοπίζονται ασφαλώς στις θεωρίες περί κοινωνικού συμβολαίου...Εντούτοις ο Beck εξέτασε την ασφάλεια υπό ένα διαφορετικό κάτοπτρο: οι σύγχρονες κοινωνίες αισθάνονται ανασφαλείς λόγω της συνδρομής απειλών ή κινδύνων, που οι ίδιες έχουν δημιουργήσει»¹⁵⁵.

Ουσιαστικά, ο Beck επεσήμανε πως η βιομηχανική κοινωνία υποκαθίσταται σταδιακά από την «κοινωνία της διακινδύνευσης», στην οποία βασική επιδίωξη των πολιτών είναι η επίτευξη της ασφάλειας. Οι πολίτες συνασπίζονται αποκλειστικά με στόχο την πρόληψη, τη διαχείριση και την αποφυγή κινδύνων που φαντάζουν ως απειλή για το διαμορφωμένο status quo¹⁵⁶. Πρόκειται κατ' ουσίαν για την καθιέρωση ενός νέου αφηγήματος, του «**αφηγήματος της ασφάλειας**», στο οποίο ο κάθε πολίτης καλείται να συνταχθεί σχεδόν αξιωματικά¹⁵⁷.

Επειδή όμως η ισχύς των θεσμών έχει αποσυντεθεί, η διαχείριση του κινδύνου, έχοντας ως βασικό συστατικό του στοιχείο την αβεβαιότητα, σημαίνει αντιμετώπιση

¹⁵² Γασπαρινάτου, Μ., Αντεγκληματική πολιτική στην κοινωνία της διακινδύνευσης, μπχ. εργασία, επιβλ. Καθηγητής Κουράκης, Ν., ΕΚΠΑ, Τμήμα Νομικής, Τομέας Ποινικών Επιστημών, 2005, σελ. 8 επ.

¹⁵³ Βλ. σχετ. Carrabine, E., Cox, P., Lee, M., Plummer, K., South, N., Criminology: A sociological introduction, SAGE Publications, London, 2009, σελ. 129.

¹⁵⁴ Williams, M., (In) security studies, reflexive modernization and the risk society, Cooperation and Conflict, 1/2008, σελ. 57 επ.

¹⁵⁵ Πανάγος, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 82, όπου παραπ. σε Beck, U., Living in the world risk society-A Hobhouse Memorial Public Lecture given on Wednesday 15 February at the London School of Economics, Economy and Society, No. 3, Vol. 35, 2006, σελ. 329-345 (332).

¹⁵⁶ Βλ. σχετ. Πανάγος, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 82, Beck, U., Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1986 (Risk Society: Towards a new modernity, SAGE Publications, London, Newbury Park, New Delhi, 1992), Giddens, A., Οι συνέπειες της νεωτερικότητας, ό.π. υποσ. 145, Μαντζούφας, Π., Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 25 επ., Γασπαρινάτου, Μ., ό.π. υποσ. 152, σελ. 28 επ., Clarke, S., From enlightenment to risk: Social theory and contemporary society, Palgrave MacMillan, Hampshire, 2006, σελ. 166 επ.

¹⁵⁷ Παπαθεοδώρου, Θ., Ασφάλεια: Δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης; σε: Τσάτσος, Δ. κ.ά., Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, επιμ. Ανθόπουλος, Χ., Κοντιάδης, Ξ., Παπαθεοδώρου, Θ., Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 199.

του απρόβλεπτου, γεγονός που οδηγεί τους πολίτες σε μία «συλλογική αγωνία»¹⁵⁸ και στην εκδήλωση «ηθικών πανικών»¹⁵⁹.

Στο πλαίσιο του νέου αυτού αφηγήματος, συντελείται η υποχώρηση της έννοιας του αδίκου έναντι της επικινδυνότητας¹⁶⁰ και η ταυτόχρονη ανάδυση της πρόληψης χάριν της ασφάλειας¹⁶¹. Οδηγούμαστε έτσι σε μία πορεία από μία post- crime σε μία pre-crime εγκληματολογία¹⁶², όπου κύριο μέλημα καθίσταται ο εντοπισμός και η αντιμετώπιση εκείνων των πληθυσμιακών ομάδων που κρίνονται ως επικίνδυνες για την ανάπτυξη εγκληματικής δράσης στο προ-εγκληματικό στάδιο¹⁶³. Ταυτόχρονα, σε σωφρονιστικό επίπεδο, τα ζητήματα ασφάλειας χρησιμοποιούνται συχνά ως «τροχοπέδη» των δικαιωμάτων των κρατουμένων¹⁶⁴, ενώ και σε πρακτικό επίπεδο, σημειώνεται μία προσπάθεια εμπέδωσης της πρόληψης και του αισθήματος ασφάλειας των πολιτών διά της ευρείας χρήσης μέσων καταστολής.

Τίθενται έτσι οι βάσεις για τη διαμόρφωση ενός «προληπτικού ποινικού δικαίου»¹⁶⁵ και ενός «ποινικού δικαίου του εχθρού»¹⁶⁶, όπου η διακινδύνευση, η επιτήρηση και η τεχνολογία διαμορφώνουν, στο όνομα της ασφάλειας, δίκτυα παγκόσμιας «τεχνοπρόληψης» (παρακολούθησης, γεωεντοπισμού, συνακρόασης,

¹⁵⁸ Βλ. σχετ. *Τάτσης, Ν.*, ό.π. υποσ. 140, σελ. 153.

¹⁵⁹ Με την έννοια αυτή νοείται «η παραμορφωμένη ή διαστρεβλωμένη κοινωνική αντίληψη περί ενός συμβάντος και η υπερβολική αντίδραση απέναντι σε πράξεις, συμπεριφορές και κοινωνικούς τύπους που αποστασιοποιούνται από τις φερόμενες ως “επικρατούσες αξίες”», Βλ. σχετ. *Πανάγος, Κ.*, Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 83 και *Cohen, S.*, Folk devils and moral panics, McGibbon and Kee, London, 1972, *Garland, D.*, On the concept of moral panic, Crime, Media, Culture, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi and Singapore, 2008, Vol. 4 (1), σελ. 9-30, *Ungar, S.*, Moral panic versus the risk society: The implications of the changing sites of social anxiety, British Journal of Sociology, Vol. 52 (2), 2001, σελ. 271-291.

¹⁶⁰ *Σκανδάμης, Μ.*, Επίκαιρα ζητήματα της ποινικής δίκης: Η υποχώρηση των βεβαιοτήτων, ΠοινΔικ 6/2016, σελ. 461-466.

¹⁶¹ *Σκανδάμης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 101.

¹⁶² *Zedner, L.*, Pre-crime and post-criminology?, Theoretical Criminology, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi and Singapore, 2007, Vol. 11 (2), σελ. 261-281.

¹⁶³ *Πανάγος, Κ.*, ό.π. υποσ. 125, σελ. 83.

¹⁶⁴ *Συκιάτου, Α.*, Το σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σελ. 76-77.

¹⁶⁵ Βλ. σχετ. *Πανούσης, Γ.*, Το προληπτικό ποινικό δίκαιο (ανάμεσα στους εγκληματικούς κινδύνους και τις δικαιοπολιτικές διακινδυνεύσεις), Εγκληματολογία, 1-2/2014 (Έτος 4^ο), σελ. 12-20.

¹⁶⁶ Βλ. σχετ. *Πανάγος, Κ.*, ό.π. υποσ. 125, σελ. 83-84, *Jakobs, G.*, Kriminalisierung im Vorfeld einer Rechtsgutsverletzung, Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft, Vol. 97, Issue 4, Jan. 1985, σελ. 751 επ., *Βαθιώτης, Κ.*, Τραγικά διλήμματα στην εποχή του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας»: Από την σανίδα του Καρνεάδη στο «Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, σελ. 193 επ.

καμερών κλπ.)¹⁶⁷ που συχνά εκφεύγουν του δημοκρατικού ελέγχου¹⁶⁸. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Πανούσης: «Ο κίνδυνος μίας υπερκρατικής “αυτοκρατορίας προληπτικής ασφάλειας”¹⁶⁹ κατέστη δυστυχώς πραγματικότητα με τις αποκαλύψεις του Έντουαρντ Σνόουντεν. Ο παγκόσμιος Μεγάλος Αδελφός είναι πλέον εδώ και πανταχού παρών»¹⁷⁰.

Επιπλέον, η «καχυποψία» κατά κατηγοριών ανθρώπων (“categorical suspicion”)¹⁷¹ και η «επικινδυνότητα» (μία αόριστη και σχετική νομική έννοια, ανεπίδεκτη πλήρους ορισμού¹⁷², που εισήχθη από την ιταλική θετική σχολή της εγκληματολογίας) αποτελούν τους κεντρικούς άξονες γύρω από τους οποίους περιστρέφεται η θέσπιση και η εφαρμογή της νομοθεσίας και η χάραξη της αντεγκληματικής πολιτικής εν γένει¹⁷³.

Πλέον, η επίτευξη της ασφάλειας αναδεικνύεται σε κύρια νομιμοποιητική βάση του μετανεωτερικού ποινικού δικαίου¹⁷⁴. Ωστόσο, ενώ η επικινδυνότητα είναι κρίσιμης σημασίας για την πρόληψη του εγκλήματος στην εγκληματολογία, η άκριτη μεταφύτευσή της στο πεδίο του ποινικού δικαίου ναρκοθετεί τα βασικά του γνωρίσματα, καθώς προσδίδει έμφαση στην αφηρημένη διακινδύνευση και καθιστά τη δικανική κρίση ένα εργαλείο για τη διευθέτηση των κινδύνων¹⁷⁵. Οδηγούμαστε έτσι σε ένα «κράτος πρόληψης»¹⁷⁶, σε μία «προ-εγκληματική κοινωνία» (“pre-

¹⁶⁷ Παπαθεοδώρου, Θ., Επιτηρούμενη δημοκρατία: η ηλεκτρονική παρακολούθηση των πολιτών στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σελ. 44-45.

¹⁶⁸ Παπαθεοδώρου, Θ., ό.π. υποσ. 167, σελ. 78 επ.

¹⁶⁹ Λαχανά, Κ.Χ., Quod ab initio non valet, in tractu temporis non convalescit: νομική θεμελίωση της ασυμβατότητας της Οδηγίας 2006/24/E4 προς το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ με αναγωγή στα νομολογιακά προηγούμενα (stare decisis) του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, ΠοινΔικ 12/2013, σελ. 1137 επ. (1153).

¹⁷⁰ Βλ. σχετ. Πανούσης, Γ., Το προληπτικό ποινικό δίκαιο, ό.π. υποσ. 165, σελ. 14.

¹⁷¹ Βλ. σχετ. Πανούσης, Γ., Το προληπτικό ποινικό δίκαιο, ό.π. υποσ. 165, σελ. 16, Heberton, B. & Seddon, T., From dangerousness to precaution-Managing sexual and violent offenders in an increase and uncertain age, British Journal of Criminology, 3 (49), 2009, σελ. 343-362.

¹⁷² Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 17, σελ. 25-33 και 123 και Αλεξιάδης, Στ., Εγκληματολογία, Ε΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 211.

¹⁷³ Αλεξιάδης, Στ., Εγκληματολογία, ό.π. υποσ. 172, σελ. 210-211.

¹⁷⁴ Γιαννίδης, Ι., Η νέα νομιμοποίηση του ποινικού δικαίου και το τέλος της κλασικής δογματικής, ΠοινΧρ 2008, σελ. 769 επ.

¹⁷⁵ Πανάγος, Κ., ό.π. υποσ. 125, σελ. 85 και Πανούσης, Γ., Το προληπτικό ποινικό δίκαιο, ό.π. υποσ. 165, σελ. 12.

¹⁷⁶ Βλ. Πανάγος, Κ., ό.π. υποσ. 125, σελ. 85, Denninger, E., Der Präventions-Staat, στο: Der gebändigte Leviathan, Nomos, Baden-Baden, 1990, σελ. 33 επ., Simon, J., The ideological effects of actuarial practices, Law & Society Review, Vol. 22, No. 4, 1988, σελ. 771-800 και Ανθόπουλος, Χ., Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια, σε: Τσάτσος, Δ. κ.ά.,

crime society”)¹⁷⁷ και σε ένα ειδικό μοντέλο αντεγκληματικής πολιτικής, την «προληπτική δικαιοσύνη» (“preventive justice”)¹⁷⁸.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διολίσθησης του παραδοσιακού ποινικού δικαίου προς τις κατευθύνσεις του κινδύνου και της επικινδυνότητας-το ευμετάβλητο περιεχόμενο της οποίας την καθιστά εύκολα χειραγωγήσιμη σε περιόδους ηθικών πανικών, τρομολαγνείας, κοινωνικοπολιτικών αναταράξεων και προεκλογικών εκστρατειών¹⁷⁹-αποτελεί, μεταξύ άλλων, η καθιέρωση στη Γερμανία-καθώς και σε άλλες χώρες-του όρου «κινδυνοποιός» (“Gefährder”), όρος που στο πλαίσιο πρόληψης της τρομοκρατίας σημαίνει συχνά στην πράξη τον «δύνητικό πρόξενο μελλοντικών κινδύνων»¹⁸⁰.

Η καθιέρωση του εν λόγω όρου στο λεξιλόγιο της γερμανικής αντεγκληματικής πολιτικής, ανάγεται στις απόψεις που εξέφρασε προ δεκαετίας ο τότε υπουργός εσωτερικών-πρώην υπουργός οικονομικών και νυν πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Βουλής (Bundestag)-της Γερμανίας *W. Schäuble*, ο οποίος σε μία συνέντευξή του αναφέρθηκε στον όρο *Gefährder* και τον συνέδεσε με τους ακραίους ισλαμιστές¹⁸¹. Έτσι, η χρήση του όρου αυτού παραπέμπει πλέον σε κάποιο άτομο που συνιστά μία τρομοκρατική απειλή, ιδίως ισλαμιστικής φύσεως¹⁸².

Για να χαρακτηριστεί σήμερα στη Γερμανία κάποιος ως “*Gefährder*” στο πλαίσιο πρόληψης της τρομοκρατίας από τις αρχές ασφαλείας, δεν απαιτείται η ύπαρξη κάποιου άμεσου κινδύνου, ούτε η συνδρομή συγκεκριμένων υπονοιών διάπραξης μίας εγκληματικής πράξης¹⁸³. Αρκούν, οι πραγματικές ενδείξεις, που να

Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, επιμ. *Ανθόπουλος, Χ., Κοντιάδης, Ξ., Παπαθεοδώρου, Θ.* ό.π. υποσ. 157, σελ. 109 επ.

¹⁷⁷ *Zedner, L.*, Pre-crime and post-criminology?, ό.π. υποσ. 162.

¹⁷⁸ Βλ. σχετ. *Ashworth, A. & Zedner, L.*, Preventive Justice, Oxford University Press, Oxford-New York, 2014, *Ashworth, A., Zedner, L., Tomlin, P.* (επιμ.), Prevention and the limits of criminal law, Oxford University Press, Oxford-New York, 2013, *Janus, E.*, Failure to protect: America’s sexual predator laws and the rise of the preventive state, Cornell University Press, New York-London, 2006.

¹⁷⁹ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 17, σελ. 123.

¹⁸⁰ *Chalkiadaki, V.*, Gefährderkonzepte in dem Kriminalpolitik, Wiesbaden, 2017, σελ. 156.

¹⁸¹ Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 17, σελ. 90 επ., *Böhm, L.M.*, Der, Gefährder und das, Gefährdungsrecht: Eine rechtssoziologische Analyse am Beispiel der Urteile des Bundesverfassungsgerichts über die nachträgliche Sicherungsverwahrung und Wohnraumüberwachung, Göttingen, 2011 (διδ. διατριβή), σελ. 224.

¹⁸² *Böhm, L.M.*, ό.π. υποσ. 181.

¹⁸³ *Chalkiadaki, V.*, ό.π. υποσ. 180, σελ. 156.

θεμελιώνουν την υπόθεση ότι, κάποια πρόσωπα θα διαπράξουν στο μέλλον πολιτικά υποκινούμενες σοβαρές εγκληματικές πράξεις¹⁸⁴.

Η εισαγωγή της έννοιας “Gefährder”, επηρέασε, όπως ήταν αναμενόμενο, το γερμανικό ουσιαστικό και δικονομικό ποινικό δίκαιο, ώστε να δύναται πλέον να γίνει λόγος για ένα «**δίκαιο των κινδυνοποιών**» (“**Gefährdungsrecht**”)¹⁸⁵, που κατά τον *Γιαννούλη*, αποτελεί σαφώς μία πρόταση δικαιοκρατικών εκπτώσεων¹⁸⁶. Πρόκειται ουσιαστικά για μία αστυνομικοποίηση του παραδοσιακού ποινικού δικαίου¹⁸⁷, που υπονομεύει τις συνταγματικές και ποινικοδικονομικές εγγυήσεις¹⁸⁸. Μάλιστα, η τάση αυτή ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο, μετά το τρομοκρατικό χτύπημα στη χριστουγεννιάτικη αγορά του Βερολίνου το Δεκέμβριο του 2016¹⁸⁹.

Στο προπεριγραφέν πλαίσιο της μετατόπισης του ενδιαφέροντος προς την επικινδυνότητα, εντάσσεται και η πρόσφατη ανάληψη νομοθετικής πρωτοβουλίας από το **Συμβούλιο της Ευρώπης**, που ρυθμίζει τα θέματα της ποινικοσωφρονιστικής μεταχείρισης, δίνοντας παραδοσιακά έμφαση στη διαφύλαξη και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁹⁰, το οποίο εξέδωσε μία σειρά από συστάσεις, επιχειρώντας το σχεδιασμό μίας κοινής ευρωπαϊκής σωφρονιστικής πολιτικής.

Ενδεικτικά αναφέρουμε τη *Σύσταση CM/REC (2014) 3 περί Επικίνδυνων Εγκληματιών* και τη *Σύσταση CM/REC (2014) 4 περί Ηλεκτρονικής Επιτήρησης*. Οι δύο αυτές συστάσεις προτείνουν τρόπους ρύθμισης της επικινδυνότητας διαφόρων κατηγοριών δραστών, συμπεριλαμβανομένων των κρατουμένων που απολύονται υπό όρους.

¹⁸⁴ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 17, σελ. 91 και *Chalkiadaki, V.*, ό.π. υποσ. 180, σελ. 156.

¹⁸⁵ Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 17, σελ. 92 και *Böhm, L.M.*, Der, Gefährder und das, Gefährdungsrecht, ό.π. υποσ. 181, σελ. 93 επ. και σελ. 250.

¹⁸⁶ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 17, σελ. 123.

¹⁸⁷ *Chalkiadaki, V.*, ό.π. υποσ. 180, σελ. 451.

¹⁸⁸ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 17, σελ. 92.

¹⁸⁹ Στον απόηχο του τρομοκρατικού αυτού χτυπήματος, η γερμανική ομοσπονδιακή κυβέρνηση προέβη το Φεβρουάριο του 2017 σε μία νομοθετική μεταρρύθμιση, βάσει της οποίας οι «κινδυνοποιοί» και ειδικότερα οι «εν δυνάμει τρομοκράτες» θα τελούν υπό τον έλεγχο του κράτους μέσω της προληπτικής πρόσδεσης σε αυτούς μηχανισμών ηλεκτρονικής παρακολούθησης (ηλεκτρονικό βραχιολάκι). Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 17, σελ. 93.

¹⁹⁰ *Σκανδάμης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 93.

Ειδικότερα, στη Σύσταση CM/REC (2014) 3 περί Επικίνδυνων Εγκληματιών¹⁹¹, που θεσπίστηκε μετά το σάλο που προκλήθηκε από την υπόθεση Breivik¹⁹², παρέχεται ο ορισμός του επικίνδυνου δράστη¹⁹³ και προτείνεται μία σειρά από μέτρα για τους επικίνδυνους δράστες που παρουσιάζουν «υψηλή πιθανότητα» να τελέσουν πάλι νέο έγκλημα της ίδια φύσεως. Για την κατάσταση αυτή, που προσδιορίζεται ως «διακινδύνευση» (“risk”) απαιτείται αφενός η εκτίμηση κινδύνου (“risk assessment”), αφετέρου η διαχείριση του κινδύνου (“risk management”) με τη λήψη αναγκαίων μέτρων, κατόπιν δικαστικής κρίσης, στα οποία συμπεριλαμβάνονται η ασφαλιστική προληπτική κράτηση (“secure preventive detention”), η προληπτική επίβλεψη (“preventive supervision”) και η θεραπεία (“treatment”).

Εξάλλου, στη Σύσταση CM/REC (2014) 4 περί Ηλεκτρονικής Επιτήρησης¹⁹⁴, που αποτελεί κατ’ ουσίαν συμπλήρωμα της προαναφερθείσας Σύστασης CM/REC (2014) 3, γίνεται η ενδελεχής αποτίμηση του συνολικού θεσμικού πλαισίου της επικινδυνότητας και του κινδύνου. Εκεί καθιερώνεται, μεταξύ άλλων, το μέτρο της ηλεκτρονικής επιτήρησης, αφενός ως μέσο εντατικής καθοδήγησης και επίβλεψης για συγκεκριμένους τύπους δραστών κατά το χρονικό διάστημα μετά την απόλυσή τους, αφετέρου ως μέσο επιτήρησης των κρατουμένων εντός των ορίων της φυλακής¹⁹⁵.

Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Σκανδάμης, «με τη λήψη κάποιων τέτοιων μέτρων επιχειρείται ο έλεγχος ή και η κράτηση των χαρακτηρισμένων ως επικίνδυνων ατόμων ακόμα και μετά την έκτιση της ποινής τους, όχι στη βάση του άδικου χαρακτήρα της πράξης, αφού η πράξη δεν υπάρχει, αλλά στη βάση της μεγάλης

¹⁹¹ Recommendation CM/REC (2014) 3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders.

¹⁹² Ο Νορβηγός ακροδεξιός εξτρεμιστής Anders Breivik, σχεδίασε και εκτέλεσε τη διπλή τρομοκρατική επίθεση στη Νορβηγία το καλοκαίρι του 2011. Αφού τοποθέτησε βομβιστικό μηχανισμό σε αυτοκίνητο έξω από κυβερνητικά κτίρια στο κέντρο του Όσλο, μετέβη στη συνέχεια στην κατασκήνωση της νεολαίας του τότε κυβερνώντος εργατικού κόμματος, στο νησί Ουτόγια, και παριστάνοντας τον αστυνομικό, πυροβόλησε μέχρι θανάτου 69 άτομα. Το 2012 καταδικάστηκε για μαζικές δολοφονίες και τρομοκρατία.

¹⁹³ Ως **επικίνδυνος δράστης** ορίζεται το άτομο που έχει ήδη καταδικαστεί για τη διάπραξη ενός πολύ σοβαρού **σεξουαλικού ή βίαιου εγκλήματος** και ο οποίος ταυτόχρονα παρουσιάζει «υψηλή πιθανότητα» να διαπράξει και πάλι ένα έγκλημα της ίδιας φύσης.

¹⁹⁴ Recommendation CM/REC (2014) 4 of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring.

¹⁹⁵ Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 104.

πιθανότητας να ξανά-εγκληματίσουν»¹⁹⁶. Ωστόσο, τα μέτρα αυτά, «προσιδιάζουν περισσότερο σε αυτό που θα διακινδυνεύαμε να προσδιορίσουμε ως μετα-ποινή»¹⁹⁷.

Η ανάληψη των παραπάνω πρωτοβουλιών από το Συμβούλιο της Ευρώπης, καταδεικνύει ότι, η έννοια της ασφάλειας και η απειλή της από την επικινδυνότητα των κρατουμένων και των υποτρόπων δραστών, έχει αναγορευθεί σε κεντρικό σημείο του ενδιαφέροντος και της προβληματικής του, γεγονός που υποδηλώνει μία νέα προτεραιοποίηση υπέρ των αναγκών της ασφάλειας¹⁹⁸.

Στο πλαίσιο της κοινωνίας της διακινδύνευσης, η στροφή προς το «προληπτικό κράτος» συνδέεται στενά με αυτό που ονομάζεται «**λαϊκιστική τιμωρητικότητα**» (“populist punitiveness”)¹⁹⁹ ή «**ποινικός λαϊκισμός**» (“penal populism”)²⁰⁰. Πρόκειται ουσιαστικά για την επιλογή των πολιτικών δυνάμεων να υιοθετήσουν αυστηρά ποινικοκατασταλτικά μέτρα ενάντια σε ό,τι εκτιμούν ότι αποτελεί-κατά την κοινή γνώμη-ειδεχθές έγκλημα. Ωστόσο, αυτή η κλιμάκωση της ποινικής καταστολής

¹⁹⁶ Σκανδάμης, Μ., ό.π. υποσ. 124, σελ. 106.

¹⁹⁷ Σκανδάμης, Μ., ό.π. υποσ. 124, σελ. 106.

¹⁹⁸ Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Σκανδάμης, «Η προτεραιοποίηση αυτή επεκτείνεται πέραν των καταστημάτων κράτησης και τείνει να καταλάβει κάθε μορφή κοινωνικής ή ατομικής εκδήλωσης και οργάνωσης στο δημόσιο χώρο, όπως για παράδειγμα μόλις πρόσφατα συνέβη με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την ασφάλεια στους αθλητικούς χώρους με τον τίτλο “Council of Europe Convention on an integrated safety, security and service approach at football matches and other sports events”, η οποία υιοθετήθηκε στις 4-5-2016 και κυριαρχείται από την υπόδειξη προληπτικών δράσεων εντός και εκτός των αγωνιστικών χώρων», Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., ό.π. υποσ. 124, σελ. 107.

¹⁹⁹ Βλ. σχετ. Bottoms, A., The Philosophy and Politics of Punishment and Sentencing, σε: C. Clarkson and R. Morgan (eds), The Politics of Sentencing Reform, Oxford: Clarendon Press, 1995, σελ. 17-49 (40επ.). Ο όρος «**τιμωρητικότητα**» έχει χρησιμοποιηθεί από την Ζαραφονίτου Χρ., ως απόδοση του αγγλικού όρου “punitiveness” και του αντίστοιχου γαλλικού “punitivité”, Βλ. σχετ. Ζαραφονίτου, Χρ., Τιμωρητικότητα. ό.π. υποσ. 127, σελ. 21. Όπως σημειώνει ο Πανάγος Κ., «οι ως άνω ξενόγλωσσοι όροι περιγράφουν το φαινόμενο της τήρησης “σκληρής” στάσης από την πλευρά της κοινής γνώμης έναντι δραστών εγκληματικών πράξεων, όπως επίσης τη διάθεση της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας για άσκηση αυστηρής ποινικής καταστολής, η οποία διαφαίνεται ενδεικτικά μέσα από το ύψος των προβλεπόμενων και επιβαλλόμενων ποινών, όπως επίσης από τον πληθυσμό των κρατουμένων στα σωφρονιστικά καταστήματα», Βλ. σχετ. Πανάγος, Κ., ό.π. υποσ. 125, σελ. 85-86. Στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία χρησιμοποιείται συχνά ο όρος «**καινούρια/νέα τιμωρητικότητα**», όρο που χρησιμοποιεί και η Βιδάλη Σ., Βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 43.

²⁰⁰ Βλ. σχετ. Roberts, J., Stalans, L., Indermaur, D., Hough, M., Penal populism and public opinion, Oxford University Press, Oxford-New York, 2003, Garside, R., “Punitiveness” and “populism” in political economic perspective, σε: Roberts, R. & W. McMahon (επιμ.), Social justice and criminal justice, King’s College London, London, 2007, σελ. 31 επ., Pratt, J. & Clark, M., Penal populism in New Zealand, Punishment and Society, 2005, Vol. 7 (3), SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, σελ. 303-322. Κατά τον Σκανδάμη, ο όρος «**ποινικός λαϊκισμός**» αφορά ουσιαστικά τον ανταγωνισμό των πολιτικών παρατάξεων για το ποια θα φανεί σκληρότερη στην αντιμετώπιση του εγκλήματος, με κύριο σκοπό την προσέλκυση ψηφοφόρων, Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., ό.π. υποσ. 124, σελ. 131.

δεν χρησιμοποιείται για τη ρεαλιστική αντιμετώπιση των υπαρχόντων προβλημάτων, αλλά απλώς και μόνο για να δοθεί στους πολίτες η εντύπωση ότι η κρατική εξουσία μεριμνά για την επίλυση των προβλημάτων τους²⁰¹. Στην πραγματικότητα, όμως, λαμβάνει χώρα η θέσπιση ενός «συμβολικού ποινικού δικαίου» και χαράσσεται μία αποκλειστικά «συμβολική αντεγκληματική πολιτική»²⁰², αφού ελάχιστα φαίνεται να ενδιαφέρει εάν η υιοθέτηση των αυστηρών ποινικοκατασταλτικών μέτρων επιτυγχάνει πράγματι την εξασφάλιση της ασφάλειας των πολιτών σε πραγματικό επίπεδο²⁰³.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα «ποινικού λαϊκισμού» στις ΗΠΑ, αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, η θέσπιση και εφαρμογή των νόμων “Three strikes and you are out” (Τρία χτυπήματα και είσαι εκτός) και “Life without possibility of parole” (LWOPs), που αναφέραμε παραπάνω.

Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, η διάχυτη ανασφάλεια στην κοινωνία της διακινδύνευσης, οδηγεί στην κοινωνική απαίτηση για την προστασία από τους άοριστους κινδύνους²⁰⁴ και συμβάλλει στη διαμόρφωση μίας «κουλτούρας ελέγχου»²⁰⁵. Έτσι, η αυξητική τάση που παρατηρείται στη χρήση της φυλακής στο δυτικό κόσμο, φαίνεται να αποτελεί ένα είδος αντανακλαστικού απέναντι στις κοινωνικές αλλαγές, ένα συμβολικό εργαλείο διαχείρισης του αισθήματος της ανασφάλειας των πολιτών²⁰⁶.

Πράγματι, αυτή η στάση της κοινωνίας φαίνεται να αντικατοπτρίζεται-εκτός των άλλων-και στη διεύρυνση του τυπικού κοινωνικού ελέγχου σε συμπεριφορές που

²⁰¹ Βλ. σχετ. Πανάγος, Κ., ό.π. υποσ. 125, σελ. 86.

²⁰² Βλ. σχετ. Πανάγος, Κ., ό.π. υποσ. 125, σελ. 86, Hassemer, W., Symbolisches Strafrecht und Rechtsgüterschutz, Neue Zeitschrift für Strafrecht, 1989, Vol. 9, Issue: 12, σελ. 552-559, Λαμπροπούλου, Ε., Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου, ό.π. υποσ. 112, σελ. 179-180, Newburn, T. & Jones, T., Symbolic politics and penal populism, Crime, Media, Culture, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, 2005, Vol. 1, Issue: 1, σελ. 72-87.

²⁰³ Τζαννετάκη, Τ., Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μία κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 93-94.

²⁰⁴ Πανάγος, Κ., ό.π. υποσ. 125, σελ. 88.

²⁰⁵ Garland, D., The Culture of Control, Crime and Social Order in Contemporary Society, Oxford University Press, 2001.

²⁰⁶ Βλ. σχετ. Αρχιμανδρίτου, Μ., Η φυλάκιση ως τρόπος έκτισης και ως μορφή έκτισης της ποινής, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 210-211 και Wacquant, L., The Use and Abuse of the Prison in the Age of Social Insecurity, σε: McCarthy, M., (επιμ.) Incarceration and Human Rights, Manchester University Press, Manchester-New York, 2010, σελ. 71 επ.

δεν συγκέντρωναν προγενέστερα το ποινικό ενδιαφέρον («ποινικός επεκτατισμός»), που σε συνδυασμό με την επαναφορά του θύματος στο προσκήνιο (βλ. πρακτικές επανορθωτικής δικαιοσύνης), συνετέλεσαν στην όξυνση της ποινικής καταστολής και στην καθιέρωση αυτού που ονομάζεται «**τιμωρητική στροφή**» (“punitive turn”)²⁰⁷. Χαρακτηριστικό της τιμωρητικής διάθεσης με την οποία αντιμετωπίστηκαν στον πολιτικό και νομικό λόγο οι δράστες εγκληματικών πράξεων κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, ιδίως στις ΗΠΑ, είναι η φράση «*Κλείδωσε τους μέσα και πέταξε το κλειδί μακριά*» (“Lock them up and throw away the key”)²⁰⁸.

Φυσικό επακόλουθο της επικράτησης των παραπάνω αντιλήψεων και τάσεων, ήταν η **κατακόρυφη αύξηση του πληθυσμού των φυλακών παγκοσμίως**, γεγονός που συνετέλεσε αποφασιστικά στη σταδιακή στροφή εκ νέου προς το αναμορφωτικό ιδεώδες, το οποίο είχε εγκαταλειφθεί με την υιοθέτηση των πολιτικών που προαναφέραμε.

Προκειμένου λοιπόν να μπορέσουμε να κατανοήσουμε πληρέστερα τις αιτίες της αναβίωσης του αναμορφωτικού ιδεώδους στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης, κρίνεται σκόπιμο να κάνουμε, στο σημείο αυτό, μία σύντομη αναφορά στη γενική εικόνα που παρουσιάζουν τα σωφρονιστικά ιδρύματα παγκοσμίως.

3.1. Η σύγχρονη εικόνα των φυλακών παγκοσμίως.

Η σύγχρονη εικόνα των φυλακών παρουσιάζει διεθνώς κάποια κοινά χαρακτηριστικά, όπως είναι η διαρκής αύξηση του πληθυσμού τους (φαινόμενο του «υπερπληθυσμού» των φυλακών)²⁰⁹, η υπερπλήρωσή τους²¹⁰, ο μεγάλος αριθμός

²⁰⁷ Έχει επισημανθεί ότι, οι τιμωρητικές αντιλήψεις και η εδραίωση των θυμάτων στο δικονομικό σύστημα, οδήγησαν στη συρρίκνωση των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων και στην έκδοση αυστηρότερων δικαστικών αποφάσεων. Βλ. σχετ. Πανάγος, Κ., ό.π. υποσ. 125, σελ. 101 και SpearIt, Manufacturing social violence: The prison paradox & (and) future escapes, Berkeley Journal of African-American Law and Policy, Vol. 11, Issue 1, Jan. 2009, σελ. 84-122.

²⁰⁸ Πανάγος, Κ., ό.π. υποσ. 125, σελ. 102.

²⁰⁹ Η Σ. Μπουγάδη ορίζει την έννοια του «υπερπληθυσμού» ως: «το φαινόμενο που παρουσιάζεται τις τελευταίες δεκαετίες κυρίως, όπου παρατηρείται κατακόρυφη αύξηση του πληθυσμού των εγκλειστών σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό», Βλ. σχετ. Μπουγάδη, Σ., Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού: Από το αναμορφωτικό ιδεώδες της δεκαετίας του '70 στη σημερινή κατάσταση, ΠοινΔικ & Εγκληματολογία 1/2010 (Έτος 2^ο), σελ. 28-40. Ο δε Garland, θέλοντας να τονίσει την υπερβολική χρήση της στερητικής της ελευθερίας ποινής, ονόμασε το φαινόμενο του υπερπληθυσμού των φυλακών «μαζικό εγκλεισμό» (“mass imprisonment”), Βλ. σχετ. Garland, D. (ed.), Mass Imprisonment, Social Causes and Consequences, SAGE Publ., London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001.

αλλοδαπών και έγχρωμων²¹¹ κρατουμένων, υποδικών και ατόμων – κυρίως ανδρών - καταδικασμένων για νόμους περί των ναρκωτικών. Σύμφωνα με την 11η έκδοση του καταλόγου του Παγκόσμιου Εγκάθειρκτου Πληθυσμού (World Prison Population List)²¹², που βασίζεται σε στοιχεία που ήταν διαθέσιμα έως και τον Οκτώβριο του 2015, περισσότεροι από 10,35 εκατομμύρια άνθρωποι είναι φυλακισμένοι παγκοσμίως (πολλοί εξ αυτών ως προδικασθέντες), ενώ η πλειοψηφία τους είναι φυλακισμένοι στις ΗΠΑ (περισσότεροι από 2,2 εκατομμύρια), στην Κίνα (περισσότεροι από 1,65 εκατομμύρια) και στη Ρωσία (640.000). Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό, ότι σχεδόν σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες, ο αριθμός των εγκλείστων τις τελευταίες τρεις δεκαετίες έχει υπερδιπλασιαστεί²¹³, κάτι που κανείς δεν φανταζόταν τη δεκαετία του '70, όταν επικρατούσε το αναμορφωτικό μοντέλο²¹⁴.

Ειδικότερα, στις **ΗΠΑ**, από το 1970 και μετά, ο πληθυσμός των εγκλείστων γνώρισε μία αλματώδη άνοδο, σε βαθμό που ενώ το ποσοστό φυλάκισης ανά 100.000 κατοίκους ανερχόταν σε 175 το 1970, από το 2006 κι έπειτα ξεπέρασε τους 700²¹⁵.

²¹⁰ Κατά τη Σ. Μπουγάδη, «υπερπλήρωση» είναι «το φαινόμενο της κράτησης πολύ περισσότερων κρατουμένων από ό,τι μπορεί να “φιλοξενήσει” το κτίριο», Βλ. σχετ. Μπουγάδη, Σ., Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού, ό.π. υποσ. 209.

²¹¹ Ο Wacquant κάνει λόγο για το συνεχές «μαύρισμα» του εγκάθειρκτου πληθυσμού, αφού οι Αφροαμερικανοί έχουν την πλειοψηφία μεταξύ των νεοεισερχομένων στις φυλακές των ΗΠΑ, αν και εκπροσωπούν μόλις το 12% του πληθυσμού της χώρας. Μάλιστα σημειώνει χαρακτηριστικά ότι, «ένας μαύρος άντρας έχει περισσότερες από μία στις τέσσερις ευκαιρίες στη ζωή του να εκτίσει τουλάχιστον ένα χρόνο φυλάκισης, σε σύγκριση με ένα “Λατίνο”, που έχει μία ευκαιρία στις έξι, και έναν λευκό, που έχει μία ευκαιρία στις είκοσι τρεις». Βλ. σχετ. Wacquant, L., Οι φυλακές της μιζέριας, Εκδόσεις Πατάκη, 2002, σελ. 117-121.

²¹² World Prison Population List (11th edition), Institute for Criminal Policy Research, http://www.icpr.org.uk/media/41356/world_prison_population_list_11th_edition.pdf

²¹³ Εξάιρεση αποτελεί η Ιαπωνία, η οποία παρουσιάζει μικρά ποσοστά φυλάκισης και εγκληματικότητας. Βλ. σχετ. Leonardsen, D., Japan as a Low-Crime Nation, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

²¹⁴ Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο David Garland στην πρώτη σελίδα του βιβλίου του *The Culture of Control*, «οι αλλαγές στον έλεγχο του εγκλήματος στις ΗΠΑ και στη Μεγάλη Βρετανία τις τρεις τελευταίες δεκαετίες πήραν την εντελώς αντίθετη κατεύθυνση απ' ό,τι είχαμε φανταστεί στις αρχές του 1970», Garland, D., *The Culture of Control, Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2001, σελ. 1.

²¹⁵ Βλ. σχετ. Μπουγάδη, Σ., Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού, ό.π. υποσ. 209, σελ. 29, Landreville, P., Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών, Εισήγηση στο Συνέδριο της Ένωσης Γαλλόφωνων Εγκληματολόγων, Agen, Μάιος 2004, Μαγγανάς, Α., (μτφρ), ΠοινΔικ 12/2005, (Έτος 8^ο), σελ. 1461-1468 (1466), Wacquant, L., Οι φυλακές της μιζέριας, ό.π. υποσ. 211, σελ. 100-101. Σημειώνεται ότι, αυτή η αλματώδης αύξηση του εγκάθειρκτου πληθυσμού των ΗΠΑ, εξώθησε τον βραβευμένο με το βραβείο Pulitzer, J. Hallinan, να χαρακτηρίσει τις **ΗΠΑ** ως «έθνος φυλακής» στο βιβλίο του με τίτλο “Going up the River. Travels in a Prison Nation”, Random House, NY, 2001.

Επισημαίνεται στο σημείο αυτό ότι, ο στατιστικός δείκτης των ΗΠΑ που αφορά στις φυλακίσεις έχει αυξηθεί πάνω από 220% από το 1980, περισσότερο από κάθε άλλη χώρα του ΟΟΣΑ²¹⁶. Μάλιστα, η τεράστια αυτή αύξηση των ποσοστών εγκλεισμού, σημειώθηκε σε μία περίοδο, κατά την οποία η εγκληματικότητα παρουσίαζε σταθερότητα ή ακόμα και μείωση.

Το γεγονός αυτό, οφείλεται, εν πολλοίς, στις κατασταλτικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν, οι οποίες είχαν ως κύριο σλόγκαν το «όλο και περισσότερο φυλακή»²¹⁷, με συνέπεια την αυστηρότητα στην επιβολή και στην έκτιση των ποινών που συστηματικώς οδήγησαν σε αύξηση του χρόνου έκτισής τους σχεδόν σε όλα τα αδικήματα. Πράγματι, όπως είδαμε, για πολλές δεκαετίες η αντεγκληματική και σωφρονιστική πολιτική των ΗΠΑ είχε εγκαταλείψει το αναμορφωτικό μοντέλο μεταχείρισης, υποκαθιστώντας το με εκείνο της ανταπόδοσης και της αποτροπής μέσω της ποινής, αναδεικνύοντας έτσι τη φυλάκιση ως το σημαντικότερο μέσο διαχείρισης της εγκληματικότητας και εκτοξεύοντας συνακόλουθα τους δείκτες εγκλεισμού²¹⁸.

Αυτή όμως η «βουλιμία εγκλεισμού» ή «κυβερνητικού σωφρονισμού», όπως την αποκαλεί χαρακτηριστικά ο *Wacquant*²¹⁹, είχε κι άλλες συνέπειες, πέραν του υπερπληθυσμού των φυλακών, τόσο για το αμερικανικό σωφρονιστικό σύστημα, όσο και για το κράτος των ΗΠΑ εν γένει.

Πιο συγκεκριμένα, οι σωφρονιστικές δαπάνες διογκώθηκαν, αφού από το 1979 μέχρι το 1990 αυξήθηκαν κατά 325% για τα έξοδα λειτουργίας των φυλακών και

²¹⁶ Βλ. σχετ. *Notitiae Criminalis*, Η φυλάκιση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης των Η.Π.Α., σύμφωνα με το Εκτελεστικό Γραφείο του Προέδρου (Executive Office of the President of the United States), *The Art of Crime*, Νοέμβριος 2016, <http://theartofcrime.gr/%CE%B7-%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%AC%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CF%83%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9/>

²¹⁷ Βλ. σχετ. *Landreville, P.*, Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; ό.π. υποσ. 215, σελ. 1466.

²¹⁸ Βλ. σχετ. *Wacquant, L.*, Οι φυλακές της μιζέριας, ό.π. υποσ. 211, σελ. 100, *Blumstein, A. - Wallman, J.*, *The Crime Drop in America*, Cambridge University Press, 2000, σελ. 13-41, *Ouimet, M.*, Explaining the American and Canadian Crime Drop in the 1990's, *Canadian Journal of Criminology*, Vol 44, Issue 1, January 2002, σελ. 33-50, *Reitz, K.*, The American Experiment. Crime Reduction through Prison Growth, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1996, Vol. 4-3, σελ. 74-91.

²¹⁹ *Wacquant, L.*, Οι φυλακές της μιζέριας, ό.π. υποσ. 211, σελ. 107.

κατά 612% για την κατασκευή νέων φυλακών. Μόνο το 1992 τέσσερις πολιτείες των ΗΠΑ (Καλιφόρνια, Ν. Υόρκη, Τεξας, Φλόριντα) δαπάνησαν πάνω από ένα δισεκατομμύριο δολάρια στη φυλάκιση²²⁰. Έτσι, κάθε κρατούμενος έφτασε να κοστίζει στο κράτος περίπου 35.000 δολάρια το χρόνο²²¹, ενώ ταυτόχρονα περικόπτονταν οι δαπάνες που προορίζονταν για τις κοινωνικές παροχές, την υγεία και την εκπαίδευση. Με άλλα λόγια, επρόκειτο για την πλήρη υποχώρηση του κοινωνικού κράτους υπέρ ενός ποινικού κράτους²²², παρόλο που ο αντίκτυπος της αύξησης του αριθμού των εγκλεισμών στη μείωση της εγκληματικότητας είναι, μικρότερος από τα οφέλη που θα είχε η επένδυση στην αστυνόμευση, στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική επιμόρφωση²²³.

Η ανάγκη περιορισμού των υπέρογκων σωφρονιστικών δαπανών, οδήγησε αναπόφευκτα στην υποβάθμιση του επιπέδου διαβίωσης των κρατουμένων μέσα στις φυλακές και των υπηρεσιών που παρέχονται στα σωφρονιστικά ιδρύματα, αφού οι αρχές επέλεξαν να μειώσουν ή να καταργήσουν μία σειρά από «προνόμια» που προσφέρονταν άλλοτε στους φυλακισμένους (π.χ. εκπαίδευση, άθληση, ψυχαγωγία και λοιπές δραστηριότητες με στόχο την κοινωνική τους επανένταξη) και να μεταθέσουν ένα μέρος του κόστους στους ίδιους τους τροφίμους και στις οικογένειές τους. Έτσι, πολλές πολιτείες άρχισαν να απαιτούν την πληρωμή των γευμάτων, να επιβάλλουν αντίτιμο εισόδου για το νοσηλευτήριο και διάφορες άλλες επιβαρύνσεις προκειμένου να έχει ο κάθε κρατούμενος πρόσβαση ακόμα και σε στοιχειώδεις υπηρεσίες των φυλακών (π.χ. πλυντήριο, ηλεκτρικό ρεύμα, τηλέφωνο κλπ.)²²⁴.

Αυτονόητο είναι ότι, η υιοθέτηση των παραπάνω πρακτικών, οδήγησε σε κατάφωρη παραβίαση ακόμα και θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων, κατά παράβαση της βασικής αρχής ότι, αναφορικά με *«το άτομο που έχει καταδικασθεί για διάπραξη εγκλήματος σε ποινή κατά της ελευθερίας και κρατείται σε φυλακή, η ποινή αυτή δεν προσβάλλει κανένα άλλο ανθρώπινο δικαίωμα εκτός από την προσωπική*

²²⁰ Βλ. σχετ. *Wacquant, L.*, Οι φυλακές της μιζέριας, ό.π. υποσ. 211, σελ. 108.

²²¹ Βλ. σχετ. *Notitiae Criminalis*, Η φυλάκιση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης των Η.Π.Α., ό.π. υποσ. 216.

²²² Βλ. σχετ. *Wacquant, L.*, ό.π. υποσ. 211, σελ. 113.

²²³ Βλ. σχετ. *Notitiae Criminalis*, Η φυλάκιση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης των Η.Π.Α., ό.π. υποσ. 216.

²²⁴ Βλ. σχετ. *Wacquant, L.*, Οι φυλακές της μιζέριας, ό.π. υποσ. 211, σελ. 111-112.

ελευθερία»²²⁵ και των προβλέψεων πληθώρας κειμένων διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών που ανακηρύσσουν και κατοχυρώνουν τα δικαιώματα των φυλακισμένων²²⁶.

Τέλος, προκειμένου να αποκτήσουμε μία πληρέστερη εικόνα του σύγχρονου αμερικανικού σωφρονιστικού συστήματος, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε εν συντομία στην «άνθηση της ιδιωτικής βιομηχανίας της φυλάκισης»²²⁷. Έκφραση του θεσμού των ιδιωτικών φυλακών αποτελεί η λύση των φυλακών επί πληρωμή, που υιοθετήθηκε τη δεκαετία του 1980 για την αντιμετώπιση του συνωστισμού των φυλακών της Καλιφόρνια, ως συνέπεια της ραγδαίας αύξησης του αριθμού των εγκλειστών σε ορισμένα καταστήματα χαμηλής ασφαλείας. Το αμερικανικό σωφρονιστικό σύστημα επέτρεψε σε ανθρώπους που είχαν καταδικαστεί για εγκλήματα (κυρίως για οδήγηση υπό την επήρεια αλκοόλ, αν και δεν απουσιάζουν και δράστες εγκλημάτων της αποκαλούμενης βαριάς εγκληματικότητας) να «αγοράσουν» τη διαμονή τους σε ασφαλέστερες και πιο άνετες φυλακές, γνωστές και ως «pay to stay». Η καθιέρωση όμως του θεσμού αυτού αποτέλεσε αντικείμενο έντονου προβληματισμού, καθώς δύναται να υποστηριχθεί ότι, η απονομή δικαιοσύνης εξαρτάται όλο και περισσότερο από το πόσα χρήματα διαθέτει κανείς, από το πόσο μεγάλα νομικά έξοδα μπορεί κανείς να υποστηρίξει οικονομικά και από το εάν μπορεί να διαθέσει ένα ποσό για διαμονή σε καλύτερο μέρος²²⁸. Εξάλλου,

²²⁵ Μαγγανάς, Α., Θέματα Εγκληματολογικά και Ποινικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1999, σελ. 182. Κατά τον Μαγγανά, «το βασικό δικαίωμα του ατόμου στην προσωπική ελευθερία υφίσταται κατά τη διάρκεια μιας ποινής κατά της ελευθερίας δύο περιορισμούς: έναν με διάσταση τοπική (περιορισμός μετακίνησης όπου θέλει) και έναν με διάσταση χρονική (περιορισμός μετακίνησης όποτε θέλει), πάντοτε, όμως, μέσα στα πλαίσια της ύπαρξης ενός ελαχίστου τοπικού και χρονικού ορίου ελευθερίας (π.χ. απαγόρευση παραμονής κρατούμενου σε σκοτεινό κελί ως πειθαρχικό μέτρο, υποχρέωση για ένα σύστημα αδειών εξόδου των κρατούμενων)».

²²⁶ Ενδεικτικά αναφέρονται το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (άρθρο 10 παρ. 1 όπου διακηρύττει ότι «Κάθε πρόσωπο που στερείται της ελευθερίας του αντιμετωπίζεται με ανθρωπισμό και σεβασμό της εγγενούς ανθρώπινης αξιοπρέπειας»), η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 1948 (άρθρα 1 και 5), οι «Στοιχειώδεις Κανόνες για τη Μεταχείριση των Κρατούμενων», που εγκρίθηκαν στο 1^ο συνέδριο του ΟΗΕ για την πρόληψη του εγκλήματος και τη μεταχείριση των εγκληματιών (Γενεύη 1955), υιοθετήθηκαν από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1973 και αναθεωρήθηκαν το 1987 (European Prison Rules), οι νέοι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες που θεσμοθετήθηκαν με τη Σύσταση Rec (2006) 2-“Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules” κλπ.

²²⁷ Wacquant, L., ό.π. υποσ. 211, σελ. 113.

²²⁸ Βλ. σχετ. Notitiae Criminalis, Pay-to-Stay Jails (Φυλακές επί πληρωμή), The Art of Crime,

όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο *Nils Christie*, εκφράζοντας την ανησυχία του, από τη στιγμή που η ιδιωτικοποίηση εντάσσεται στις λειτουργίες της αγοράς, ο έλεγχος του εγκλήματος καθίσταται προϊόν και αντικαθιστά παλαιότερες μορφές άτυπου κοινωνικού ελέγχου²²⁹.

Στην **Ευρώπη** παρατηρείται η ίδια ανοδική τάση στη χρήση της ποινής της φυλάκισης. Σύμφωνα με σχετική έρευνα του Συμβουλίου της Ευρώπης²³⁰ που εκπονήθηκε κατά τη δεκαετία 2000-2009 σε 27 κράτη μέλη, ο αριθμός των εγκλειστών αυξήθηκε συνολικά κατά 10% ή και περισσότερο κατά την εν λόγω δεκαετία, ενώ η αναλογία κρατουμένων και γενικού πληθυσμού (κρατούμενοι ανά 100.000 κατοίκους) ανερχόταν κατά μέσο όρο, σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, στο 109,2. Ωστόσο, η εικόνα δεν είναι ίδια σε όλα τα κράτη.

Ειδικότερα, στην Ολλανδία, που αποτελούσε μία χώρα πρότυπο, το ποσοστό εγκλεισμού αυξήθηκε κατά 100% από το έτος 1992²³¹. Επίσης, σημαντικές αυξήσεις σημειώνονται στη Μεγάλη Βρετανία, την Ισπανία και την Ελλάδα, όπου ο αριθμός των κρατουμένων αυξάνεται συνεχώς κάθε χρόνο²³². Αύξηση σημειώθηκε και σε κάποιες σκανδιναβικές χώρες, όπως η Σουηδία και η Νορβηγία, οι οποίες χαρακτηρίζονταν παραδοσιακά από χαμηλά ποσοστά φυλάκισης²³³.

Αντίθετα, σε κάποιες χώρες, όπως στη Φινλανδία²³⁴ και στη Γερμανία παρουσιάστηκε μείωση του πληθυσμού των φυλακισμένων, η οποία όμως υποχώρησε

<http://theartofcrime.gr/%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%AF-%CF%80%CE%BB%CE%B7%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%AE-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BD%CE%B9%CE%B1/> και κριτική του Wacquant σε *Wacquant, L.*, Οι φυλακές της μιζέριας, ό.π. υποσ. 211, σελ. 113 επ.

²²⁹ *Christie, N.*, *Crime Control as Industry, Towards Gulags, Western Style*, Routledge, London, 1994 (2), σελ. 95 επ.

²³⁰ *The Social Reintegration of Ex-prisoners in Council of Europe Member States* www.quaker.org, σελ. 13 και 14, <http://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/rprt-reintegration-full-en-may-2011.pdf>

²³¹ Βλ. σχετ. *Landreville, P.*, Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; ό.π. υποσ. 215, σελ. 1466.

²³² Βλ. σχετ. *Μηλιώνη, Φ.*, Προγράμματα επανένταξης αποφυλακισμένων, Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Α' Τόμος, Εκδοτική Επιμέλεια Μ. Γασπαρινάτου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2015, σελ. 2349-2365, (2350).

²³³ Βλ. σχετ. *Μπουγάδη, Σ.*, Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού, ό.π. υποσ. 209, σελ. 30.

²³⁴ Η Φινλανδία, ακολουθώντας τα τελευταία χρόνια μία ήπια αντεγκληματική και σωφρονιστική πολιτική, με πρωταρχικό στόχο την προώθηση της ικανότητας των κρατουμένων να ζήσουν μία ζωή χωρίς έγκλημα, αποτελεί «μοναδικό παράδειγμα», αφού

τα τελευταία χρόνια²³⁵. Μάλιστα, στη Γερμανία η αναλογία των φυλακισμένων προς τον υπόλοιπο πληθυσμό παρέμεινε σταθερή από το 2000 έως το 2006 και τείνει έκτοτε προς τη μείωσή της, ενώ αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι βρίσκεται μεταξύ των χωρών με το μικρότερο δείκτη φυλάκισης²³⁶.

Τέλος, στις χώρες με τα υψηλότερα μεγέθη φυλάκισης περιλαμβάνονται η Ρωσία (630,9 ανά 100.000 κατοίκους), η Γεωργία (421,2 ανά 100.000 κατοίκους) και η Ουκρανία (322,5 ανά 100.000 κατοίκους)²³⁷. Μάλιστα η Ρωσία, ιδιαίτερα μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, ξεπέρασε σε αναλογία τις ΗΠΑ, ενώ και οι δύο αυτές χώρες αναδεικνύονται σε πρωταθλήτριες του εγκλεισμού παγκοσμίως.

Σύμφωνα με μία συγκριτική μελέτη, που αφορά, μεταξύ άλλων την Αγγλία, την Ουαλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ολλανδία και τη Σουηδία, οι διαφορές μεταξύ των χωρών αυτών ως προς τα ποσοστά φυλάκισης και την εξέλιξή τους δεν εξηγούνται με βάση τις αποκλίσεις μεταξύ των ποσοστών εγκληματικότητας που έχουν να επιδείξουν οι συγκεκριμένες χώρες, αλλά με βάση τη διαφορετική κοινωνική και ποινική πολιτική που ακολουθεί η καθεμιά, καθώς και με βάση το διαφορετικό βαθμό κοινωνικο-οικονομικής ανισότητας που παρουσιάζουν²³⁸.

Εξάλλου, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο *Κ. Πανάγος*²³⁹, «Κατά τη μάλλον κρατούσα άποψη, η τιμωρητικότητα στην ηπειρωτική Ευρώπη ακολουθεί

προσπαθώντας να διασφαλίσει την ομαλή μετάβαση των κρατουμένων από τη φυλακή στην ελεύθερη κοινωνία (διασφάλιση «συνεχούς από τη φυλακή προς την ελευθερία») και σχεδιάζοντας σε στάδια την εκτέλεση της ποινής κατά της ελευθερίας (σχέδιο ποινής, σχέδιο απόλυσης, σχέδιο επιτήρησης) παρουσιάζει θεαματικά αποτελέσματα. Βλ. σχετ. *Γιοβάνογλου, Σ.*, Το συνεχές της μετάβασης από τη φυλακή στην ελευθερία κατά το φινλανδικό παράδειγμα, *Εγκληματολογικές Αναζητήσεις*, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, Επιμ. Α. Πιτσελά, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 211-238 και *Lappi-Seppälä, T.*, Penal Policy in Scandinavia, *Crime and Justice*, Vol. 36, No. 1, 2007, σελ. 217-295.

²³⁵ Βλ. σχετ. *Μπουγάδη, Σ.*, Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού, ό.π. υποσ. 209, σελ. 30.

²³⁶ Η Γερμανία μείωσε τον αριθμό των κρατουμένων από 80.610 το έτος 1999 σε 72.043 το 2009, ενώ ο δείκτης φυλάκισης είναι 90,7 ανά 100.000 κατοίκους. Βλ. σχετ. *The Social Reintegration of Ex-prisoners in Council of Europe Member States* www.quaker.org, σελ. 13 και 14, <http://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/rprt-reintegration-full-en-may-2011.pdf>.

²³⁷ *The Social Reintegration of Ex-prisoners in Council of Europe Member States*, ό.π. υποσ. 230.

²³⁸ *Young, W. and Brown, M.*, Cross-National Comparisons of Imprisonment, στο Michael Tonry (εκδ.), *Crime and Justice: A Review of Research*, Chicago, The University of Chicago Press, 1995.

²³⁹ *Πανάγος, Κ.*, Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 112-113, όπου παραπ. σε *Garland, D.*, Beyond the culture of control, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2/2004, σελ. 180, *Loader, I.*, For penal moderation: Notes towards a public philosophy of punishment, *Theoretical Criminology*, 3/2010, σελ. 358-359, *Kury, H.*,

διαφορετικούς δρόμους εν συγκρίσει με το αγγλοσαξωνικό τόξο. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται πως σε όλες τις μετανεωτερικές κοινωνίες παρατηρήθηκε-άλλοτε σε μικρότερο και άλλοτε σε μεγαλύτερο βαθμό- το φαινόμενο της “τιμωρητικής στροφής” (“punitive turn”). Για το λόγο αυτό, η διερεύνηση της τιμωρητικότητας οφείλει να διεξάγεται μέσω της διαχρονικής επισκόπησης της ποινικής νομοθεσίας και της εφαρμογής της στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου κράτους (να αναζητούνται αλλαγές στο εσωτερικό ενός κράτους) και να μην εξαντλείται σε διακρατικές συγκρίσεις».

Στην **Ελλάδα**, η εικόνα δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική από εκείνη των υπολοίπων χωρών της Ευρώπης, αφού και στη χώρα μας παρατηρείται μία ραγδαία αύξηση του εγκάθειρκτου πληθυσμού της. Έτσι, ενώ όλη τη δεκαετία του '80 ο αριθμός των κρατουμένων μειώθηκε, από τα μέσα του '90 αυξήθηκε σταδιακά και ανήλθε από 5.577 το 1997 σε 13.238 το 2013, οπότε και έφτασε στο μέγιστο ύψος του, για να μειωθεί έκτοτε για πρώτη φορά –ιδίως μετά το Ν. 4322/2015- σημαντικά, φθάνοντας το Σεπτέμβριο του 2016 τους 9.621²⁴⁰. Τα δε ποσοστά φυλάκισης (αναλογία κρατουμένων ανά 100.000 κατοίκους) διαμορφώθηκαν ως εξής: 54 το 1997, 119,7 το 2013 και 89 το 2016. Όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά η *T. Τζαννετάκη*, «*Η Ελλάδα μετεβλήθη,....από μία από τις λιγότερο τιμωρητικές έννομες τάξεις της “Ευρώπης των 15” της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μία άνω του μέσου όρου αυτών τιμωρητική χώρα ενώ αποτέλεσε επιπλέον μία από τις ελάχιστες χώρες που επέδειξε σταθερή και μεγάλη αύξηση του αριθμού κρατουμένων της σε περίοδο δεκαετιών*»²⁴¹.

Σημειώνεται στο σημείο αυτό ότι, οι αλλοδαποί έχουν συντριπτική εκπροσώπηση στους κόλπους του έγκλειστου πληθυσμού στις ελληνικές φυλακές, με το ποσοστό τους να αυξάνεται από 38,6 το 1997 σε 60,4 το 2013 και σε 54,7 το 2015,

Brandenstein, M., Obergfell-Fuchs, J., Dimensions of punitiveness in Germany, *European Journal of Criminal Policy and Research*, 1-2/2009, σελ. 63 επ., *Green, D.*, When children kill children: Penal populism and political culture, Oxford University Press, Oxford-New York, 2008 και *Barry, M., & Leonardsen., D.*, Inequality and punitivism in late modern societies: Scandinavian exceptionalism revisited, *European Journal of Probation*, 2/2012, σελ. 46 επ.

²⁴⁰ Βλ. σχετ. *Τζαννετάκη, T.*, Η Στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών: Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος, *The Art of Crime*, τεύχος Νοεμβρίου 2016, <http://theartofcrime.gr/%CE%B7-%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA-%CE%AE-%CE%AD%CE%BC%CE%BC%CE%B5%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CF%89%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BD/>

²⁴¹ Ο.π. υποσ. 240.

κατατάσσοντας την Ελλάδα στη δεύτερη θέση μεταξύ των χωρών της «Ευρώπης των 15»²⁴².

Άλλα πρόσθετα στοιχεία που συνθέτουν το προφίλ των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές, είναι ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι άνδρες των μέσων παραγωγικών ηλικιών, ανήκουν στις χαμηλές εισοδηματικές τάξεις, έχουν γνώσεις της στοιχειώδους ή της μέσης τεχνικής εκπαίδευσης και ασκούν χειρωνακτικά επαγγέλματα²⁴³.

Το φαινόμενο του υπερπληθυσμού των φυλακών στη χώρα μας, δεν φαίνεται να περιορίστηκε από την κατασκευή νέων καταστημάτων κράτησης, μέτρο που κρίνεται άλλωστε ως αμφίβολης αποτελεσματικότητας, καθώς, όπως συνεχίζει η *T. Τζαννετάκη*, «η δημιουργία σημαντικού αριθμού νέων θέσεων για τους κρατούμενους, μπορεί μακροπρόθεσμα να αυξήσει τη ζήτηση για τη συγκεκριμένη ποινή, όπως άλλωστε καταδεικνύει και η σχετική αμερικανική εμπειρία»²⁴⁴.

Έτσι, όπως έχει εύστοχα υποστηριχθεί, έχουμε τελικά μάλλον «φυλακές – «ανθρωπαποθήκες»»²⁴⁵, όπου οι κρατούμενοι στοιβάζονται σε κελιά ή θαλάμους και προαυλίζονται υπό συνθήκες αβίωτου υπερπληθυσμού, γεγονός που έχει οδηγήσει στην έκδοση σειράς καταδικαστικών αποφάσεων εις βάρος της χώρας μας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) ήδη από το 2011, λόγω παραβίασης του άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) περί απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης²⁴⁶.

²⁴² Ο.π. υποσ. 240.

²⁴³ Βλ. σχετ. *Γιοβάνογλου, Σ.*, Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, Εκδόσεις Σάκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 2, *Ανδρίτσου, Α.*, Έρευνα: Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα. Προκαταρκτική έκθεση της ερευνητικής ομάδας Εγκληματολογίας του Ε.Κ.Κ.Ε., Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 68^Α, 1988, σελ. 237 επ.

²⁴⁴ Ο.π. υποσ. 240. Έτσι και η *Λαμπροπούλου, Ε.*, Σωφρονιστική πολιτική, η «αντιπαθής» πολιτική, Institute for Regulatory Policy Research, Ιούνιος 2014, <http://www.inerp.gr/en/blog/134-sofronistikoi-politiki-i-antipathitiki-politiki.html>

²⁴⁵ *Κουράκης, Νέστ.*, Editorial του Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, *The Art of Crime*, τεύχος 10, Φεβρουάριος 2009, <http://theartofcrime.gr/old/oldartofcrime/gr/index45da.html?pgtp=1&aid=1236850910>, όπου αναφέρεται ότι ο συγκεκριμένος χαρακτηρισμός είχε διατυπωθεί από τον Διευθυντή Φυλακών Αίγινας πριν από 80 περίπου χρόνια, Αλέξανδρο Κουλάτσο. Έτσι και η *Μ. Γαλανού*, σε *Γαλανού, Μ.*, Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων, Εκδόσεις Σάκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 24.

²⁴⁶ Σύμφωνα με την οικεία νομολογία, όταν το ΕΔΔΑ αντιμετωπίζει μία ολοφάνερη περίπτωση υπερπληθυσμού -κατά κανόνα όταν ο κρατούμενος έχει στη διάθεσή του

Το πρόβλημα του υπερπληθυσμού επιτείνεται και από την ακραία υποστελέχωση των ελληνικών φυλακών, την ελλιπή εκπαίδευση των σωφρονιστικών υπαλλήλων, την έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού και την αδυναμία του σωφρονιστικού συστήματος να παράσχει τη στοιχειώδη υγειονομική περίθαλψη στους κρατούμενους²⁴⁷ (συνέπειες, εν πολλοίς, της οικονομικής κρίσης που βιώνει η χώρα), με αποτέλεσμα να επικρατούν άσχημες συνθήκες διαβίωσης εντός των φυλακών και να οξύνονται τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα πειθαρχίας και εγκληματικής συμπεριφοράς τόσο μεταξύ των κρατουμένων όσο και κατά των υπαλλήλων.

Έτσι, ενώ το άρθρο 4 του ελληνικού Σωφρονιστικού Κώδικα (Ν. 2776/1999), που αποτελεί κατά πολλούς²⁴⁸ τη βάση της μεταχείρισης των κρατουμένων, ορίζει ότι: «1. Κατά την εκτέλεση της ποινής δεν περιορίζεται κανένα άλλο ατομικό δικαίωμα των κρατουμένων εκτός από το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία. 2. Οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται, λόγω της κράτησής τους, στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και την άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος, αυτοπροσώπως ή με αντιπρόσωπο» και παρότι προβλέπεται στο Σωφρονιστικό Κώδικα μία σειρά σημαντικών μέτρων²⁴⁹, που στοχεύουν στη δημιουργική χρήση του

προσωπικό χώρο μικρότερο από 3 τ.μ.-το στοιχείο αυτό από μόνο του αρκεί για να συμπεράνει ότι υπήρξε παράβαση του ά. 3 της ΕΣΔΑ. Βλ. σχετ. Τσουνάκου-Ρουσιά, Ε., Οι ελληνικές φυλακές ως πεδίο παραβίασης του ά. 3 της ΕΣΔΑ, *The Art of Crime*, τεύχος Μαΐου 2017, <http://theartofcrime.gr/%CE%BF%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CF%89%CF%82-%CF%80%CE%B5%CE%B4%CE%AF%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B2%CE%AF%CE%B1/>. Επίσης, είναι

χαρακτηριστικό ότι, η CPT (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment - Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων και την απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία), έχει κατ' επανάληψη αξιολογήσει αρνητικά τη χώρα μας και έχει διαπιστώσει την ενδεή κατάσταση των ελληνικών φυλακών. Μάλιστα, το 2011 προχώρησε σε Δημόσια Δήλωση για την κατάσταση των φυλακών στην Ελλάδα, διαπιστώνοντας σταθερή επιδείνωση των συνθηκών ζωής και της μεταχείρισης των κρατουμένων. Βλ. σχετ. <https://rm.coe.int/1680696607>

²⁴⁷ Ο.π. υποσ. 240.

²⁴⁸ Κουράκης, Νέστ., Editorial του Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, *The Art of Crime*, τεύχος 10, Φεβρουάριος 2009, <http://theartofcrime.gr/old/oldartofcrime/old.theartofcrime.gr/index45da.html?pgtp=1&aid=1236850910>

²⁴⁹ Ο θεσμός της ημιελεύθερης διαβίωσης (ά. 59 επ. ΣωφρΚ), η εργασία των κρατουμένων εντός και εκτός φυλακής (ά. 40 επ. ΣωφρΚ), η χορήγηση εκπαιδευτικών αδειών (ά. 58 ΣωφρΚ), ο ουσιαστικός διαχωρισμός των κρατουμένων (ά. 11 ΣωφρΚ), η εκπαίδευση και η επαγγελματική κατάρτιση μέσα στη φυλακή (ά. 35 ΣωφρΚ), η ουσιαστική στήριξη των

χρόνου κράτησης των κρατουμένων, οι ελληνικές φυλακές παρουσιάζουν τη δυσμενή εικόνα που περιγράψαμε παραπάνω.

Τέλος, θα αποτελούσε παράλειψη εάν δεν κάναμε αναφορά στη στροφή προς την επιβολή αυστηρών και ιδιαίτερα μεγάλης διάρκειας ποινών, που χαρακτηρίζει **και** την ελληνική αντεγκληματική πολιτική τα τελευταία χρόνια και οξύνει το πρόβλημα του υπερπληθυσμού των φυλακών. Εξάλλου, όπως επισημαίνει η *Τ. Τζαννετάκη*, η διαχειριστική Στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών²⁵⁰, που έχει υιοθετήσει ο Έλληνας νομοθέτης τα τελευταία χρόνια, και η οποία βρίσκεται στον αντίποδα της ενίσχυσης της τιμωρητικότητας των ποινών σε επιλεγμένα πεδία, εκφράζει τη διπολικότητα και τη διγλωσσία της ποινικής πολιτικής στη χώρα μας, και αποτιμάται αρνητικά, καθώς «*η αποτελεσματικότητά της σε σχέση με το στόχο μείωσης του αριθμού των κρατουμένων και αντιμετώπισης του υπερπληθυσμού των φυλακών, έχει υπάρξει περιορισμένη και βραχυπρόθεσμη, ενώ μακροπρόθεσμα έχει καταστεί πιθανότατα αντιπαραγωγική*»²⁵¹.

Άλλωστε, σημαντικό ρόλο στην επιβολή αυστηρών ποινών στη χώρα μας, έπαιξε, κατά τη γνώμη μας, και η προσπάθεια αυτοκάθαρσης του δικαστικού σώματος από τα κρούσματα διαφθοράς ορισμένων δικαστικών λειτουργών (βλ. «*παραδικαστικό κύκλωμα*»), καθώς η αυστηρότητα φαίνεται να ταυτίστηκε με την εντιμότητα²⁵².

3.2. Η κοινωνία της διακινδύνευσης και η διαχειριστική λογική αντιμετώπισης του εγκλήματος.

Η κοινωνία της διακινδύνευσης, πέρα από τα παραπάνω ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που αναφέραμε, στηρίζεται επιπλέον, όλο και περισσότερο στη λογική των μαθηματικών αθροισμάτων, των στατιστικών στοιχείων και των ποσοτικών συνόλων δεδομένων, για την κατηγοριοποίηση, την τακτοποίηση και τη γνώση των πληθυσμών, σε συνδυασμό με την εγκατάσταση ασφαλιστικού τύπου διαχειριστικών μοντέλων της γνώσης περί ορατών κινδύνων και

αποφυλακισμένων σε ολόκληρη την Ελλάδα (ά. 81 επ. ΣωφρΚ), είναι ορισμένα μόνο από τα μέτρα αυτά.

²⁵⁰ Η Τζαννετάκη, Τ., ορίζει τη ΣΕΜΠ ως «*τον ιδιαίτερο τρόπο χρήσης από τη νομοθετική κι εκτελεστική εξουσία μίας σειράς θεσμών ελαστικότητας του Ποινικού Κώδικα και του Σωφρονιστικού Κώδικα προς το σκοπό της αντιμετώπισης του υπερπληθυσμού των ελληνικών φυλακών*». Βλ. *σχετ. Τζαννετάκη, Τ., ό.π., υποσ. 240.*

²⁵¹ Ο. π., υποσ. 240.

²⁵² Βλ. *σχετ. Πανάγος, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 119.*

διακινδυνεύσεων. Οι διάφορες υπηρεσίες συγκεντρώνουν ατομικά δεδομένα (π.χ. για φυλακισμένους, για πελάτες, για καταναλωτές, για ασθενείς) και χρησιμοποιούν συγκεντρωτικά στατιστικά μεγέθη για να ταξινομήσουν όσους εντάσσονται στο ταξινομητικό τους σχήμα, εστιάζοντας στη διαχείριση των διακινδυνεύσεων²⁵³.

Σύμφωνα με τον *Beck*, στις σύγχρονες κοινωνίες της διακινδύνευσης υπάρχει αναπροσανατολισμός των στρατηγικών, καθώς δεν τείνουμε πλέον προς το στόχο της εκπλήρωσης θετικών ιδεωδών, αλλά προς την αρνητική λογική της μείωσης των διακινδυνεύσεων²⁵⁴.

Μεταφέροντας την προβληματική αυτή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης και της αντεγκληματικής πολιτικής, παρατηρούμε ότι, τα τελευταία χρόνια, έχει επιλεγεί μία διαχειριστική λογική αντιμετώπισης του εγκλήματος²⁵⁵, ώστε να δύναται να γίνει λόγος για «**διαχειριστικό ιδεώδες**»²⁵⁶ και για «**διοικητισμό**»²⁵⁷ (“managerialism”).

Στο πλαίσιο αυτό, στόχος δεν είναι η βελτίωση, η ενσωμάτωση ή η επανένταξη των δραστών, η οποία περιέρχεται σε δεύτερη μοίρα, αλλά η εξουδετέρωση της επικινδυνότητας των πράξεών τους, οι οποίες εκλαμβάνονται ως περιστατικά μίας μορφής διακινδύνευσης που μπορεί να τεθεί υπό κατάλληλη διαχείριση²⁵⁸. Έτσι, κύρια επιδίωξη καθίσταται η διαχείριση των κινδύνων (“risks”) από την ενδεχόμενη υποτροπή τους και η συνακόλουθη προστασία του κοινωνικού συνόλου²⁵⁹.

²⁵³ Βλ. σχετ. *Τσίγκανου, Ι.*, Έγκλημα και «Επικινδυνοποίηση» στην Κοινωνία της «Διακινδύνευσης» των Κοινωνικών Ανισοτήτων και της Διαφοράς, ό.π. υποσ. 136, σελ. 1401.

²⁵⁴ Τη σχετική προβληματική, βλ. σε *Beck, U.*, *Risk Society. Towards a New Modernity*, SAGE Publications, London, Newbury Park, New Delhi, 1992.

²⁵⁵ Βλ. σχετ. *Βιδάλη, Σ.*, Εισαγωγή στην Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 225 επ., *Πανάγος, Κ.*, Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 75, *Newburn, T.*, *Crime and criminal justice policy*, Pearson Education Limited, Harlow, 2003, σελ. 257 επ. και *Raine, J. & Willson, M.*, *Beyond managerialism in criminal justice*, *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 36, No. 1, Feb. 1997, σελ. 80-95.

²⁵⁶ Βλ. σχετ. *Πανάγος, Κ.*, Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 75 και *Bottomley, A.K.*, Έγκλημα και ποινική δικαιοσύνη στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα: «Αυστηροί με το έγκλημα-Αυστηροί με τα αίτια του εγκλήματος»;, Μτφρ. Γ. Καρανικόλα, *ΠοινΔικ* 6/2002, σελ. 640 επ. (643-644).

²⁵⁷ Βλ. σχετ. *Παπαθανασόπουλος, Ε.*, Διοικητισμός και ποινικότητα, σε: *Εγκληματολογικές αναζητήσεις*, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη (επιμ. Α. Πιτσελά), Εκδόσεις Σάκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 723-729.

²⁵⁸ “Instances of manageable risk”. Βλ. σχετ. *Short, J.*, *The Social Fabric at Risk: Toward the Social Transformation of Risk Analysis*, *American Sociological Review*, Vol. 49, No. 6, Dec. 1984, σελ. 711-725.

²⁵⁹ *Τζαννετάκη, Τ.*, Πρότυπα ποινικής καταστολής. Θέσεις και αντιθέσεις, σε: *Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α.*, *Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις* (επιμ. Χαλκιά), Αθήνα, 2011, σελ. 187 επ., *Short, J.*, *The Social Fabric at Risk: Toward the Social Transformation of Risk Analysis*, ό.π. υποσ. 258, *Braithwaite, J.*, *The new regulatory state*

Ουσιαστικά, η νέα αυτή τάση στοχεύει στην κατ' αρχήν επίτευξη αδρανοποιητικών σκοπιμοτήτων²⁶⁰.

Η διαχειριστικότητα συνυφαίνεται με τη στατιστική εκτίμηση της πιθανότητας ανάπτυξης εγκληματικής δράσης και την περιστασιακή πρόληψη του εγκλήματος, όπου κομβικό ρόλο διαδραματίζει το μοτίβο του ορθολογικού εγκληματία²⁶¹. Η πρόληψη και η καταστολή δεν αναγνωρίζονται, παρά μόνο ως μέσα αποτελεσματικής διαχείρισης²⁶², ενώ τα μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής δεν σχεδιάζονται στο πλαίσιο μίας μακρόπνοου προσπάθειας αντιμετώπισης του εγκλήματος, αλλά με στόχο την άμεση παραγωγή αποτελεσμάτων, την «υπευθυνοποίηση» των υποκειμένων επί των οποίων θα εφαρμοστούν και την «υπευθυνότητα» των φορέων που θα τα υλοποιήσουν²⁶³. Ολόκληρος ο κρατικός μηχανισμός, ως κατεξοχήν φορέας άσκησης της αντεγκληματικής πολιτικής, προσαρμόζει τις πρακτικές του, ώστε να επιτύχει τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα στη διαχείριση των συνεπειών του εγκλήματος, αδιαφορώντας συχνά για τις αιτίες του.

Η παραπάνω στροφή προς το «διαχειριστικό ιδεώδες», μας επιτρέπει να κάνουμε λόγο για ένα νέο πρότυπο, το **«πρότυπο στρατηγικής διαχείρισης της επικινδυνότητας των δραστών»** ή **«πρότυπο στρατηγικής διαχείρισης κινδύνων»**²⁶⁴, του οποίου το περιεχόμενο αποσαφηνίστηκε πρόσφατα στο πλαίσιο της ελληνικής θεωρίας.

Το εν λόγω πρότυπο, που διέπεται από μία καθαρόαιμη ωφελμιστική λογική, παραπέμπει σαφώς στα προτάγματα της ιταλικής θετικής σχολής, αφού δίνει μεγάλη έμφαση στην επικινδυνότητα και στην προστασία της κοινωνίας από αυτήν²⁶⁵.

and the transformation of criminology, *British Journal of Criminology*, Vol. 40, Issue 2, March 2000, σελ. 222-238, *Garland, D.*, Penal modernism and postmodernism, σε: *Blomberg, T. & Cohen, S.*, Punishment and Social Control, Aldine de Gruyter, New York, 1995, σελ. 181 επ.

²⁶⁰ Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 103, σελ. 167.

²⁶¹ Βλ. σχετ. *Πανάγος, Κ.*, Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 76 και παραπ. σε *Schneider, S.*, Refocusing crime prevention: Collective action and the quest for community, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 2007, σελ. 179-180.

²⁶² *Brodeur, J.-P.*, Penal Saturation, σε: *T. O' Reilly-Fleming*, Post-Critical Criminology, Scarborough, Ontario: Prentice Hall, 1996, σελ. 315-328.

²⁶³ Βλ. σχετ. *Αντωνοπούλου, Α.*, Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής: Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 24.

²⁶⁴ *Τζαννετάκη, Τ.*, Πρότυπα ποινικής καταστολής. Θέσεις και αντιθέσεις, ό.π. υποσ. 259.

²⁶⁵ Βλ. σχετ. *Τζαννετάκη, Τ.*, ό.π. υποσ. 259, σελ. 192.

Το πρότυπο στρατηγικής διαχείρισης κινδύνων, περιλαμβάνει πρωτίστως στρατηγικές που κατατείνουν στην αδρανοποίηση δια της φυλάκισης των πολυποτρόπων ή εν δυνάμει τέτοιων δραστών, βαριάς ή και μεσαίας εγκληματικότητας, και προκρίνει την κατηγορική²⁶⁶ και ιδίως την επιλεκτική αχρήστευση²⁶⁷. Ωστόσο, δεν μετέρχεται μόνο αχρηστευτικές μεθόδους, αλλά και τεχνικές αυξημένου ελέγχου των υποτρόπων-και των εν δυνάμει υποτρόπων-δραστών, οι οποίες αποσκοπούν στη μείωση της επικινδυνότητάς τους. Τέτοιες είναι η εντατική επιτήρηση, η υφ' όρον απόλυση συνδυαζόμενη με αυστηρούς όρους και ελέγχους, ο κατ' οίκον περιορισμός και η ηλεκτρονική επιτήρηση (ηλεκτρονικό βραχιολάκι). Επιπλέον, επιδιώκεται ο περιορισμός των δυνατοτήτων διάπραξης συγκεκριμένων εγκλημάτων μέσω διαφόρων στερήσεων και απαγορεύσεων (π.χ. αφαίρεση της άδειας οδήγησης, αφαίρεση της άδειας άσκησης επαγγέλματος), ενώ παράλληλα προτείνεται μία σειρά από θεραπευτικά/αναμορφωτικά μέτρα για εξαρτημένους χρήστες και άλλες κατηγορίες δραστών, τα οποία είναι προσανατολισμένα στη διαχείριση της επικινδυνότητάς τους μάλλον, παρά στην

²⁶⁶ Η **κατηγορική αχρήστευση** (“**categorical incapacitation**”) είναι μία στρατηγική πρόγνωσης και αντιμετώπισης της επικινδυνότητας προσανατολισμένη σε κατηγορίες εγκλημάτων μάλλον παρά στα ατομικά χαρακτηριστικά των δραστών. Η στρατηγική αυτή επιχειρεί να εντοπίσει εκείνες τις κατηγορίες εγκλημάτων που συνδέονται με αυξημένη πιθανότητα υποτροπής σε σοβαρά εγκλήματα, όπως π.χ. οι ληστείες. Σε αντίθεση με την επιλεκτική αχρήστευση, ενσωματώνει στην προγνωστική της λογική ορισμένους από τους περιορισμούς της δίκαιης ανταπόδοσης, όπως είναι η εστίαση στη βαρύτητα της πράξης, παρά σε άσχετα προς την ενοχή του δράστη ατομικά χαρακτηριστικά. Η μερική δέσμευσή της από την αρχή της αναλογικότητας διασφαλίζει την ίση μεταχείριση δραστών που έχουν διαπράξει το ίδιο έγκλημα, αποτρέπει ακραίες δυσαναλογίες όσον αφορά την αντιμετώπιση δραστών διαφορετικών κατηγοριών εγκλημάτων, ενώ αμβλύνει και το σοβαρό για την επιλεκτική αχρήστευση πρόβλημα των “false positives” (των εσφαλμένως κατάλληλων υποψηφίων). Βλ. σχετ. *Τζαννετάκη, Τ.*, ό.π. υποσ. 259, σελ. 189. Βλ. σχετ. και την κριτική που ασκεί ο von Hirsch, σε: *von Hirsch, A.*, Past or future crimes: Deservedness and Dangerousness in the Sentencing of Criminals, Manchester University Press, Manchester, 1985, σελ. 149-159.

²⁶⁷ Η στρατηγική **επιλεκτικής αχρήστευσης** (“**selective incapacitation**”) χρησιμοποιεί τη στατιστική πρόγνωση της επικινδυνότητας, η οποία συσχετίζει τα ατομικά χαρακτηριστικά των δραστών με τις πιθανότητες υποτροπής τους σε περισσότερο σοβαρά εγκλήματα, προκειμένου να εντοπίσει τους δράστες υψηλής επικινδυνότητας και να διασφαλίσει, μέσω της επιβολής σε αυτούς μίας μακράς συνήθως στερητικής της ελευθερίας ποινής, τη μείωση της εγκληματικότητας και παράλληλα μία πιο ορθολογική κατανομή περιορισμένων πόρων. Η επιλεκτική αχρήστευση στηρίζεται στη διαπίστωση ότι μεγάλο ποσοστό των σοβαρών εγκλημάτων διαπράττεται από ένα σχετικά μικρό αριθμό δραστών. Αποτελεί την πλέον ίσως αντιπροσωπευτική έκφραση της αναλογιστικής δικαιοσύνης. Προνομιακό πεδίο εφαρμογής της είναι μέχρι στιγμής οι ΗΠΑ. Βλ. σχετ. *Τζαννετάκη, Τ.*, ό.π. υποσ. 259, σελ. 188, υποσ. 4, *Greenwood, P.W. with Abrahamse, A.*, Selective Incapacitation, The Rand Corporation, R-2815-NIJ, 1982, *Zimring, F. E. & Hawkins, G.*, Incapacitation: Penal confinement and the restraint of crime, Oxford University Press, Oxford, 1995.

κατεύθυνση του προνοιακού προτύπου, χωρίς ωστόσο να εγκαταλείπεται η προσδοκία αλλαγής του δράστη²⁶⁸.

Το εν λόγω πρότυπο, διέπεται στο σύνολό του από μία οικονομική-τεχνοκρατική λογική, που στις πιο εξελιγμένες και καθαρόαιμες εκδοχές του, αξιοποιεί την τεχνογνωσία που προσφέρει η συστημική ανάλυση (“system analysis”)²⁶⁹, η επιχειρησιακή έρευνα και η οικονομική ανάλυση²⁷⁰ για την πρόγνωση, κατηγοριοποίηση και αντιμετώπιση της επικινδυνότητας του δράστη.

Ωστόσο, το πρότυπο στρατηγικής διαχείρισης κινδύνων, δεν ταυτίζεται με την αναλογιστική δικαιοσύνη (“actuarial justice”), αλλά είναι ευρύτερο αυτής. Αντιμετωπίζει τους δράστες όχι μόνο ως σύνολα και ομάδες, αλλά και εξατομικευμένα, ενώ δεν στηρίζεται αποκλειστικά σε στατιστικές προβλέψεις επικινδυνότητας, αλλά εντάσσει στο πρόγραμμά του και άλλες παραδοσιακές τεχνικές πρόγνωσης, όπως την κλινική μέθοδο. Εξάλλου, σε κάποιες περιπτώσεις, εγκαταλείπεται η τεχνική της αδρανοποίησης ή του αυξημένου ελέγχου του δράστη, χάριν της επιδίωξης της αλλαγής του²⁷¹.

Σύμφωνα με την Τζαννετάκη, «Η διεύρυνση αυτή των ορίων της αναλογιστικής δικαιοσύνης από το πρότυπο διαχείρισης κινδύνων, επιτρέπει τη συμπερίληψη σημαντικών σύγχρονων προσπαθειών διαχείρισης της επικινδυνότητας, όπως είναι π.χ. τα θεραπευτικά/αναμορφωτικά προγράμματα, τα οποία επιδιώκουν τη διαχείριση της επικινδυνότητας μέσω όμως της επενέργειας των θεραπευτικών μεθόδων στους μεμονωμένους δράστες. Η πρόσδεση των προγραμμάτων αυτών στη λογική του “what works?” (τί αποδίδει;) σημαίνει, ότι η επιλογή των δραστών που συμμετέχουν σε αυτά, καθώς και οι μέθοδοι θεραπείας που ακολουθούνται, υπαγορεύονται από κριτήρια αποτελεσματικότητας και οικονομίας. Η επιλογή των συμμετεχόντων στηρίζεται έτσι στην αναλογιστική πρόγνωση της επικινδυνότητας καθώς και της πιθανότητας θετικής

²⁶⁸ Βλ. σχετ. Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 259, σελ. 189 και Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 103, σελ. 167-168.

²⁶⁹ Η συστημική ανάλυση αντιμετωπίζει το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ως ένα πράγματι σύστημα, απαιτεί την εξειδίκευση και τον εξορθολογισμό των σκοπών του, αντιμετωπίζει τον πληθυσμό των δραστών ως σύνολα παρά ως άτομα και δίνει έμφαση στην ποσοτικοποίηση των στοιχείων, προκρίνοντας τη στατιστική πρόγνωση και κατηγοριοποίηση της επικινδυνότητας. Βλ. σχετ. Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 259, σελ. 190.

²⁷⁰ Η οικονομική ανάλυση δίνει έμφαση στα συλλογικά αγαθά που διακυβεύονται από τη διάπραξη ενός εγκλήματος και στην κρατική αντίδραση σε αυτό και επιτρέπει τη σύγκριση και στάθμιση των αγαθών αυτών μέσω της μετατροπής τους σε οικονομικά μεγέθη. Βλ. σχετ. Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 259, σελ. 190.

²⁷¹ Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 259, σελ. 191.

ανταπόκρισής τους στη θεραπεία (*risk and criminogenic needs*) ενώ η μεθοδολογία της θεραπείας στηρίζεται κατά κανόνα στη γνωστική-συμπεριφορική ψυχολογία»²⁷².

Η παρατήρηση αυτή έχει ιδιαίτερη αξία για την κατανόηση των θέσεων των νεότερων μοντέλων αναμόρφωσης επικίνδυνων δραστών, που θα εξετάσουμε στο Β' μέρος της παρούσας εργασίας.

Το πρότυπο διαχείρισης κινδύνων δεν έχει διαφύγει, ωστόσο, της κριτικής. Μεταξύ εκείνων που του καταλογίζονται είναι ότι, διέπεται από μία τέτοιας έκτασης ωφελμιστική λογική, που το κράτος παύει πλέον να νοιάζεται για το σώμα και την ψυχή του δράστη και επικεντρώνει πλέον το ενδιαφέρον του στην πληροφορία και τη γνώση, με αποκλειστικό στόχο τη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας της πρόληψης²⁷³. Το κόστος όμως που συνεπάγεται η εγκατάλειψη της ηθικότητας του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης διά της κάμψης των αρχών της αναλογικότητας και της ακριβοδικίας από το εν λόγω πρότυπο, δεν δύναται να εξισορροπηθεί με τα οποιαδήποτε-έστω πραγματικά-οφέλη²⁷⁴.

Ένα άλλο σημείο κριτικής του εν λόγω προτύπου, αφορά το ασύμμετρο, από δεοντολογικής απόψεως, κόστος αδρανοποίησης που συνεπάγεται. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Γιαννούλης «*Η αχρηστευτική ποινή έχει ως αποτέλεσμα τον κοινωνικό αποκλεισμό μίας κατηγορίας “επικίνδυνων ανθρώπων”. Η κατηγορία αυτή κατασκευάστηκε όμως από άλλους συναθρώπους....Όταν στα κρίσιμα κριτήρια αξιολόγησης των παραγόντων επικινδυνότητας συγκαταλέγονται η φτώχεια, η ανεργία ή η χρήση ναρκωτικών, τότε οι κοινωνικά μειονεκτικές ομάδες έχουν απαξιολογηθεί εξ ορισμού, η δε επικινδυνότητά τους έχει προβλεφθεί προ πολλού και απομένει μονάχα η περαιτέρω περιθωριοποίηση των μελών αυτών των ομάδων διά της αχρηστευτικής ποινής. Όταν οι κοινωνικές ανισότητες-αυτές που εξωθούν αρκετούς πολίτες στο έγκλημα-δεν θεμελιώνουν λόγους επιείκας, αλλά δίνουν στον πολίτη τη χαριστική βολή, τότε η πολιτεία αυτοακρωτηριάζεται. Όταν οι γέφυρες της επανένταξης καταρρέουν, τότε υπονομεύεται η ίδια η κοινωνική συνοχή....»²⁷⁵.*

²⁷² Τζαννετάκη, Γ., ό.π. υποσ. 259, σελ. 191.

²⁷³ Λαμπροπούλου, Ε., Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου, Εκδόσεις Κριτική, 2001, σελ. 88.

²⁷⁴ Τζαννετάκη, Γ., ό.π. υποσ. 259, σελ. 196-197 και Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 103, σελ. 168-169.

²⁷⁵ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων, ό.π. υποσ. 103, σελ. 169-170.

Ωστόσο, παρά την κριτική που του έχει ασκηθεί, αναγνωρίζεται-τουλάχιστον στο επίπεδο της δυνατότητας συνεισφοράς του στη χώρα μας-ότι η εφαρμογή του εν λόγω προτύπου δύναται να βοηθήσει στην αποσυμφόρηση των ελληνικών φυλακών²⁷⁶. Επιπλέον, η μεθοδολογία του προτύπου διαχείρισης κινδύνων, υποβαλλόμενη στους περιορισμούς της αναλογικότητας και της ακριβοδικίας, μπορεί να συμβάλει στη συλλογή αναγκαίων στοιχείων για τους εμπλεκόμενους στο ΣΠΔ δράστες και στην ενδεχόμενη αξιοποίηση αυτών για την εκτίμηση της πιθανότητας υποτροπής τους σε επιλεγμένα πεδία της ποινικής διαδικασίας, όπως π.χ.²⁷⁷: (α) η χορήγηση της υφ' όρον απόλυσης στους δράστες κακουργημάτων και η επιβολή ή όχι πρόσθετων σε αυτήν όρων, (β) η δικαστική επιλογή μεταξύ δύο εξίσου ανάλογων από άποψη βαρύτητας ποινών, οι οποίες ωστόσο αναμένεται ότι θα επιδράσουν διαφορετικά στην πιθανότητα υποτροπής του συγκεκριμένου δράστη, (γ) η χορήγηση αδειών, (δ) η προσαρμογή της θεραπευτικής διαδικασίας στα ατομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων στα σχετικά προγράμματα, δραστών (π.χ. βάσει της προληπτικής αξιολόγησης της πορείας τους στο πρόγραμμα).

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να αναφέρουμε ότι, το Συμβούλιο της Ευρώπης είχε εισηγηθεί στα κράτη-μέλη ήδη από το 1995, τη διαχειριστική προσέγγιση κατά την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, με τη *Σύσταση R (95) 12* (“*The management of Criminal Justice*”)²⁷⁸. Ειδικότερα, με τη Σύσταση αυτή, το Συμβούλιο της Ευρώπης πρότεινε στα κράτη μέλη να υιοθετήσουν αρχές, τεχνικές και στρατηγικές management για την αντιμετώπιση των οργανωτικών και διαχειριστικών προβλημάτων στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, με ιδιαίτερη έμφαση στην οριοθέτηση στόχων (“target setting”), στην επιτήρηση (“monitoring”, υπό την έννοια της συστηματικής παρατήρησης και καταγραφής της λειτουργίας του υπό εξέταση αντικειμένου, προς το σκοπό της ερμηνείας και αξιοποίησης των ευρημάτων) και στην επικέντρωση στις εκροές (“outputs”) του Συστήματος. Ωστόσο, δεν πρότεινε την άνευ όρων υιοθέτηση της διαχειριστικής τακτικής, αλλά αντιθέτως έθεσε μία σειρά από κρίσιμους κανονιστικούς φραγμούς, όπως π.χ. τα ατομικά δικαιώματα του κατηγορουμένου, η διασφάλιση των οποίων δεν πρέπει επουδενί να

²⁷⁶ Γιαννούλης, Γ., ό.π. υποσ. 103, σελ. 170-171.

²⁷⁷ Τζαννετάκη, Τ., ό.π. υποσ. 259, σελ. 197.

²⁷⁸ Council of Europe, *The management of criminal justice. Recommendation No. R (95) 12 and Report*. Η Σύσταση αυτή υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών (Committee of Ministers) την 11.9.1995 κατά την 543^η Συνδιάσκεψή της.

κάμπτεται χάριν της αποτελεσματικότητας της ποινικής καταστολής, η διασφάλιση της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας της δικαστικής αρχής, η δημοσιότητα και η τυπικότητα της ποινικής διαδικασίας, που διασφαλίζει την άσκηση των διαδικαστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου κλπ.²⁷⁹.

Ολοκληρώνοντας το Α' Μέρος της παρούσας εργασίας και έχοντας αναφερθεί στις κυριότερες τάσεις που επικρατούν διεθνώς στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής σήμερα, τείνουμε να αναρωτιόμαστε, μήπως τελικά μόλις ωρίμασαν τα δικαιοκρατικά και φιλελεύθερα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης, κατέστησαν τρόπον τινά «επικίνδυνα» για τη σημερινή ζωή εντός της κοινωνίας της διακινδύνευσης, με αποτέλεσμα η τελευταία να διεκδικεί το «θάνατό» τους;²⁸⁰

Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Γιαννούλης: «*Η διαρκής ενδυνάμωση του προληπτικού ποινικού δικαίου, η στροφή προς το ποινικό δίκαιο του δράστη και της επικινδυνότητας, η εφαρμογή μοντέλων διαχείρισης κινδύνων που αποσκοπούν αποκλειστικά στην αδρανοποίηση του δράστη, η πρόταση ενός ποινικού "δικαίου" του εχθρού, η πρόσφατη εμφάνιση ενός απροσδιορίστου κράματος αστυνομικού και ποινικού δικαίου, του λεγόμενου "δικαίου" των "κινδυνοποιών", αποτελούν τάσεις που υπονομεύουν τις δικαιοκρατικές κατακτήσεις του νομικού μας πολιτισμού, το ίδιο το ανθρωπιστικό υπόβαθρο του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης*»²⁸¹.

Είναι ακριβώς οι τάσεις και οι πολιτικές αυτές που περιγράφει ο Γιαννούλης, που, κατά τη γνώμη μας, συνέβαλαν καθοριστικά στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για αλλαγή «παραδείγματος» και στην αναβίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους υπό μία νέα-πιο ανθρωπιστική-μορφή, που προσανατολίζεται προς τη διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων και την, όσο το δυνατόν, πιο ομαλή επανένταξή τους στην κοινωνία.

Στο Β' Μέρος της εργασίας μας, αφού αναφερθούμε πρώτα στην έννοια και το περιεχόμενο που έλαβε διαχρονικά το αναμορφωτικό ιδεώδες, θα εξετάσουμε στη συνέχεια το ιστορικό και κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο αναβίωσής του και θα

²⁷⁹ Βλ. σχετ. Ζημιανίτης, Δ., Η εισαγωγή διαχειριστικών μεθόδων στην απονομή Ποινικής Δικαιοσύνης και η παράλληλη ενίσχυση του δικτύου εξωϊδρυματικών κυρώσεων, με βάση τις πρόσφατες Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε: Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, (εκδ.επιμ. καθηγ. Α. Μαγγανάς), Τόμος Β', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σελ.1575 επ. (1584-1586).

²⁸⁰ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση των κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, ό.π. υποσ. 103, σελ. 1.

²⁸¹ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη ό.π. υποσ. 103, σελ. 1.

επιχειρήσουμε μία κριτική προσέγγιση των επανεντακτικών προτύπων εκτίμησης/μείωσης κινδύνων RNR και GLM.

Β' Μέρος

Το αναμορφωτικό ιδεώδες, η αναβίωσή του και τα επανεντακτικά πρότυπα εκτίμησης/μείωσης κινδύνων RNR και GLM.

1. Το αναμορφωτικό ιδεώδες και η αναβίωσή του.

α) Εννοιολογικό περιεχόμενο και ιστορική διαδρομή του ιδεώδους.

Στη διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία έχει αναπτυχθεί ένας ευρύς διάλογος αναφορικά με την καταλληλότητα της χρήσης του όρου «αναμόρφωση» (“rehabilitation”), όρος που θεωρείται ότι πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον John Howard²⁸² προκειμένου να αποδώσει τον κύριο σκοπό των σωφρονιστικών ιδρυμάτων²⁸³.

Κάποιοι συγγραφείς επιλέγουν τη χρήση του όρου αυτού, ενώ άλλοι τον χρησιμοποιούν εναλλάξ, ως συνώνυμο, με τους όρους «κοινωνική επανένταξη», «αναπροσαρμογή», «αποκατάσταση» και «επανακοινωνικοποίηση»²⁸⁴. Οι Ward, T. και Maruna, S., προκρίνουν τελικά τη χρήση του («παλαιομοδίτικου», όπως τον χαρακτηρίζουν) όρου «αναμόρφωση», παρά το «βεβαρημένο» ιστορικό του²⁸⁵. Ωστόσο, όπως σημειώνουν οι Wade και de Jong, (με αφορμή την αναμόρφωση στο

²⁸² Howard John (1726-1790).

²⁸³ Βλ. σχετ. Σκανδάλης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 8 και Αλεξιάδης, Στ., Σωφρονιστική, Εκδόσεις Σάκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 25. Εκεί η μετάφραση στα ελληνικά του όρου «αναμόρφωση» αντιστοιχεί στον αγγλικό όρο «reform».

²⁸⁴ Βλ. σχετ. Γιοβάνογλου, Σ., Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, Εκδόσεις Σάκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 8-10, όπου αν και καταλήγει τελικά στη χρήση του όρου «επανένταξη», τον χρησιμοποιεί εναλλάξ με τους όρους αυτούς. Πρβλ. Mc Williams, W., Pease, K., Probation practice and an end to punishment, The Howard Journal, 29, 2000, σελ. 14-24, οι οποίοι θεωρούν ότι οι όροι “rehabilitation” και “reformation” θα πρέπει να διακρίνονται, επειδή η rehabilitation ούτε απαιτεί, ούτε παρεμποδίζει τη reformation του ατόμου. Επίσης, στην αγγλική γλώσσα, η έννοια “rehabilitation” αποδίδεται συχνά και με τον όρο “resocialization”, Βλ. σχετ. Ashworth, A., Sentencing and Criminal Justice, Fifth edition, Cambridge University Press, New York, 2010, σελ. 86. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Γιαννούλης, «...αν προσθέταμε για την πιστότερη μετάφραση του όρου “rehabilitation” δίπλα στον όρο της “επανένταξης” και αυτόν της “αποκατάστασης”, κάνοντας συνδυαστικά λόγο για “αποκαταστατικά-επανεντακτικά πρότυπα εκτίμησης και μείωσης κινδύνων”, θα προέκυπε ο κίνδυνος σύγχυσης αυτών των προτύπων με τις στρατηγικές μείωσης κινδύνων που προσανατολίζονται στην αποκαταστατική/επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice)», Βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη ό.π. υποσ. 103, σελ. 173.

²⁸⁵ Βλ. Σχετ. Ward, T. and Maruna, S., Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, Routledge, London and New York, 2007, σελ. 1-7, όπου προκρίνουν τη χρήση του όρου “rehabilitation” («αναμόρφωση») αντί των “reentry” («επανείσοδος»), “resettlement” («επανεγκατάσταση») και “reintegration” («επανένταξη»).

ιατρικό πεδίο) «δεν έχει γίνει ακόμα αποδεκτός διεθνώς ένας ενιαίος ορισμός για την αναμόρφωση»²⁸⁶.

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, θα κάνουμε πρωτίστως χρήση του όρου «αναμόρφωση» υπό την ευρεία του έννοια, καθώς, όπως ορθώς επισημαίνουν οι Κρανιδιώτη Μ. και Σπύρου Σ., το «αναμορφωτικό ιδεώδες», όπως θα δούμε, περιλαμβάνει δύο επιμέρους, αλληλένδετους σκοπούς της στερητικής της ελευθερίας ποινής, ήτοι εκείνον της αναμόρφωσης και εκείνον της επανένταξης του κρατουμένου. Ο μεν σκοπός της αναμόρφωσης επικεντρώνεται στη διάγνωση και εξατομικευμένη μεταχείριση των κρατουμένων, με τη βοήθεια ειδικών των επιστημών της συμπεριφοράς (ψυχιάτρων, ψυχολόγων, ψυχαναλυτών, κοινωνιολόγων κλπ.), η δε επανένταξη, μη έχουσα ξεκάθαρο περιεχόμενο, σχετίζεται περισσότερο λ.χ. με την αντίληψη ότι η στέρηση της ελευθερίας πρέπει να είναι το *ultimum refugium* της μεταχείρισης των κρατουμένων. Έτσι, η συνένωση των δύο σκοπών συνεπάγεται ένα ευρύ φάσμα ενεργειών και πρακτικών, που στοχεύουν όχι μόνο σε παρεμβάσεις στην προσωπικότητα των κρατουμένων, αλλά και στην εξωιδρυματική τους μεταχείριση, όπως είναι διάφορες μορφές κοινωνικής στήριξης τους ή η αναζήτηση θεσμών εξω-ιδρυματικής τους μεταχείρισης κλπ.²⁸⁷.

Το «αναμορφωτικό ιδεώδες» που γεννήθηκε στη σκέψη του Πλάτωνα²⁸⁸ και έχει ένα θρησκευτικό ιδεολογικό υπόβαθρο²⁸⁹, βρήκε έρεισμα στην αιτιολογική προσέγγιση του εγκλήματος, όπως καθιερώθηκε από την ιταλική θετική σχολή της εγκληματολογίας κατά τον 19^ο αιώνα²⁹⁰. Ειδικότερα, η επικέντρωση στους βιολογικούς παράγοντες που συνεπάγονται την ανάπτυξη της εγκληματικής δράσης,

²⁸⁶ Wade, D., and De Jong, B., Recent advances in rehabilitation, British Medical Journal, Vol. 320, 2000, σελ. 1385-1388, εδώ σελ. 1385.

²⁸⁷ Βλ. σχετ. Κρανιδιώτη, Μ. – Σπύρου, Σ., Επανεγκλεισμός παραβατών του νόμου περί ναρκωτικών σε σωφρονιστικό κατάστημα και θεραπευτικά προγράμματα: «"Nothing works" ή "something works";», σε:Τμητικός Τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη, Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ. 645-668 (645).

²⁸⁸ Ο Πλάτων, στους Νόμους, 919b, αναφέρει ότι «ο νομοθέτης πρέπει να βρει ένα φάρμακον για κάθε περίπτωση», Βλ. σχετ. Αρχιμανδρίτου, Μ., Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής, ό.π. υποσ. 206, σελ. 153, 200 και Κουράκης, Ν., Η ποινική επικαιρότητα των πλατωνικών «Νόμων», στο Μικρογιαννάκης, Ε. (επιμ.), Πλάτωνος Νόμοι. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (7-8 Μαΐου 2001), Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 23 επ.

²⁸⁹ Βλ. σχετ. Αρχιμανδρίτου, Μ., Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκτισης της ποινής, ό.π. υποσ. 206, σελ. 154.

²⁹⁰ Βλ. σχετ. Παναγός, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 73.

παρείχε το έναυσμα για την αντιμετώπιση του εγκλήματος ως ασθένειας που χρήζει θεραπείας²⁹¹. Ουσιαστικά, πίσω από την όλη λογική του αναμορφωτικού ιδεώδους, κρύβεται η αναχρονιστική παραδοχή, ότι η κοινωνία έχει το δικαίωμα να καθορίζει τον «ορθό» και το «λάθος» τρόπο να ζει και να ενεργεί κάποιος²⁹².

Το αναμορφωτικό ιδεώδες διαδόθηκε σταδιακά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και, θέτοντας στο επίκεντρο του δημόσιου ενδιαφέροντος τον άνθρωπο-εγκληματία, επέδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση των σωφρονιστικών συστημάτων, κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ακμή του εντοπίζεται στα διεθνή νομοθετικά κείμενα του μεταπολεμικού νέου κόσμου, δηλαδή κυρίως στους κανόνες του Ο.Η.Ε. και του Συμβουλίου της Ευρώπης, στους οποίους συμπεριελήφθη επίσημα ο σκοπός της κοινωνικής αναμόρφωσης των κρατουμένων²⁹³.

Υιοθετήθηκε αρχικά από τις ΗΠΑ²⁹⁴, όπου και κυριάρχησε μεταπολεμικά, από τις σκανδιναβικές χώρες και από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, και στη συνέχεια, μεταξύ της δεκαετίας 1950-1960, επεκτάθηκε και στα σωφρονιστικά συστήματα μεγαλύτερου αριθμού κρατών με διαφοροποιήσεις κατά περίπτωση²⁹⁵.

Η επικράτηση και επέκταση του ιδεώδους συνδέεται σαφώς με την καθιέρωση της στερητικής της ελευθερίας ποινής, αφού παλαιότερα, λόγω των πολυάριθμων

²⁹¹ Βλ. σχετ. Παναγος, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων, ό.π. υποσ. 125, σελ. 73, Αρχιμανδρίτου, Μ., Η ανοικτή έκταση της ποινής. Μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000, σελ. 62 επ. και Βλάχου, Β., Ιστορική Επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19^ο αιώνα, ό.π. υποσ. 22.

²⁹² Ward, T. and Maruna, S., Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 2.

²⁹³ Βλ. ενδεικτικά: (α) Σύνολο Στοιχειωδών Κανόνων Μεταχείρισης των Κρατουμένων του ΟΗΕ, που εγκρίθηκαν κατά το 1^ο Συνέδριο του ΟΗΕ για την Πρόληψη του Εγκλήματος και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών (Γενεύη, 1955) και επικυρώθηκαν από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του ΟΗΕ το 1957, και (β) το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του ΟΗΕ (1966), που κινήθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2462/1997 (ΦΕΚ Α' 25/26.2.97). Το Σύμφωνο αυτό, όρισε ως ουσιαστικό σκοπό της σωφρονιστικής μεταχείρισης των κρατουμένων τη βελτίωση και την κοινωνική τους επανένταξη (άρθρο 10 §3).

²⁹⁴ Οι αρχές της Διακήρυξης του **Cincinnati του Ohio** ("Declaration of principles adopted and promulgated by the 1870 Congress of the National Prison Association"), που υιοθετήθηκε από το πρώτο εθνικό σωφρονιστικό συνέδριο που διοργάνωσε το 1870 η National Prison Association (γνωστή και ως American Correctional Association), θεωρείται ότι είχαν καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση του αναμορφωτικού ιδεώδους στις ΗΠΑ. Οι νέες σωφρονιστικές αντιλήψεις που διατυπώθηκαν στην εν λόγω Διακήρυξη, βρήκαν εφαρμογή στο πρώτο αναμορφωτικό αμερικανικό κατάστημα που δημιουργήθηκε το 1876 στη Νέα Υόρκη των ΗΠΑ και έφερε την ονομασία **Elmira Reformatory**. Βλ. σχετ. Σκανδάλης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 29 και 31.

²⁹⁵ Βλ. σχετ. Γιοβάνογλου, Σ., Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, ό.π. υποσ. 30, σελ. 16, υποσ. 71 και Dupréel, J., Σύγχρονοι μέθοδοι σωφρονιστικής μεταχείρισης, Σωφρονιστική Επιθεώρησης ΙΧ, 1956, σελ. 43-50.

εκτελέσεων εκείνων που διέπρατταν αδικήματα, δεν ανέκυπτε ζήτημα να επανεγκληματίσουν. Με τη γενίκευση όμως του εγκλεισμού στις φυλακές, έπρεπε να αντιμετωπιστεί το ζήτημα της υποτροπής. Κατέστη λοιπόν αναγκαίο να εξαλειφθούν οι δυσμενείς επιπτώσεις της φυλάκισης και να αναληφθούν θετικά μέτρα για την αναμόρφωση των εγκληματιών και την επανένταξή τους στην κοινωνία²⁹⁶. Έτσι, «το κελί» αναδείχθηκε ως το βασικό πεδίο της αναμορφωτικής προσπάθειας.

Πέραν αυτού όμως, το αναμορφωτικό ιδεώδες επεκτάθηκε και λόγω της επιτυχούς εκκόλαψής του κατά την προοδευτική προπολεμική περίοδο, αλλά και λόγω της ανάδειξης του ανθρώπου ως υπέρτατης αξίας, μετά από τον καταστροφικό β' παγκόσμιο πόλεμο των 50.000.000 θυμάτων, άποψη που τυποποιήθηκε στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και υιοθετήθηκε από την απόφαση 217 Α (III) της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ στις 10 Δεκεμβρίου 1948²⁹⁷.

Σε ό,τι αφορά το ειδικότερο περιεχόμενο του αναμορφωτικού ιδεώδους, αυτό, υποσχόταν, όπως προαναφέραμε, ότι, με την άσκηση στην προσωπικότητα του εγκληματία των μεθόδων ειδικών επιστημόνων της συμπεριφοράς, θα επετύγχανε την κοινωνική του αναμόρφωση (ή επανακοινωνικοποίηση) και θα τον επέστρεφε στην κοινωνία ηθικά και ψυχικά υγιή²⁹⁸.

Ειδικότερα, η αναμόρφωση του κρατουμένου αφορούσε την αλλαγή της συμπεριφοράς του, την αναδόμηση της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του με προγράμματα μεταχείρισης που στόχευαν στην εκρίζωση του συστήματος αξιών που είχε ήδη αφομοιώσει και στην αντικατάστασή του από το σύστημα αξιών της συμβατικής κοινωνίας. Μάλιστα, για τις περιπτώσεις εγκληματιών με έλλειψη επαγγελματικών ικανοτήτων προβλέπονταν ειδικά προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και μελλοντική εγκατάστασή τους σε κύκλους κοινωνικών σχέσεων²⁹⁹.

²⁹⁶ Αρχιμανδρίτου, Μ., Η ανοικτή έκτιση της ποινής, ό.π. υποσ. 291, σελ. 44.

²⁹⁷ Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 43.

²⁹⁸ Βλ. σχετ. Γιοβάνογλου, Σ., Εγκλεισμός στη φυλακή, επανένταξη στην κοινωνία και εγκληματολογικές αναζητήσεις στην ύστερη νεωτερικότητα, ό.π. υποσ. 78, σελ. 49, Σπινέλλη, Κ.Δ., Θεσμικά πλαίσια, όρια και ιδεολογικό-πολιτικοί άξονες του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, σε: Σπινέλλη, Κ.Δ.- Κουράκης, Ν.Ε., Σωφρονιστική Νομοθεσία, Β' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 1992, σελ. 17-73 (28) και Γιοβάνογλου, Σ., Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, ό.π. υποσ. 30, σελ. 16.

²⁹⁹ Βλ. σχετ. Γιοβάνογλου, Σ., Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, ό.π. υποσ. 30, σελ. 17.

Απώτερος στόχος ήταν τόσο η ενίσχυση της κοινωνικής άμυνας, όσο και η κάλυψη των αναγκών του κρατουμένου³⁰⁰.

Στο πλαίσιο αυτό, εφαρμόστηκε πληθώρα προγραμμάτων, τόσο σε υγιείς όσο και σε ψυχικά ασθενείς κρατουμένους, που χρησιμοποιούσαν ως κύριες μεθόδους «αναμόρφωσης», την ψυχανάλυση και την ατομική και ομαδική ψυχοθεραπεία. Οι μέθοδοι αυτές εφαρμόζονταν κατά κανόνα **εξαναγκαστικά**, ανεξάρτητα δηλαδή από τη θέληση των κρατουμένων, γεγονός που αποτέλεσε αντικείμενο έντονης κριτικής.

Ειδικότερα στις ΗΠΑ, το αναμορφωτικό ιδεώδες διακρίθηκε κυρίως για τα εξής χαρακτηριστικά του: το διαχωρισμό των κρατουμένων, τα θεραπευτικά προγράμματα, τις αόριστες ποινές και την απόλυση υπό όρο σύμφωνα με τη διακριτική ευχέρεια του αποφασίζοντος οργάνου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, στην Ελλάδα-σε μία ένδειξη του βαθιά φιλελεύθερου και προσανατολισμένου προς το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, χαρακτήρα του ποινικοδικαιϊκού μας συστήματος-δεν εφαρμόστηκε ποτέ αναμορφωτική μεταχείριση κατά το πρότυπο άλλων χωρών, ούτε επιχειρήθηκαν εξαναγκαστικές επεμβάσεις στην προσωπικότητα των κρατουμένων³⁰¹.

Παρότι το αναμορφωτικό ιδεώδες κυριάρχησε, ιδίως στις ΗΠΑ, έως τα μέσα της δεκαετίας του '70, η αισιοδοξία που διέπνεε αρχικά τους υποστηρικτές του, γρήγορα μετριάστηκε και τη θέση της πήρε ο σκεπτικισμός και η άσκηση κριτικής εναντίον του. Η σκληρή **κριτική** που ασκήθηκε, προήλθε τόσο από προοδευτικούς όσο και από συντηρητικούς πολιτικούς, νομικούς και θρησκευτικούς κύκλους, στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν ακαδημαϊκοί, δικαστές, επιστήμονες και ενώσεις πολιτών. Αφορούσε δε κυρίως την αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας του αναμορφωτικού μοντέλου και συνδέθηκε αφενός με την έκρυθμη κατάσταση στις αμερικανικές φυλακές, αφετέρου με το γενικότερο πνεύμα αμφισβήτησης όλων των κατεστημένων αντιλήψεων της ίδιας περιόδου³⁰².

³⁰⁰ Allen Francis A., *The decline of the rehabilitative ideal*, CT: Yale University Press, New Haven, 1981, σελ. 2.

³⁰¹ Λαμπροπούλου, Ε., Η αντιμετώπιση του σωφρονιστικού προβλήματος από την ελληνική σωφρονιστική πολιτική: More of the same or the same is different?, *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 5-10, σελ. 117-139, εδώ σελ. 125.

³⁰² Βλ. σχετ. Σκανδάλης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 43-44.

Ήδη, λίγο πριν από τη δεκαετία του '60, ο *Allen*³⁰³ είχε διατυπώσει τις πρώτες επιφυλάξεις για το αναμορφωτικό ιδεώδες. Ωστόσο, καθοριστικό ρόλο για τη «στροφή» εναντίον του ιδεώδους, διαδραμάτισε η εκδήλωση στις αρχές της δεκαετίας του 1970 μίας σειράς ιδιαίτερα αιματηρών εξεγέρσεων στις αμερικανικές φυλακές του Homelburg στην Πενσυλβάνια και της Attica στη Νέα Υόρκη, που οφείλονταν στη δραματική διόγκωση του αριθμού των κρατουμένων. Οι εξελίξεις αυτές σηματοδότησαν την ανάγκη για βελτίωση της έκτισης της ποινής της φυλάκισης και για συνολική μεταρρύθμιση του καθεστώτος ποινικής μεταχείρισης. Έτσι, ο *Morris* ανέπτυξε, μεταξύ άλλων, την άποψη ότι, η φυλάκιση, με τη μορφή που κυριάρχησε τους τελευταίους αιώνες στις ΗΠΑ, δεν πέτυχε τον αναμορφωτικό της στόχο³⁰⁴.

Εξάλλου, το 1971, στις ΗΠΑ και πάλι, η American Friends Service Committee³⁰⁵ εξέδωσε ένα αποκαλυπτικό βιβλίο με τίτλο “Struggle for Justice: A report on crime and punishment in America”³⁰⁶, όπου στο όνομα των δικαιωμάτων των κρατουμένων, απηύθυνε δριμεία κριτική στην αυθαιρεσία και στις διακρίσεις της σωφρονιστικής διοίκησης κατά την εφαρμογή του «αναμορφωτικού μοντέλου» και αποτύπωσε τη γενικότερη αποτυχία του ποινικοσωφρονιστικού συστήματος που χαρακτηριζόταν από ταξικότητα, διακρίσεις και ρατσισμό³⁰⁷.

Μία σειρά από έρευνες έθεσαν υπό αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα των αναμορφωτικών προγραμμάτων σε ό,τι αφορά την πρόληψη της υποτροπής της πλειονότητας των φυλακισμένων. Εξέχουσα θέση μεταξύ αυτών κατέχει η μελέτη

³⁰³ *Allen, F.*, Criminal Justice, Legal Values and the Rehabilitative Ideal, *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1959, 50 (3), σελ. 226-232, και *Allen, F.*, *The Decline of the Rehabilitative Ideal: Penal Policy and Social Purpose*, New Haven, CT: Yale University Press, 1981.

³⁰⁴ *Morris, N.*, *The Future of Imprisonment*, University of Chicago Press, Chicago, 1974, πρόλογος.

³⁰⁵ Πρόκειται για μία θρησκευτική οργάνωση Κουακέρων που ιδρύθηκε το 1917 και υφίσταται ως τις ημέρες μας. Κύριοι σκοποί της οργάνωσης είναι η επιδίωξη της ειρήνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης, στο πλαίσιο των οποίων ανέπτυξε αντιμilitarιστικές, αντιπυρηνικές και αντιρατσιστικές θέσεις. Η φιλοσοφία των Κουακέρων είναι συνυφασμένη με την εγκαθίδρυση του απομονωτικού σωφρονιστικού συστήματος, στο οποίο συναιρούνταν οι ιδέες του μοναστικού εξαγνισμού και της ατομικής αναμόρφωσης των κρατουμένων. Βλ. σχετ. *Σκανδάλης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 44, υποσ. 167 και την εκεί παραπομπή.

³⁰⁶ *The American Friends Service Committee*, *Struggle for Justice: A report on crime and punishment in America*, Hill & Wang, New York, 1971.

³⁰⁷ Βλ. σχετ. *Σκανδάλης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 45.

των *Lipton, Martinson* και *Wilks*³⁰⁸, οι οποίοι χρησιμοποιώντας στατιστικές μεθόδους μετα-αναλύσεων για να επαναξιολογήσουν όλες τις προηγούμενες αξιολογήσεις προγραμμάτων θεραπείας και αναμόρφωσης εγκληματιών από το 1945 έως και το 1967 (231 έρευνες), κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι, τα αποτελέσματα των προηγούμενων ερευνών που αφορούσαν τη μείωση της υποτροπής διά της εφαρμογής αναμορφωτικών προγραμμάτων, ήταν κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους, αναξιόπιστα. Διατυπώθηκε έτσι η άποψη ότι, «**τίποτα δεν αποδίδει**» (“**Nothing works**”)³⁰⁹.

Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο *Robert Martinson* «Εκτός από λίγες και μεμονωμένες εξαιρέσεις, οι αναμορφωτικές παρεμβάσεις που έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής, δεν εμφανίζουν αξιοσημείωτες επιπτώσεις στις τιμές της υποτροπής....Αυτό δεν σημαίνει ότι αποκλείονται περιπτώσεις επιτυχίας ή, έστω, μερικής επιτυχίας·σημαίνει απλώς ότι αυτές οι περιπτώσεις είναι μεμονωμένες και δεν παρουσιάζουν κάποιο ξεκάθαρο χαρακτηριστικό που να υποδηλώνει την αποτελεσματικότητα κάποιας ιδιαίτερης μεθόδου μεταχείρισης...»³¹⁰.

Το επιστημονικό ενδιαφέρον εστιάστηκε στη συνέχεια στην ανάδειξη όσων πρακτικών ή προγραμμάτων μπορούσε να θεωρηθεί ότι είναι αποδοτικά ως προς τη μείωση των πιθανοτήτων υποτροπής, τάση που είναι γνωστή με το ερώτημα «**Τί αποδίδει;**» (“**What works**”).

Ο ίδιος ο *Martinson*, σε μεταγενέστερη μελέτη του³¹¹, αναθεώρησε το αρχικό του συμπέρασμα και αναγνώρισε ότι, με βάση ορισμένα τμήματα της έρευνας στην αρχική μελέτη, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς την άποψη, ότι οι μέθοδοι θεραπείας είναι, σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, αποτελεσματικότερες από ό,τι είχε αρχικά εκτιμηθεί (“**something works**”).

Πάντως, η ανασκευή αυτή, δεν είχε την ίδια απήχηση με εκείνη της αρχικής του θέσης και η φράση «τίποτα δεν αποδίδει», έγινε «σήμα κατατεθέν» των πολέμιων του

³⁰⁸ *Lipton, D.S., Martinson, R. και Wilks, J.*, The effectiveness of correctional treatment: A survey of treatment evaluation studies, New York, 1975, Prager.

³⁰⁹ Η φράση αυτή έχει αποδοθεί στον **Robert Martinson**, αν και έχει υποστηριχθεί ότι ουδέποτε ο ίδιος κατέθεσε ότι «τίποτα δεν αποδίδει». Βλ. σχετ. *Μασούρη, Γ.*, Η εισαγωγή και εξέλιξη της απόλυσης υπό όρους ενηλίκων στην Ελλάδα ως ιδιότυπης χάριτος (1911, 1917-2003), Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σελ. 238.

³¹⁰ *Martinson, R.*, What works?-Questions and answers about prison reform, The Public Interest, 1974, Issue:35, σελ. 25.

³¹¹ *Martinson, R.*, New findings, new ideas: A note of caution regarding sentencing reform, Hofstra Law Review, 1979, Issue: 7, σελ. 243 επ.

αναμορφωτικού ιδεώδους. Έτσι τελικά, μέσα στο γενικότερο κλίμα διαρκούς αμφισβήτησης, η κοινή γνώμη μετατοπίστηκε μακριά από τα προγράμματα αναμόρφωσης³¹².

Η κριτική κατά του αναμορφωτικού ιδεώδους, δεν περιορίστηκε όμως μόνο στην επισήμανση της αναποτελεσματικότητας των θεραπευτικών προγραμμάτων αναφορικά με τη μείωση της υποτροπής. Άλλα κύρια σημεία που προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις, αφορούσαν: (α) την κατάχρηση του ιδεώδους, που συνίστατο στη συχνά αποκάλυπτη και δυσανάλογη προς την πράξη του δράστη επέμβαση στην προσωπικότητά του³¹³, (β) τον έντονα εξατομικευμένο χαρακτήρα της μεταχείρισης³¹⁴, (γ) τον εξαναγκαστικό (ακούσιο) χαρακτήρα της υποβολής των κρατούμενων σε θεραπεία, κάτι που ήταν ιδιαίτερα εμφανές στις περιπτώσεις των «ιατρικού τύπου» προγραμμάτων, κυρίως ψυχιατρικού, (δ) το καθεστώς των αορίστων ποινών³¹⁵ (“*inteterminate sentences*”), που θεωρούνταν μη νομιμοποιημένο λόγω έλλειψης κοινών κανόνων³¹⁶, (ε) τις ανισότητες στις καταδικαστικές ποινές και στις σχετικές απολύσεις³¹⁷ και (στ) την έλλειψη διαφάνειας και δικαιοσύνης στο καθεστώς των απολύσεων υπό όρο³¹⁸. Με άλλα λόγια, το αναμορφωτικό ιδεώδες

³¹² Από άλλες εκτιμήσεις που δημοσιεύθηκαν την ίδια περίπου χρονική περίοδο με εκείνη του Martinson (1974), συνάγονται παρόμοια αρνητικά συμπεράσματα για την αποτελεσματικότητα των μεθόδων αναμόρφωσης εγκληματιών. Βλ. σχετ. *Robison, J.*, και *Smith, G.*, *The effectiveness of correctional programs*, *Crime and Delinquency*, Jan. 1971, 17 (1), σελ. 67-80.

³¹³ *Λαμπροπούλου, Ε.*, Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου «μεταχείριση» στο «Σχέδιο του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατούμενων (1987)», *ΠοινΧρ* 38/1988, σελ. 161-172.

³¹⁴ Ο όρος «μεταχείριση» αποδίδει στα ελληνικά τον αγγλικό όρο “*treatment*”, που εμπεριέχει την έννοια της θεραπείας. Το μοντέλο της «μεταχείρισης» εντάσσεται στο ευρύτερο μοντέλο της «αναμόρφωσης» και εστιάζει στην εξατομικευμένη εργασία με τον εγκληματία που στοχεύει στη μείωση της εγκληματικής του δραστηριότητας. Βλ. σχετ. *Ζαραφωνίτου, Χρ.*, Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων;, *Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις*. Επετειακό Συνέδριο για τα 30 χρόνια της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, Δ/ση εκδ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σελ. 115-129 (118).

³¹⁵ Ο Νικολόπουλος τις αναφέρει ως «χρονικά απροσδιόριστες ποινές». Βλ. σχετ. *Νικολόπουλος, Γ.*, Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων: Θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικά πορίσματα και κοινωνικές δράσεις, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 118, 2005, σελ. 95-118 (101).

³¹⁶ Βλ. σχετ. *Frankel, Marvin E.*, *Criminal sentences: Law without order*, Hill and Wang, New York, 1973 και *Σκανδάμης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 44.

³¹⁷ *The American Friends Service Committee*, *Struggle for Justice*, ό.π. υποσ. 306.

³¹⁸ Βλ. σχετ. *Σκανδάμης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 44 και *Dershowitz, A.*, *Fair and certain punishment*, Twentieth Century Fund, New York, 1976.

επικρίθηκε, μεταξύ άλλων, διότι θεωρήθηκε ότι καταστρατηγεί βάνουσα θεμελιώδη δικαιώματα των κρατουμένων, κυρίως λόγω της σαφούς επέμβασης στην προσωπικότητά τους-και μάλιστα κατά τρόπο ακούσιο-.

Όλες οι παραπάνω-σε μεγάλο βαθμό δικαιολογημένες- επικρίσεις εναντίον του «αναμορφωτικού προτύπου» οδήγησαν τελικά στην αποδυνάμωση του «προνοιακού βραχίονα» της αντεγκληματικής και της ποινικής πολιτικής, προς όφελος των τιμωρητικών και εξουδετερωτικών λειτουργιών της ποινής³¹⁹. Αποφασιστικό ρόλο σε αυτό διαδραμάτισε βέβαια η-κατά την ίδια χρονική περίοδο (δηλαδή περί τα μέσα της δεκαετίας του 1970)- απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και η σταδιακή υποχώρηση του κράτους πρόνοιας, με συνέπεια την αυξανόμενη περιθωριοποίηση των πλέον ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, ανάμεσα στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν οι πρώην κατάδικοι³²⁰.

Έτσι, εγκαταλείφθηκε τελικά το «αναμορφωτικό ιδεώδες» και αντικαταστάθηκε από το «δικαιϊκό πρότυπο»³²¹, η στρεβλή εφαρμογή του οποίου «ευθύνεται» εν πολλοίς για την αναβίωση τα τελευταία χρόνια του αναμορφωτικού προτύπου υπό μία νέα μορφή, όπως θα δούμε αναλυτικά αμέσως παρακάτω.

Ωστόσο, δε θα πρέπει να λησμονούμε ότι, παρά τα όποια μειονεκτήματά του, το «αναμορφωτικό ιδεώδες» έδωσε ώθηση στη δημιουργία, την εμπέδωση και τη θωράκιση θεσμών, που όχι μόνο επιβιώνουν, αλλά δεσπόζουν μέχρι σήμερα στα σύγχρονα ποινικοσωφρονιστικά συστήματα, όπως είναι οι επιμελητές κοινωνικής αρωγής, οι επιμελητές ανηλίκων, τα δικαστήρια ανηλίκων³²² και η υφ' όρον απόλυση.

β) Η αναβίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους.

Την οδό της εγκατάλειψης του αναμορφωτικού ιδεώδους ακολούθησε για πολλές δεκαετίες και η αντεγκληματική και σωφρονιστική πολιτική των ΗΠΑ, υποκαθιστώντας το με το δικαϊκό πρότυπο. Η στρεβλή εφαρμογή όμως του τελευταίου, ανέδειξε τη φυλάκιση ως το σημαντικότερο μέσο διαχείρισης της

³¹⁹ Νικολόπουλος, Γ., Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων, ό.π. υποσ. 315, σελ. 103.

³²⁰ Νικολόπουλος, Γ., Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων, ό.π. υποσ. 315, σελ. 103.

³²¹ Βλ. Α' Μέρος της εργασίας.

³²² Κρανιδιώτη, Μ. – Σπύρου, Σ., Επανεγκλεισμός παραβατών του νόμου περί ναρκωτικών σε σωφρονιστικό κατάστημα και θεραπευτικά προγράμματα: «"Nothing works" ή "something works";», ό.π. υποσ. 287, σελ. 646.

εγκληματικότητας³²³ και οδήγησε στην εφαρμογή των αυστηρών ποινικοκατασταλτικών πολιτικών, που είδαμε αναλυτικά στο Α' Μέρος της παρούσας εργασίας. Το αποτέλεσμα αυτής της κατεύθυνσης ήταν η εμφάνιση του φαινομένου του υπερπληθυσμού των φυλακών, η διόγκωση των σωφρονιστικών δαπανών εις βάρος των προνοιακών και των κοινωνικών παροχών και η δημιουργία φυλετικών ανισοτήτων εντός (και εκτός) των φυλακών, καθώς η πλειονότητα των κρατουμένων ήταν «μη λευκοί».

Έτσι, ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, οι συντηρητικοί Αμερικανοί πολιτικοί που κάποτε πρωτοστατούσαν στο αίτημα για περισσότερη φυλακή, άρχισαν να μεταβάλλουν τις απόψεις τους για την αναγκαιότητα της ύπαρξης «ενός έθνους πίσω από τα κάγκελα»³²⁴. Φυσικά η στροφή αυτή δεν ήταν το αποτέλεσμα μίας πιο ανθρωπιστικής ματιάς προς τον πάσχοντα κρατούμενο, αλλά μάλλον προέκυψε από την ίδια πραγματιστική λογική του τύπου “what works” που συνέβαλε στη δημιουργία του υπερτροφικού σωφρονιστικού συστήματος³²⁵.

Οι πολιτικοί άρχισαν να συνειδητοποιούν, μεταξύ άλλων, ότι τα υψηλά ποσοστά υποτροπής των κρατουμένων δεν αποτελούν λόγο για την ανέγερση νέων φυλακών, αλλά αντιθέτως αποδεικνύουν ότι οι σχετικές δαπάνες είναι μη αποδοτικές. Εξάλλου, σκεπτόμενοι με μία μάλλον ομορτωριστική και ωφελμιστική λογική, αντιλήφθηκαν ότι, ο μεγάλος αριθμός «έγχρωμων» εγκλειστών, τους εμπόδιζε να διεισδύσουν πολιτικά στις τάξεις των μειονοτήτων³²⁶.

Αναγνώρισαν έτσι, ότι το αμερικανικό ποινικοσωφρονιστικό σύστημα δεν λειτουργεί πια αποτελεσματικά, γεγονός που οδήγησε σε μία σημαντική μεταρρυθμιστική πολιτική πρωτοβουλία, που έλαβε τη χαρακτηριστική ονομασία

³²³ Τζαννετάκη, Τ., Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής, ό.π. υποσ. 122, σελ. 81.

³²⁴ Human Rights Watch, Nation behind bars: A human rights solution, https://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/2014_US_Nation_Behind_Bars_0.pdf

³²⁵ Σκανδάμης, Μ., Right on Crime: Η αμερικανική συντηρητική στροφή προς το αναμορφωτικό πρότυπο, The Art of Crime, τεύχος Μαΐου 2017, <http://theartofcrime.gr/right-crime-%CE%B7-%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%AE/>

³²⁶ Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., Right on Crime, ό.π. υποσ. 325 και Dagan, D. και Teles, Steven M., Prison Break: Why conservatives turned against mass incarceration, Oxford University Press, 2016, σελ. 2-4.

Right on Crime, με τη συνεργασία τριών συντηρητικών φορέων (του Texas Public Policy Foundation, της American Conservative Union Foundation και της Prison Fellowship). Η εν λόγω πρωτοβουλία συνέβαλε καθοριστικά στην «αλλαγή παραδείγματος» της συντηρητικής αντεγκληματικής και σωφρονιστικής αμερικανικής πολιτικής, αφού αποδέχτηκε την αξία της επανένταξης, πρότεινε την εγκατάλειψη της ιδέας της απόλυτης δικαιοσύνης και αναγνώρισε το αναμορφωτικό πρότυπο ως το ιδανικό μοντέλο³²⁷.

Μάλιστα, η ιδεολογική αυτή μετακίνηση επέφερε ήδη και τα πρώτα πρακτικά αποτελέσματα, αφού σε ορισμένες πολιτείες των ΗΠΑ (Wyoming, Michigan, Utah, Mississippi και Texas) μειώθηκαν οι κρατούμενοι και έκλεισαν κάποιες φυλακές. Ωστόσο, κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι η αισιόδοξη αυτή πορεία θα συνεχιστεί, καθώς η εκλογή του νέου Αμερικανού προέδρου Donald Trump έχει προκαλέσει μία γενική ανησυχία περί πολιτικών υπαναχωρήσεων στον τομέα του αναθεωρημένου ποινικοσωφρονιστικού μοντέλου που προωθήθηκε τα τελευταία χρόνια³²⁸.

Πέρα όμως από το παράδειγμα των ΗΠΑ, που αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση «επιστροφής» προς το αναμορφωτικό ιδεώδες, και σε ένα γενικότερο διεθνές επίπεδο, το επιστημονικό ενδιαφέρον στράφηκε τα τελευταία χρόνια, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, προς την αναζήτηση πρακτικών και προγραμμάτων που θα μπορούσαν να αποδειχθούν αποτελεσματικά στο πεδίο της μείωσης των πιθανοτήτων υποτροπής των δραστών. Η διεθνής επιστημονική κοινότητα, άρχισε, με άλλα λόγια, να αναζητεί «τί αποδίδει;»³²⁹.

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η «στροφή» αυτή αποδίδεται, εν πολλοίς, στην παθογένεια του ποινικοσωφρονιστικού συστήματος, που προκάλεσε η στρεβλή εφαρμογή του δικαϊκού προτύπου και οι αυστηρές ποινικοκατασταλτικές πολιτικές.

Έτσι, το αναμορφωτικό ιδεώδες επέστρεψε υπό μία **νέα**, πιο **ανθρωπιστική μορφή**, όπου η κοινωνική επανένταξη και η αποκατάσταση του κρατουμένου αναγνωρίζονται πλέον ως βασικό του **δικαίωμα**, ενώ αντίστοιχα θεμελιώνεται η

³²⁷ Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., Right on Crime, ό.π. υποσ. 325 και την εκεί υποσημείωση 12.

³²⁸ Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., Right on Crime, ό.π. υποσ. 325 και τις εκεί υποσημειώσεις.

³²⁹ Κατά τους Ward και Maruna, το σχετικό ερώτημα θα έπρεπε να είναι «τί βοηθάει τους δράστες» (“what helps?”), Βλ. σχετ. Ward, T., και Maruna, S., Rehabilitation. Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 12-15.

ύπαρξη μίας **θετικής υποχρέωσης/ενός καθήκοντος του κράτους** για την αναμόρφωσή του³³⁰.

Η αναγνώριση της κοινωνικής επανένταξης ως αυτοτελούς δικαιώματος των κρατουμένων, προτάθηκε πρόσφατα και στο πλαίσιο της ελληνικής βιβλιογραφίας³³¹. Μάλιστα, η ύπαρξη τόσο του σχετικού δικαιώματος του δράστη, όσο και του αντίστοιχου καθήκοντος του κράτους, είναι αποσυνδεδεμένα από την τυχόν ύπαρξη αυξημένων πιθανοτήτων υποτροπής του κρατουμένου³³². Ορθώς λοιπόν έχει επισημανθεί ότι, η θεραπευτική-σωφρονιστική μεταχείριση πρέπει να επιχειρείται ακόμα και στις περιπτώσεις υψηλών αντενδείξεων θετικής ανταπόκρισης³³³.

Στο πλαίσιο της νέας αυτής προσέγγισης, του «**Νέου Επανενταξισμού**»³³⁴ (“**New Rehabilitationism**”³³⁵) όπως ονομάστηκε, αποφεύγεται κάθε εξαναγκαστική επέμβαση στην προσωπικότητα των κρατουμένων, αφού η επανένταξη παύει πια να είναι μια υποχρεωτική διαδικασία, αλλά προϋποθέτει την **οικειοθελή συμμετοχή** του δράστη³³⁶.

Επιπλέον, δεν επιβάλλονται αόριστες ή ημιαόριστες ποινές, όπως κατά τη δεκαετία του 1970. Η δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού και η υπευθυνότητα του παραβάτη επαυξάνονται, ενώ το δικαίωμα της αναμόρφωσης του καταδικασθέντος ορίζεται περαιτέρω ως δικαίωμα για μία ευκαιρία επιστροφής του στην κοινωνία με

³³⁰ Βλ. σχετ. *Meijer, S.*, Rehabilitation as a Positive Obligation, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 25, 2017, σελ. 145-162 και υπόθεση *Murray vs. The Netherlands*, 2016, para. 104 του ΕΔΔΑ (Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου). Βλ. επίσης, υπόθεση *James, Wells and Lee vs The United Kingdom*, 2012, ΕΔΔΑ, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι, η άρνηση στους προσφεύγοντες να μεταφερθούν σε φυλακές με εκπαιδευτικές υποδομές και η κράτησή τους σε φυλακές όπου δεν λειτουργούσαν κατάλληλα εκπαιδευτικά προγράμματα, τους στερούσε τη δυνατότητα να μειώσουν το ρίσκο υποτροπής τους και συνιστούσε κατά τούτο παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 1 ΕΣΔΑ. Βλ. και *Νικολόπουλος, Γ.*, Διακρατικές μετακινήσεις κρατουμένων και κοινωνική επανένταξη στο «χώρο ελευθερίας, ασφάλειας, δικαιοσύνης», Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 82-83.

³³¹ Βλ. σχετ. *Πανούσης, Γ.*, Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατουμένων, ό.π. υποσ. 74, σελ. 677 επ.

³³² Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π., υποσ. 103, σελ. 175-177.

³³³ *Endrass, J., Rossegger, A., Urbaniok, F, Borchard, B.* (επιμ.), *Interventionen bei Gewalt- und Sexualstraftätern: Risk-Management, Methoden und Konzepte der forensischen Psychiatrie*, Berlin, 2012.

³³⁴ Με αυτόν τον όρο αποδίδει στα ελληνικά ο Πανούσης, τον αγγλικό όρο “rehabilitationism”, Βλ. σχετ. *Πανούσης, Γ.*, Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατουμένων, ό.π. υποσ. 74.

³³⁵ Βλ. σχετ. *Hudson, B.*, Justice through Punishment, McMillan Education, London, 1987 και *Robinson, G.*, Risk Management and Rehabilitation in the Probation Service: Collision and Collusion, *The Howard Journal*, Vol. 38, No. 4, Nov. 1999, σελ. 421-433.

³³⁶ Βλ. σχετ. *Easton, S., Piper, C.*, Sentencing and punishment: The Quest for Justice, Oxford University Press, 4th Edition, 2016, σελ. 368.

βελτιωμένη την πιθανότητα να γίνει χρήσιμος πολίτης και να παραμείνει εκτός φυλακής³³⁷.

Όταν λοιπόν κάνουμε σήμερα λόγο για «αναμόρφωση», δεν εννοούμε ούτε την ηθική αναμόρφωση του δράστη ούτε το σωφρονισμό του³³⁸. Πλέον «η εκπαίδευση υπάκουων υποκειμένων παραχώρησε τη θέση της στην κατάπειση ορθολογικώς δρώντων φορέων για να συνεργάζονται προς εξυπηρέτηση του μακροπρόθεσμου συμφέροντός τους»³³⁹.

Η «νέα επανένταξη» έχει συνδεθεί σε μεγάλο βαθμό με διαδικασίες εκτίμησης και μείωσης κινδύνων, κυρίως ελάττωσης των πιθανοτήτων υποτροπής του κρατουμένου μέσω της αυτόβουλης συμμετοχής του σε σχετικά επανεντακτικά προγράμματα. Από ιστορικής απόψεως, η επανένταξη του δράστη ήλθε σε άμεση επαφή με την εκτίμηση κινδύνων, στο πλαίσιο της τρίτης γενιάς εργαλείων εκτίμησης κινδύνων³⁴⁰, κατά την οποία προσετέθη και η λεγόμενη αξιολόγηση των αναγκών του δράστη³⁴¹. Στο δε πλαίσιο της τέταρτης γενιάς εργαλείων εκτίμησης κινδύνων, με τη βοήθεια των οποίων αξιολογείται ανά τακτά χρονικά διαστήματα η πρόοδος της επανένταξης και της αποκατάστασης του δράστη³⁴², το επανεντακτικό ιδεώδες ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο³⁴³.

Οι von Hirsch και Ashworth θεωρούν ότι το ρεύμα της νέας επανένταξης μπορεί να ενσωματωθεί λειτουργικά σε ένα σύγχρονο σύστημα ποινικών κυρώσεων, αρκεί η επανένταξη να κινείται εντός των ορίων που θέτει η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ εγκλήματος και ποινής³⁴⁴. Την άποψη αυτή φαίνεται να ενστερνίζεται και ένας εκ των

³³⁷ Γιοβάνογλου, Σ., Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, ό.π. υποσ. 30, σελ. 25.

³³⁸ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη ό.π. υποσ. 103, σελ. 173.

³³⁹ Κουλούρης, Ν., Επιτήρηση και Ποινική Δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2009, σελ. 6, με περαιτέρω παραπομπή σε Rex, S., A New Form of Rehabilitation?, 1998, 38, στον τόμο των Von Hirsch, A. και Ashworth, A. (eds) και περαιτέρω παραπομπή στον Bottoms.

³⁴⁰ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη ό.π. υποσ. 103, σελ. 177.

³⁴¹ Για την εκτίμηση κινδύνων 3^{ης} γενιάς, βλ. σχετ. Andrews, D.A. and Bonta, J., The Psychology of Criminal Conduct, 5th edition, Anderson Publishing, New Providence, NY, 2010, σελ. 314 επ.

³⁴² Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη ό.π. υποσ. 103, σελ. 177.

³⁴³ Για την εκτίμηση κινδύνων 4^{ης} γενιάς, βλ. σχετ. Andrews, D.A. and James Bonta, The Psychology of Criminal Conduct, ό.π. υποσ. 341, σελ. 317 επ.

³⁴⁴ Ashworth, A., Sentencing and Criminal Justice, Cambridge University Press, 6th edition, 2015, σελ. 93 και von Hirsch, A. και Maher, L., Should Penal Rehabilitation be revived?, σε: Ashworth, A. /von Hirsch, A. /Roberts, J. (επιμ.), Principled Sentencing, Hart Publishing, 3rd edition, 2009, σελ. 33 επ.

δύο εμπνευστών του επανενακτικού προτύπου εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR, *J. Bonta*, ο οποίος συμφωνεί ότι η ποινή πρέπει να είναι ανάλογη προς τη βαρύτητα της πράξης³⁴⁵.

Αμέσως παρακάτω, θα επιχειρήσουμε μία κριτική προσέγγιση δύο προτύπων εκτίμησης και μείωσης κινδύνων που είναι προσανατολισμένα στο ρεύμα της «νέας επανένταξης» του δράστη, του RNR και του GLM.

2. Τα επανενακτικά πρότυπα εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR και GLM.

2.1. Το επανενακτικό πρότυπο εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR.

Το μοντέλο «της ανταπόκρισης σε κινδύνους και ανάγκες» ή πρότυπο «ανταποκρισιμότητας σε κινδύνους και ανάγκες» (“Risk-Need-Responsivity Model”-RNR)³⁴⁶, θεωρείται το κορυφαίο σύγχρονο επανενακτικό πρότυπο εκτίμησης και μείωσης κινδύνων³⁴⁷. Έχει εφαρμοστεί με μεγάλη επιτυχία στον Καναδά, την Αυστραλία, τη Ν. Ζηλανδία, τη Βρετανία, τη Γερμανία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, επιφέροντας ουσιαστικά μία επανάσταση στον τομέα της σωφρονιστικής μεταχείρισης των κρατουμένων³⁴⁸.

Εμπνευστές του εν λόγω προτύπου είναι οι *D.A. Andrews* και *J. Bonta*, σύμφωνα με τους οποίους, η απαξίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους που κορυφώθηκε στη δεκαετία του 1970 οφείλεται, εν πολλοίς, σε μία πρόχειρη ανάγνωση των μέχρι τότε δεδομένων, αφού οι νεότερες επανενακτικές προσεγγίσεις φαίνεται να παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά αποτελεσματικότητας, πετυχαίνοντας την αισθητή μείωση των ποσοστών υποτροπής των δραστών³⁴⁹. Κι αυτό, σε αντίθεση με

³⁴⁵ Βλ. σχετ. *Stuart, J., Sykora, R.*, Minnesota’s Failed Experience with Sentencing Guidelines and the Future of Evidence-Based Sentencing, *William Mitchell Law Review*, Vol. 37, Issue: 2, 2011, σελ. 426-468 (464 και υποσ. 228).

³⁴⁶ Για την απόδοση του όρου “Risk-Need-Responsivity Model of Offender Rehabilitation” στα ελληνικά, ο Σκανδάμης Μ. χρησιμοποιεί τον όρο «Μοντέλο της ανταπόκρισης σε κινδύνους και ανάγκες», Βλ. σχετ. *Σκανδάμης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 180 επ. Ο δε Γιαννούλης Γ. αποδίδει τον σχετικό όρο στα ελληνικά ως «πρότυπο ανταποκρισιμότητας σε κινδύνους και ανάγκες», Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 210 επ.

³⁴⁷ *Andrews, D.A. and Bonta, J.*, The Psychology of Criminal Conduct, ό.π. υποσ. 341 και *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285.

³⁴⁸ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 210.

³⁴⁹ *Andrews, D.A., and Bonta, J.*, Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation (report 2006-2007), Public Safety Canada, 2007, <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/rsk-nd-rspnsvty/index-en.aspx>, σελ. 19.

τα προσανατολισμένα προς την αδρανοποίηση του δράστη πρότυπα εκτίμησης και διαχείρισης κινδύνων, τα οποία δεν κατόρθωσαν να ελαττώσουν τα ποσοστά υποτροπής. Αντιθέτως, εμπειρικές έρευνες έδειξαν ότι η αδρανοποιητική και αυστηρή μεταχείριση των δραστών οδηγούσε τελικά σε αύξηση των πιθανοτήτων υποτροπής τους³⁵⁰.

Κατά τους *Andrews* και *Bonta*, η μείωση των ποσοστών υποτροπής θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω της εφαρμογής αναμορφωτικών προγραμμάτων που θα είχαν στο επίκεντρό τους την παροχή υπηρεσιών (“services”) προς τον άνθρωπο-δράστη. Πίστευαν ακόμα, ότι υπάρχει μία σειρά από απλούς κανόνες (“simple rules”), που αν ακολουθηθούν, μπορούν να μεγιστοποιήσουν τα οφέλη από την εφαρμογή των εν λόγω προγραμμάτων³⁵¹.

2.1.1. Οι βασικές αρχές του μοντέλου RNR.

Σύμφωνα με το μοντέλο RNR, **τρεις βασικές αρχές** (“core principles”) κατευθύνουν τη διαδικασία αξιολόγησης κινδύνων: (i) η αρχή του κινδύνου (“risk principle”), (ii) η αρχή της εγκληματογόνου ανάγκης (“criminogenic need principle”) και (iii) η αρχή της ανταποκρισιμότητας (“responsivity principle”).

i. Η αρχή του κινδύνου (“Risk Principle”).

Σύμφωνα με την αρχή αυτή, το επίπεδο και η ένταση (“intensity”) των υπηρεσιών (“services”) που θα παρασχεθούν στο δράστη, θα πρέπει να βρίσκονται σε απόλυτη αντιστοιχία με το επίπεδο του κινδύνου υποτροπής (“risk of reoffending”) στο οποίο εκτιμάται ότι βρίσκεται ο συγκεκριμένος δράστης. Με άλλα λόγια, η αρχή αυτή μας λέει *ποιος* (“who”) θα πρέπει να υποβληθεί σε «μεταχείριση» (“treatment”/ “intervention”)³⁵². Κι αυτός δεν είναι άλλος από το δράστη «υψηλότερου κινδύνου» (“higher risk offender”), ο οποίος χρήζει πιο εντατικής μεταχείρισης, σε σχέση με το δράστη «χαμηλού κινδύνου» (“low risk offender”), που είτε χρειάζεται χαμηλής έντασης μεταχείριση είτε ακόμα και καθόλου. Πράγματι, σχετικές έρευνες έδειξαν

³⁵⁰ *Hermann, D.*, Incarceration and Recidivism, σε: *Albrecht, G.* και *Otto, H.-U.*, Social Prevention and the Social Sciences. Theoretical controversies, research problems and evaluation strategies, Berlin, 1991, σελ. 537 επ. (545).

³⁵¹ Βλ. σχετ. *Wilson, R. J.* και *Yates, P. M.*, Effective interventions and the Good Lives Model: Maximizing treatment gains for sexual offenders, Aggression and Violent Behavior, 14, 2009, σελ. 157-161 (158).

³⁵² Βλ. σχετ. *Koetzle, D.* & *Skinner, B.*, Recidivism Reduction Training: Strategies for Promoting Staff Safety and Public Safety in Rhode Island. Presentation at the Rhode Island Department of Corrections Recidivism Reduction Training, Cranston, RI, June 3 & 4, 2014.

ότι, η υπερβολική μεταχείριση ή η επιλογή λανθασμένων μορφών μεταχείρισης, μπορεί να αποδειχθεί επιβλαβής για τους δράστες χαμηλού κινδύνου, καθώς όχι μόνο δε μειώνει τα ποσοστά υποτροπής τους, αλλά ενίοτε τα αυξάνει³⁵³.

ii. Η αρχή της εγκληματογόνου ανάγκης (“Criminogenic Need Principle”).

Η αρχή αυτή, που απαντάει στο ερώτημα *τί* (“what”) πρέπει να τύχει σωφρονιστικής μεταχείρισης, διακρίνει ανάμεσα σε *εγκληματογόνες ανάγκες* (“criminogenic needs” - μέτριοι και ισχυροί δυναμικοί παράγοντες κινδύνου, δηλ. παράγοντες που συγκεντρώνουν πολλές πιθανότητες να οδηγήσουν στη διάπραξη εγκλήματος) και σε *μη εγκληματογόνες ανάγκες* (“non criminogenic needs” - ασθενείς δυναμικοί παράγοντες κινδύνου). Σύμφωνα με την εν λόγω αρχή, η θεραπεία θα πρέπει να εστιάζει στις εγκληματογόνες ανάγκες, ώστε να μειωθεί η υποτροπή. Για παράδειγμα, οι δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων, θα πρέπει να υποβληθούν σε θεραπεία (π.χ. ψυχοθεραπεία) που εστιάζει στην αντιμετώπιση δυσκολιών κατά την εκδήλωση της σεξουαλικής συμπεριφοράς, ενώ για τους αλκοολικούς ενδείκνυται η παρακολούθηση προγραμμάτων απεξάρτησης και αντιμετώπισης της κατάχρησης ουσιών³⁵⁴.

iii. Η αρχή της ανταποκρισιμότητας³⁵⁵ (“The Responsivity Principle”).

Η αρχή της ανταποκρισιμότητας απαντάει στο ερώτημα *πώς* (“how”) θα «θεραπευτεί» ο δράστης και διακρίνεται σε *γενική* (“general responsivity”) και *ειδική* (“individual/specific responsivity”) ανταποκρισιμότητα.

Σύμφωνα με τη *γενική ανταποκρισιμότητα*, το «θεραπευτικό» προσωπικό θα πρέπει να επιλέγει εκείνες τις μεθόδους/τεχνικές μεταχείρισης (π.χ. γνωστικά-συμπεριφορικά προγράμματα) που είναι ικανές να επιφέρουν τα επιθυμητά

³⁵³ Βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 211, Wilson, R. J. και Yates, P. M., Effective interventions and the Good Lives Model, ό.π. υποσ. 351, σελ. 158, Latessa, E.J. (n.d.), What works and what doesn't in reducing recidivism: applying the principles of effective intervention to offender reentry. Powerpoint Presentation, University of Cincinnati, Cincinnati, OH και Latessa, E.J. & Lowenkamp, C., What works in reducing recidivism?, University of St. Thomas Law Journal, Vol. 3:3, 2006, σελ. 521-535.

³⁵⁴ Βλ. σχετ. Wilson, R. J. και Yates, P. M., Effective interventions and the Good Lives Model, ό.π. υποσ. 351, σελ. 158.

³⁵⁵ Έτσι αποδίδει στα ελληνικά ο Γιαννούλης τον όρο “responsivity”, Βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 211.

αποτελέσματα, γιατί αυτές οι τεχνικές βοηθούν τους ανθρώπους να υιοθετήσουν νέες αντιλήψεις και συμπεριφορές.

Η ειδική ανταποκρισιμότητα κατευθύνει τους «θεραπευτές» προς εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του εκάστοτε δράστη, προς τα οποία θα πρέπει να προσαρμοστούν οι παραπάνω γνωστικές-συμπεριφορικές τεχνικές. Τέτοια χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας του δράστη είναι π.χ. οι γλωσσικές του ικανότητες, η ικανότητά του να αναπτύσσει διαπροσωπικές σχέσεις, η διάθεσή του για αλλαγή (“motivation”), η ωριμότητά του κλπ. Λαμβάνονται επίσης υπόψη τα βιολογικά (π.χ. φύλο), κοινωνικά (π.χ. πολιτισμός) και ψυχολογικά (π.χ. συναισθήματα, γνωστική ικανότητα) γνωρίσματά του. Προκειμένου τα προγράμματα θεραπείας και οι μέθοδοι που τελικά θα επιλεγούν, να είναι αποτελεσματικές, είναι αναγκαία η προσαρμογή τους στα ειδικότερα χαρακτηριστικά του εκάστοτε δράστη.

Τόσο η γενική όσο και η ειδική ανταποκρισιμότητα, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή ενός θεραπευτικού προγράμματος. Ωστόσο, παρά τη μεγάλη σημασία που έχει η ανταποκρισιμότητα για την επιτυχία των θεραπευτικών προγραμμάτων, παραμένει ακόμα ένα ανεξερεύνητο πεδίο στον τομέα της εγκληματολογικής έρευνας³⁵⁶.

2.1.2. Το θεωρητικό υπόβαθρο του RNR.

Ποιό είναι όμως το **θεωρητικό υπόβαθρο** του RNR model; Κάποιοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι, το εν λόγω μοντέλο δεν έχει εννοιολογικό βάθος και δεν είναι τίποτε άλλο, παρά μία λίστα από αρχές, χωρίς καμία απολύτως θεωρητική θεμελίωση³⁵⁷. Έτσι, δεν είναι ικανό, κατ’ αυτούς, να παράσχει επαρκή καθοδήγηση στους θεραπευτές για τη θεραπεία και την επανένταξη των δραστών.

Από την άλλη μεριά, οι υποστηρικτές του μοντέλου αντιτείνουν ότι, υφίσταται ένα ισχυρό θεωρητικό υπόβαθρο πίσω από το RNR, που συμπυκνώνεται σε τρία επιμέρους μοντέλα:

³⁵⁶ Βλ. σχετ. Ward, T. and Maruna, S., Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 50.

³⁵⁷ Βλ. σχετ. Hannah-Moffat, K., Moral agent or actuarial subject: Risk and women’s imprisonment, Theoretical Criminology, 3, 1999, σελ. 71-94 και Ward, T. & Brown, M., The Risk-Need Model of offender rehabilitation: A critical analysis, σε: Ward, T., Laws, D.R. and Hudson, S.H. (eds), Sexual Deviance: Issues and Controversies, Thousand Oaks, California, SAGE Publications, 2003.

(i) στην *Ψυχολογία της Εγκληματικής Συμπεριφοράς* (“*Psychology of Criminal Conduct*” – *PCC*), στην οποία δίνεται ιδιαίτερη έμφαση από τους *Andrews* και *Bonta* στις διάφορες δημοσιεύσεις τους. Ουσιαστικά πρόκειται για μία προσέγγιση της εγκληματικής συμπεριφοράς που βασίζεται στην έρευνα των ατομικών ιδιομορφιών και της ροπής (“propensity”) του κάθε δράστη να τελέσει κάποιο αδίκημα³⁵⁸. Περιγράφει έναν γενικότερο προσανατολισμό στη μελέτη του εγκλήματος, αναγνωρίζοντας την ύπαρξη ψυχολογικών συσχετισμών με την τέλεση μίας άδικης πράξης. Κατά τους *Andrews* και *Bonta*, το έγκλημα προκαλείται από διακριτά πρότυπα (“distinct patterns”) κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων που αυξάνουν τις πιθανότητες κάποιο άτομο να εγκληματίσει. Ισχυρίζονται ότι, αφ’ ής στιγμής εντοπιστούν οι αιτίες του εγκλήματος, μπορούν να στοχοποιηθούν προκειμένου να μειωθούν τα ποσοστά υποτροπής³⁵⁹. Τέλος, υποστηρίζουν ότι, υπάρχουν διαφοροποιήσεις στην προδιάθεση των ατόμων να τελέσουν μία άδικη πράξη, γεγονός που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά το σχεδιασμό ενός θεραπευτικού προγράμματος, προκειμένου αυτό να εξατομικεύεται και να προσαρμόζεται στο ειδικότερο σύμπλεγμα αναγκών του κάθε δράστη³⁶⁰.

(ii) στο μοντέλο της *Γενικής Προσωπικότητας και της Κοινωνικής Ψυχολογικής Προοπτικής στην Εγκληματική Συμπεριφορά* (“*General Personality and Social Psychological Perspective on Criminal Conduct*” – *GPSPP*)³⁶¹. Το εν λόγω μοντέλο, αποτελεί κατ’ ουσίαν μία θεωρία-πλαίσιο (“framework theory”)³⁶² για την εγκληματική συμπεριφορά, που βασίζεται σε μία σειρά γνωστικών, συμπεριφορικών, βιολογικών και περιστασιακών παραγόντων. Πρόκειται για μία πολυπαραγοντική και ολιστική προσέγγιση των αιτιών του εγκλήματος³⁶³.

Σύμφωνα με το *GPSPP*, υπάρχουν τρεις σειρές αιτιολογικών παραγόντων που, η καθεμία ξεχωριστά, μπορεί να προκαλέσει μία κατάσταση υψηλού κινδύνου,

³⁵⁸ *Andrews, D.*, The psychology of criminal conduct and effective treatment, σε: *McGuire, J.* (eds), *What works: Reducing Reoffending*, Chichester: John Wiley, 1995.

³⁵⁹ *Andrews, D.A. and Bonta, J.*, *The Psychology of Criminal Conduct*, 3rd edition, Cincinnati, Ohio, Anderson, 2003.

³⁶⁰ Βλ. σχετ. *Ward, T. and Maruna, S.*, *Rehabilitation, Beyond the risk paradigm*, ό.π. υποσ. 285, σελ. 55-56.

³⁶¹ *Andrews, D.A. and Bonta, J.*, *The Psychology of Criminal Conduct*, ό.π. υποσ. 359.

³⁶² *Ward, T. and Maruna, S.*, *Rehabilitation, Beyond the risk paradigm*, ό.π. υποσ. 285, σελ. 61.

³⁶³ *Ogloff, J.R.O. & Davis, M.R.*, *Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the Risk-Needs-Responsivity approach*, *Psychology, Crime & Law*, 10, 2004, σελ. 229-242.

ευνοώντας την τέλεση ενός εγκλήματος από ένα άτομο. Αυτοί είναι: (α) οι παράγοντες άμεσης κατάστασης (“immediate situation”), (β) η παρουσία συναναστροφών που «ρέπουν» προς το έγκλημα (“delinquent associates”) ή ομάδων που υποστηρίζουν ενεργά την αντικοινωνική συμπεριφορά ενός ατόμου, και (γ) οι υποστηρικτικές του εγκλήματος ατομικές τάσεις, αξίες, πιστεύω και συναισθήματα (“crime supportive attitudes, values, beliefs and emotions”)³⁶⁴.

(iii) στο *Μοντέλο της Προσωπικής, Διαπροσωπικής και Κοινωνικής Ενίσχυσης* (“*Personal Interpersonal Community-Reinforcement Perspective*”-PIC-R)³⁶⁵. Σύμφωνα με αυτό, η πιθανότητα ενός ατόμου να εμπλακεί σε εγκληματική συμπεριφορά σχετίζεται άμεσα με τα πρότυπα επικοινωνίας και συμπεριφοράς (“patterns of communication or types of behavior patterns”) που επαναλαμβάνονται και ενισχύονται στο δράστη³⁶⁶. Ως εκ τούτου, προκειμένου ένα θεραπευτικό πρόγραμμα να είναι αποτελεσματικό, πρέπει να στοχεύει στην ενίσχυση της αντεγκληματικής συμπεριφοράς ή/και των αντεγκληματικών συναισθημάτων του δράστη³⁶⁷.

Ουσιαστικά το PIC-R model αποδέχεται τη συνδρομή των αιτιολογικών παραγόντων του GPSPP, με τη διαφορά ότι προβαίνει στη λεπτομερή εξειδίκευση των μηχανισμών, μέσω των οποίων οι αιτιολογικοί αυτοί παράγοντες προκαλούν την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς³⁶⁸.

Οι *Ward* και *Maruna*, οι οποίοι διάκινται κατ’ αρχήν θετικά απέναντι στο εν λόγω μοντέλο, θεωρούν ότι χρήζει περαιτέρω επεξεργασίας, προκειμένου να διευκρινιστεί πώς π.χ. οι αντικοινωνικές τάσεις ή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενός δράστη, παράγουν συγκεκριμένες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς σε συγκεκριμένα πεδία (π.χ. σεξουαλικά ή βίαια εγκλήματα)³⁶⁹.

³⁶⁴ *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 59-60.

³⁶⁵ *Andrews, D.A.*, A Personal, Interpersonal and Community-Reinforcement Perspective on Deviant Behavior (PIC-R), National Criminal Justice Reference Service, Washington, Jan. 1982.

³⁶⁶ *Dowden, C. and Andrews, D.A.*, The importance of staff practice in delivering effective correctional treatment: A meta-analytic review of core correctional practice, International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 48, 2004, σελ. 203-214 (203).

³⁶⁷ Ibid.

³⁶⁸ *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 62-64.

³⁶⁹ *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 64.

Για τους *Andrews* και *Bonta*, τα τρία επιμέρους μοντέλα που μόλις περιγράψαμε, παρέχουν την επαρκή θεωρητική υποστήριξη και δικαιολόγηση των τριών βασικών αρχών του RNR, ήτοι, της αρχής του κινδύνου, της εγκληματογόνου ανάγκης και της ανταποκρισιμότητας³⁷⁰.

Από την άλλη μεριά, οι *Ward* και *Maruna* δεν φαίνεται να συμμερίζονται την άποψη αυτή, καθώς θεωρούν ότι, η σχέση των τριών θεωρητικών μοντέλων χαρακτηρίζεται από ασάφεια, αφού δεν διευκρινίζεται, μεταξύ άλλων, εάν τελούν μεταξύ τους σε κάποια σχέση ιεραρχίας. Όπως οι ίδιοι επισημαίνουν, η έλλειψη ενός σαφούς θεωρητικού πλαισίου του RNR, καθιστά δυσχερή την αξιολόγηση του³⁷¹. Αυτός άλλωστε είναι και ο κύριος λόγος που προβαίνουν στη θεωρητική ανάπλαση/ανακατασκευή (“reconstruction”) του RNR³⁷².

2.1.3. Οι παράγοντες εκτίμησης κινδύνου/αναγκών του δράστη.

Πώς όμως η επανεντακτική προσέγγιση των κινδύνων μειώνει τις πιθανότητες υποτροπής των δραστών;

Στο πλαίσιο του μοντέλου RNR, οι παράγοντες κινδύνων και αναγκών του δράστη διακρίνονται σε: (α) *στατικούς* (“static risk factors”), δηλαδή εκείνους που δεν μεταβάλλονται στο χρόνο, όπως για παράδειγμα, το φύλο, η πρώτη καταδίκη, η πρώτη υποτροπή ή παραβίαση όρων απόλυσης, προβλήματα υγείας ή χρήση ναρκωτικών ουσιών στο παρελθόν, και (β) *δυναμικούς* (“dynamic risk factors”), που μεταβάλλονται στο χρόνο, όπως η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, το εκπαιδευτικό επίπεδο, η εργασία και η μόνιμη κατοικία³⁷³.

Οι υποστηρικτές του προτύπου RNR εντοπίζουν οκτώ (8) κεντρικούς παράγοντες κινδύνων/αναγκών, για τους οποίους χρειάζονται οι αντίστοιχες παρεμβάσεις διαχείρισης του ρίσκου (“risk management”)³⁷⁴. Από τους παράγοντες αυτούς, οι παράγοντες i-iv έχουν μεγάλη βαρύτητα (“big four”) και οι παράγοντες v-viii μέτρια (“moderate four”). Ειδικότερα:

³⁷⁰ *Bonta, J.*, (Personal Communication), 2003, Melbourne, Australia.

³⁷¹ *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 52.

³⁷² Βλ. σχετ. *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 65 επ.

³⁷³ *Austin, J.*, The proper and improper use of risk assessment in corrections, Federal Sentencing Reporter, 16 (3), Feb. 2004, σελ. 3

³⁷⁴ *Andrews, D.A. and Bonta, J.*, The Psychology of Criminal Conduct, ό.π. υποσ. 341, σελ. 58-60.

(i) Ο παράγοντας της *ιστορικής εξέλιξης της αντικοινωνικής συμπεριφοράς του δράστη* (“a history of antisocial behavior”). Στην περίπτωση αυτή, οι ενδείκτες κινδύνου εντοπίζονται σε διάφορα στατικά στοιχεία, όπως η σύλληψη του δράστη σε νεαρή ηλικία, η κατ’ επανάληψη τέλεση εγκλημάτων στο παρελθόν, η παραβίαση όρων απόλυσης. Η ενδεικνύομενη μεταχείριση ενέχει ωστόσο έναν δυναμικό χαρακτήρα, καθώς επικεντρώνεται στη διαμόρφωση νέων μη εγκληματικών συμπεριφορών, ώστε ο δράστης να δύναται να ανταπεξέλθει σε επικίνδυνες καταστάσεις. Για το σκοπό αυτό δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης του δράστη και στην οικοδόμηση θετικών δράσεων που βοηθούν στην αλλαγή της συμπεριφοράς του³⁷⁵.

(ii) Ο παράγοντας του *μοτίβου αντικοινωνικής συμπεριφοράς* (“antisocial personality pattern”). Οι ενδείκτες κινδύνου εντοπίζονται εδώ στην ανυποχώρητη επιθετικότητα του δράστη, στη διάθεσή του για περιπέτεια ή εύκολη ευχαρίστηση, στην παρορμητικότητά του, στην εμπλοκή του σε βίαια επεισόδια, στο χαμηλό του αυτοέλεγχο και στην ανάλγητη περιφρόνηση και παγερή αδιαφορία του για τους άλλους. Στόχος της μεταχείρισης είναι εδώ η καλλιέργεια δεξιοτήτων για τη διαχείριση του θυμού, την επίλυση προβλημάτων και την αντιμετώπιση του χαμηλού αυτοελέγχου.

(iii) Ο παράγοντας της *αντικοινωνικής αντίληψης ή αντικοινωνικής γνωστικής λειτουργίας* (“antisocial attitudes”). Ως ενδείκτες κινδύνου θεωρούνται εδώ, η ταύτιση του δράστη με άλλους εγκληματίες, η αρνητική του στάση απέναντι στο νόμο και στο σύστημα δικαιοσύνης, η πίστη ότι το έγκλημα «ανταμείβει» και ο «εξορθολογισμός» της εγκληματικής συμπεριφοράς (π.χ. το θύμα «άζιζε και τα ’παθε», *rape attitudes* κ.ά.)³⁷⁶. Στόχος της παρέμβασης είναι στην περίπτωση αυτή, η μείωση της αντικοινωνικής γνωστικής λειτουργίας, η αναγνώριση και η μείωση των επικίνδυνων σκέψεων και συναισθημάτων, η ενίσχυση άλλων λιγότερο επικίνδυνων

³⁷⁵ Όπως σημειώνει ο Γιαννούλης, ο συγκεκριμένος παράγοντας «είναι βέβαια στατικός, καθώς το παρελθόν δεν σβήνεται. Μπορεί να “μεταφραστεί” σε μία δυναμική ανάγκη υπό την έννοια ότι ο δράστης θα εκπαιδευτεί έτσι ώστε στο μέλλον να ανταποκρίνεται διαφορετικά σε επικίνδυνες καταστάσεις απ’ ό,τι στο παρελθόν». Βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 212, υποσ. 891.

³⁷⁶ Ο Σκανδάμης, Μ., χαρακτηρίζει τους «εξορθολογισμούς» για το πέρασμα στην εγκληματική πράξη ως «διαδικασίες ουδετεροποίησης της συνείδησης». Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 200.

σκέψεων και συναισθημάτων και γενικότερα η υιοθέτηση μίας νέας «αντεγκληματικής» ταυτότητας³⁷⁷.

(iv) Ο παράγοντας των *αντικοινωνικών συναναστροφών* (“antisocial associates”). Ενδείκτες κινδύνου είναι εδώ οι συναναστροφές με άτομα που επιδοκιμάζουν το έγκλημα και η ταυτόχρονη αποφυγή επαφών με νομοταγή άτομα. Στην περίπτωση αυτή, προτείνεται η αντιστροφή των ανωτέρω επαφών.

(v) Ο παράγοντας των *οικογενειακών συνθηκών/συζυγικών σχέσεων* (“family/marital problems”). Οι ενδείκτες κινδύνου εντοπίζονται εδώ στις κακές σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων (ανήλικοι παραβάτες) ή μεταξύ των συζύγων (ενήλικοι δράστες), σε συνδυασμό με την αδιαφορία ή και την αναμονή εκδήλωσης εγκληματικών συμπεριφορών. Ο στόχος της παρέμβασης αποβλέπει στη μείωση των συγκρούσεων, στην ανάπτυξη θετικών σχέσεων και στην ενίσχυση της επίβλεψης της οικογένειας.

(vi) Ο *σχολικός/εργασιακός παράγοντας* (“school/work factor”). Δείκτες πιθανής εκδήλωσης εγκληματικής συμπεριφοράς, θεωρούνται τα χαμηλά επίπεδα επίδοσης και ενεργούς συμμετοχής στο σχολείο ή στην εργασία και η χαμηλή ικανοποίηση από αυτές τις δραστηριότητες. Ο στόχος της παρέμβασης επικεντρώνεται στην ενίσχυση της επίδοσης, της συμμετοχής, της επιβράβευσης και της ικανοποίησης του δράστη, ώστε να βρίσκει θετικά αισθήματα στο σχολικό ή εργασιακό περιβάλλον³⁷⁸.

(vii) Ο παράγοντας του *ελεύθερου χρόνου/της αναμυχής* (“leisure/recreation factor”). Ενδείκτες κινδύνου θεωρούνται εδώ τα χαμηλά επίπεδα ενασχόλησης και ικανοποίησης του δράστη από μη εγκληματικές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου. Προτείνεται η αύξηση της συμμετοχής και της ευχαρίστησης του δράστη από τέτοιες ασχολίες³⁷⁹.

³⁷⁷ Βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 212.

³⁷⁸ Για την εκπαίδευση των κρατουμένων ως παράγοντα που προάγει την κοινωνική τους επανένταξη, βλ. σχετ. Πιτσέλα, Α., Η εκπαίδευση των κρατουμένων ως παράγοντας κοινωνικής τους επανένταξης, σε: Bemmann (επιμ.), Ποινικό δίκαιο-Ελευθερία-Κράτος δικαίου, Τμητικός Τόμος για τον Γ.-Α. Μαγκάκη, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999, σελ. 647 επ.

³⁷⁹ Για την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου και τις ανάγκες κοινωνικο-ψυχολογικής στήριξης νέων κατά το χρόνο της κράτησής τους αλλά και μετά από αυτόν, βλ. σχετ. Πιτσέλα, Α., Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου και ανάγκες κοινωνικο-ψυχολογικής στήριξης νέων κατά και μετά το χρόνο της κράτησης. Συγκριτική εμπειρική έρευνα νεαρών κρατουμένων στις Κάτω Χώρες, Ελλάδα και Γερμανία, ΠοινΔικ 2001, σελ. 881 επ.

(viii) Ο παράγοντας της *κατάχρησης ουσιών* (“substance abuse”). Εδώ ενδείκτης κινδύνου είναι η τρέχουσα και όχι η παλαιότερη χρήση ναρκωτικών ουσιών ή/και αλκοόλ. Η παρέμβαση επικεντρώνεται στη μείωση της χρήσης, στη μείωση των διαπροσωπικών επαφών που παροτρύνουν στην κατάχρηση και στην ανάπτυξη υγιών εναλλακτικών συνηθειών που θα προτιμώνται αντί των ουσιών.

Κατά τους *Andrews* και *Bonta*, οι οκτώ παραπάνω παράγοντες εκτίμησης κινδύνων/αναγκών του δράστη, έχουν αποδειχτεί οι «καλύτεροι» από την άποψη της εμπειρικής τους εγκυρότητας, γεγονός που λίγοι ερευνητές αμφισβητούν. Λίγες εξαιρέσεις προέρχονται από το χώρο της κριτικής και της φεμινιστικής εγκληματολογίας³⁸⁰.

2.1.4. Η σχέση του μοντέλου RNR με τις εγκληματολογικές θεωρίες.

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο *Σκανδάμης*, είναι προφανές ότι, πίσω από την εργαλειακή παράθεση των παραγόντων κινδύνου/αναγκών του RNR μοντέλου, βρίσκεται το σύνολο των παραγοντικών εγκληματολογικών θεωριών³⁸¹.

Ειδικότερα, όπως ο ίδιος σημειώνει, στον παράγοντα της ιστορικής εξέλιξης της αντικοινωνικής συμπεριφοράς του δράστη και στον παράγοντα του μοτίβου (υποδείγματος) αντικοινωνικής συμπεριφοράς, σκιαγραφείται η εγκληματική καριέρα (“criminal career”) και η αξία του μοτίβου/υποδείγματος προσωπικότητας (“personality pattern”), που ερευνήθηκαν, μεταξύ άλλων, εκτενώς από τον *Clifford Shaw*³⁸². Εξάλλου, στον παράγοντα της αντικοινωνικής αντίληψης ή αντικοινωνικής γνωστικής λειτουργίας, διαφαίνεται η επίδραση της εγκληματολογικής θεωρίας των *Gresham Sykes* και *David Matza* περί «εξουδετέρωσης»³⁸³, ενώ στους παράγοντες των αντικοινωνικών συναναστροφών, των οικογενειακών συνθηκών/συζυγικών σχέσεων και της κατάχρησης ουσιών (κατά το μέρος των διαπροσωπικών επαφών

³⁸⁰ Βλ. σχετ. *Andrews, D.A. and Bonta, J.*, *The Psychology of Criminal Conduct*, ό.π. υποσ. 341, σελ. 57 και *Γιαννούλης, Γ.*, *Η επικινδυνότητα του δράστη*, ό.π. υποσ. 103, σελ. 213.

³⁸¹ *Σκανδάμης, Μ.*, *Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο*, ό.π. υποσ. 124, σελ. 201.

³⁸² Βλ. Σχετ. *Shaw, C.R.*, *The Jack-Roller. A delinquent boy's own story*, University of Chicago Press, 1930.

³⁸³ *Sykes, G. and Matza, D.*, *Techniques of Neutralization, A Theory of Delinquency*, *American Sociological Review*, 1957, Vol. 22, No. 6, σελ. 664-670.

που ωθούν στην κατάχρηση) απεικονίζεται η θεωρία της «διαφορικής συναναστροφής» του *Sutherland*³⁸⁴.

Αλλά και ο *Γιαννούλης* έχει εντοπίσει την ύπαρξη σχέσεως μεταξύ του μοντέλου RNR και της θεωρίας της ετικέτας, καθώς το εν λόγω πρότυπο συμβάλλει κατά την άποψή του-στην άμβλυνση των αρνητικών συνεπειών της ποινής (π.χ. στιγματισμός του δράστη) που προβλέπει η θεωρία της ετικέτας³⁸⁵. Ωστόσο, επισημαίνει ότι, η εφαρμογή του μοντέλου, δεν αποκλείει το στιγματισμό ενός δράστη «υψηλού κινδύνου» ούτε την αύξηση των πιθανοτήτων υποτροπής του, αφού πολλές φορές οι ίδιες οι μέθοδοι αξιολόγησης κινδύνων είναι εκείνες που στιγματίζουν το δράστη, εστιάζοντας αποκλειστικά στα ελαττώματά του³⁸⁶.

Πράγματι, ο χαρακτηρισμός ενός δράστη ως «υψηλού κινδύνου» να υποτροπιάσει, τον κατατάσσει αυτόματα, κατά τη γνώμη μας, στην κατηγορία των *διαφορετικών άλλων*, προσδίδοντας έτσι μία στιγματιστική χροιά στην όλη παρεμβατική διαδικασία, που θα μπορούσε να επηρεάσει κατά τρόπο αρνητικό την έκβασή της και να επιφέρει τα αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα³⁸⁷.

Η εδραίωση του μοντέλου RNR στην εγκληματολογική θεωρία, το κατατάσσει, κατά την άποψη του *Σκανδάμη*, σε μέθοδο της εφαρμοσμένης εγκληματολογίας (“*applied criminology*”), «*αποδεικνύοντας ότι, αν και η αποτελεσματικότητα του μοντέλου θα κρίνεται διαρκώς, εν τούτοις υπάρχουν δυνατότητες συγκερασμού της θεωρίας με την πράξη, υπενθυμίζοντας ότι η επιστήμη πρέπει να μπορεί να εφαρμοστεί προς προαγωγή και χάριν του ανθρώπου και των αναγκών του*»³⁸⁸.

³⁸⁴ *Sutherland, E.H. and Cressey, D.R.*, *Criminology*, 9th edition, Lippincott, Philadelphia, 1974.

³⁸⁵ Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 213-215.

³⁸⁶ Σύμφωνα με μία έρευνα των *Attrill* και *Liell* το 2007, οι κρατούμενοι και οι πρώην κρατούμενοι, βίωναν έντονα συναισθήματα αδικίας, επειδή οι αξιολογητές τους, κατέγραφαν μόνο τους κινδύνους που απέρρεαν από αυτούς και παρέλειπαν να αναγνωρίσουν την ύπαρξη τυχόν θετικών τους επιδόσεων. Πρβλ. *de Vries, R., Mann, R., Maruna, S., Thornton, D.*, An Exploration of Protective Factors Supporting Desistance from Sexual Offending, *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 2015, Vol. 27 (1), σελ. 16-33, με περαιτέρω παραπ. σε *Attrill, G. & Liell, G.*, Offenders views on risk assessment, 2007, σε: *Padfield, N.* (ed.), *Who to release? Parole, Fairness and Criminal Justice*, σελ. 191-201, Cullompton, UK: Willan.

³⁸⁷ Για τη μείωση των πιθανοτήτων στιγματισμού του δράστη, ο *Γιαννούλης* προτείνει την αντικατάσταση του αρνητικά φορτισμένου όρου «*δράστης υψηλού κινδύνου*» με τον όρο «*δράστης (ιδιαίτερα) ελάττωτος στον κίνδυνο υποτροπής*», Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 134.

³⁸⁸ *Σκανδάμη, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 201.

2.1.5. Πρακτικές εφαρμογές και κριτική κατά του μοντέλου RNR.

Ένα κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα του μοντέλου RNR, είναι ότι έχει **πλούσιο εμπειρικό υπόβαθρο** (“empirical base”) και υποστηρίζεται από πλήθος ερευνητικών δεδομένων³⁸⁹. Το πλεονέκτημά του αυτό, του προσδίδει εμπειρική επάρκεια/πληρότητα (“empirical adequacy”) και πρακτική χρησιμότητα (“practical utility”).

Αν και το εν λόγω μοντέλο σχεδιάστηκε για να εφαρμοστεί στους παραβάτες οποιουδήποτε αδικήματος, εντούτοις, οι σχετικές έρευνες έδειξαν ότι είναι ιδιαίτερος αποτελεσματικό στους δράστες **βίαιων και σεξουαλικών εγκλημάτων**, στους **νεαρούς και στις γυναίκες παραβάτες**, καθώς έχει αποδειχθεί ότι μειώνει σημαντικά τα ποσοστά υποτροπής τους³⁹⁰.

Η **κριτική** που έχει ασκηθεί στο RNR model, σχετίζεται με διάφορα σημεία της δομής, των αρχών και των πρακτικών του.

Πρώτα πρώτα, έχει κατηγορηθεί, όπως είδαμε, ότι *δεν έχει εννοιολογικό βάθος και ξεκάθαρο θεωρητικό υπόβαθρο*³⁹¹, γεγονός που του στερεί τη δυνατότητα να παρέχει επαρκή καθοδήγηση στους θεραπευτές για τη θεραπεία και την επανένταξη των δραστών. Στο επιχείρημα αυτό, θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει, αφενός μεν ότι, το σύμπλεγμα των τριών επιμέρους θεωρητικών μοντέλων που εξετάσαμε παραπάνω (ήτοι, του μοντέλου της ψυχολογίας της εγκληματικής συμπεριφοράς, της γενικής προσωπικότητας και της κοινωνικής ψυχολογικής προοπτικής στην εγκληματική συμπεριφορά και της προσωπικής, διαπροσωπικής και κοινωνικής ενίσχυσης) συνιστά ένα επαρκές θεωρητικό υπόβαθρο, αφετέρου δε ότι, τα πλούσια ερευνητικά δεδομένα που επαληθεύουν την αποτελεσματικότητά του, υπερκαλύπτουν

³⁸⁹ Βλ. ενδεικτικά *Dowden, C. & Andrews, D.A.*, What works in young offender treatment: A meta-analysis, *Forum on Corrections Research*, 11, 1999, σελ. 21-24, *Dowden, C. & Andrews, D.A.*, What works for female offenders: A meta-analytic review, *Crime and Delinquency*, 45, 1999, σελ. 438-452, *Dowden, C. & Andrews, D.A.*, Effective correctional treatment and violent reoffending: A meta-analysis, *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 42, 2000, σελ. 449-467, *Dowden, C. & Andrews, D.A.*, Does family intervention work for delinquents? Results of a meta-analysis, *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 45, 2003, σελ. 327-342, *Hanson, R.K.*, What works: The Principles of Effective Interventions with Offenders. Presented at the 25th annual convention of the Association for the Treatment of Sexual Abusers, Sept. 2006, Chicago III.

³⁹⁰ Για τις σχετικές έρευνες, βλ. παραπάνω υποσ. 389 και *Wilson, R. J.* και *Yates, P. M.*, Effective interventions and the Good Lives Model, *ό.π. υποσ.* 351, σελ. 158.

³⁹¹ Βλ. σχετ. *Hannah-Moffat, K.*, Moral agent or actuarial subject, *Ward, T. & Brown, M.*, The Risk-Need Model of offender rehabilitation, *ό.π. υποσ.* 357, *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, *ό.π. υποσ.* 285.

την τυχόν έλλειψη οποιοδήποτε θεωρητικού κενού. Άλλωστε, το πρόβλημα άμβλυναν τελικά οι υπέρμαχοι του μοντέλου GLM, που υπέβαλαν τις υποστηρικτικές του μοντέλου RNR θεωρίες σε επεξεργασία³⁹².

Ένα δεύτερο σημείο κριτικής σχετίζεται με το γεγονός ότι, το RNR μοντέλο δίνει πολύ μεγάλη βαρύτητα στις εγκληματογόνες ανάγκες (“*criminogenic needs*”) και παρουσιάζει μία μονολιθική προσήλωση στις επικίνδυνες-«αδύναμες» πτυχές του δράστη. Είναι γεγονός ότι, στο επίκεντρο του μοντέλου βρίσκονται οι αδύναμες πτυχές του δράστη (που πρέπει να θεραπευτούν) και αγνοούνται οι σθενικές του πτυχές, οι «θετικές του ιδιότητες», οι οποίες εισήχθησαν με την εμφάνιση της 4^{ης} γενιάς εκτίμησης κινδύνων³⁹³. Ωστόσο, επειδή, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Γιαννούλης, «οι αρχιτέκτονες του μοντέλου είναι θιασώτες του ορθολογικού εμπειρισμού (“*rational empiricism*”)» και το RNR πρότυπο διέπεται από έναν υγιή σκεπτισμό³⁹⁴, κατάφεραν να ενσωματώσουν σε αυτό-έστω και σε περιορισμένο βαθμό-τους προστατευτικούς παράγοντες κινδύνου (“*protective factors*”). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το προγνωστικό εργαλείο 4^{ης} γενιάς LS/CMI (“*Level of Service/Case Management Inventory*”), στο οποίο στηρίζεται πλέον το μοντέλο RNR, όπου αν και ο ρόλος των σθενικών πτυχών του δράστη παραμένει δευτερεύων, εντούτοις, η παρουσία τους σε αυτό, αποδεικνύει τη δυναμική του μοντέλου και την εποικοδομητική μετουσίωση της-δικαιολογημένης κατά την άποψή μας-κριτικής σε πράξη.

Εξάλλου, το μοντέλο RNR έχει κατηγορηθεί επιπλέον ότι, διέπεται από μία καθαρά *ωφελμιστική λογική*, που δίνει έμφαση στην προστασία της κοινωνίας από τους «υψηλού κινδύνου» δράστες, καθώς ενδιαφέρεται μόνο για τη μείωση των

³⁹² Βλ. σχετ. Ward, T., Melser, J., Yates, P., Reconstructing the Risk-Need-Responsivity model: A theoretical elaboration and evaluation, *Aggression and Violent Behavior*, 12, 2007, σελ. 208 επ.

³⁹³ Με την εμφάνιση της 4^{ης} γενιάς εκτίμησης κινδύνων, η σωφρονιστική μεταχείριση προσαρμόζεται στα κίνητρα και στις ικανότητες του δράστη, δηλαδή στις «θετικές του ιδιότητες». Αξιολογούνται πλέον οι σθενικές πτυχές, οι δυνάμεις του δράστη, και μάλιστα ξεχωριστά, καθώς επιδρούν ως **προστατευτικοί παράγοντες (“protective factors”)** στο επίπεδο της υποτροπής. Βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 215, Andrews, D.A. and Bonta, J., *The Psychology of Criminal Conduct*, ό.π. υποσ. 341, σελ. 317 επ., ιδίως σελ. 320 και de Vries, R., Mann, R., Maruna, S., Thornton, D., An Exploration of Protective Factors Supporting Desistance from Sexual Offending, *Sexual Abuse*, ό.π. υποσ. 386, σελ. 17, 19. Επίσης για τις **3 πρώτες γενιές εκτίμησης κινδύνων**, βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 215.

³⁹⁴ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 216.

ποσοστών υποτροπής. Αδιαφορεί δε για το σύνολο των αναγκών του δράστη και απορρίπτει μία ολιστική προσέγγιση της ταυτότητας και της προσωπικότητάς του³⁹⁵.

Εστιάζοντας υπερβολικά στην πρακτική της διαχείρισης των κινδύνων (“risk management practice”) φαίνεται να παραγνωρίζει τη σημασία που έχουν οι συνολικές ατομικές ανάγκες κάθε δράστη, παρά το γεγονός ότι, βασίζεται καταρχήν σε μία λίαν ατομικιστική σύλληψη της έννοιας του κινδύνου. Είναι προσανατολισμένο μάλλον περισσότερο προς το στόχο της επιτυχίας των θεραπευτικών προγραμμάτων υπό μία *διαχειριστική-μηχανιστική λογική*, παρά προς την ανάγκη «εξοπλισμού» του δράστη με τα ουσιαστικά εκείνα εφόδια που θα τον προστατεύσουν από το να μην εγκληματίσει ξανά και να ζήσει μία καλύτερη ζωή³⁹⁶.

Από την άλλη μεριά, εστιάζοντας στις εξατομικευμένες ανάγκες κάθε δράστη, φαίνεται να αγνοεί τον καθοριστικό ρόλο των κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων στη δημιουργία καταστάσεων «υψηλού ρίσκου»³⁹⁷.

Σύμφωνα με τους πολέμιους του RNR, αυτό, χαρακτηρίζεται ακόμα από μία αδυναμία να βοηθήσει ουσιαστικά τους θεραπευτές στην επιλογή της κατάλληλης μεθόδου και των κατάλληλων εργαλείων μεταχείρισης, που θα μπορούσαν να ενισχύσουν τη διάθεση του δράστη για αλλαγή και να τον κινητοποιήσουν αποτελεσματικά (“*lack of motivation*”)³⁹⁸. Ωστόσο, αυτή η αδυναμία και η έλλειψη διάθεσης (ή η μειωμένη διάθεση) εκ μέρους του δράστη για αλλαγή, επηρεάζει ουσιαστικά τον παράγοντα της *ανταποκρισιμότητας*.

Τέλος, έχει υποστηριχθεί ότι, δεν δίνεται η δέουσα βαρύτητα στις *ειδικότερες ιδιότητες και χαρακτηριστικά* που θα πρέπει να διαθέτουν οι ίδιοι οι θεραπευτές (όπως π.χ. η κατάλληλη εκπαίδευση, ο σεβασμός, η ενσυναίσθηση, η «ζεστή» και ενισχυτική της ψυχολογίας του δράστη συμπεριφορά), τα οποία συμβάλλουν καθοριστικά στην αποτελεσματικότητα ενός θεραπευτικού προγράμματος³⁹⁹.

³⁹⁵ Βλ. σχετ. *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 75 επ., *Ward, T., Mann, R., Gannon, T.*, The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications, *Aggression and Violent Behavior*, 12, 2007, σελ. 87-107 (88-89).

³⁹⁶ *Ibid.*

³⁹⁷ Βλ. σχετ. *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 81.

³⁹⁸ *Wilson, R. J. και Yates, P. M.*, Effective interventions and the Good Lives Model, ό.π. υποσ. 351, σελ. 158-159.

³⁹⁹ Βλ. σχετ. *Marshall, W.L., Anderson, D. & Fernandez, Y.M.*, Cognitive behavioural treatment of sexual offenders, Toronto, ON: John Wiley & Sons, 1999, *Marshall, W.L.*,

2.1.6. Δυνατότητα εφαρμογής του μοντέλου RNR στην Ελλάδα.

Ο Σκανδάμης, έχει διατυπώσει την άποψη, ότι κάποιες από τις αρχές και τους παράγοντες εκτίμησης κινδύνου του RNR, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στη χώρα μας **στο πεδίο της υφ' όρον απόλυσης**, εφόσον είναι συναφείς με τα όρια που θέτει το άρθρο 106 ΠΚ (προϋποθέσεις για τη χορήγηση της υφ' όρον απόλυσης)⁴⁰⁰. Έτσι, τα μέλη των δικαστικών συμβουλίων θα είχαν ένα χρήσιμο εργαλείο στα χέρια τους, που θα τους βοηθούσε να εκτιμήσουν το ρίσκο των καταδίκων.

Ωστόσο, απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή τους στην Ελλάδα, είναι, κατά τον ίδιο, να γίνεται η ερμηνεία των παραγόντων αυτών κατά τρόπο: (α) συσταλτικό, σύμφωνα με το άρθρο 20 της Σύστασης Rec (2003) 22 υπό τον τίτλο «Απόλυση υπό Όρους» {conditional release (parole)}⁴⁰¹, δηλαδή σαν να στοχεύουμε στο ελάχιστο επίπεδο που διασφαλίζει ότι ο απολυθείς θα είναι νομοταγής⁴⁰² και (β) που θα αποκλείει την αναγωγή των παραγόντων αυτών γενικά στις ατομικές και κοινωνικές περιστάσεις και το χαρακτήρα του καταδίκου, ώστε να αποφεύγεται η όποια γενικοποίηση, που θα υποδήλωνε ενδεχομένως αδικαιολόγητες δικαστικές προκαταλήψεις και εν τέλει, συγκαλύψεις μίας υπερβολικής αυστηρότητας⁴⁰³.

Εκείνοι οι παράγοντες που, κατά τη γνώμη του Σκανδάμη, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τη διερεύνηση του βαθμού «συναίσθησης της κοινωνικής ευθύνης» των κρατουμένων, που ορίζει το άρθρο 2 παρ. 1 του Ελληνικού Σωφρονιστικού Κώδικα⁴⁰⁴ και να εφαρμοστούν στην Ελλάδα, αποσπώμενοι από το σύνολο των

Fernandez, Y.M., Serran, G.A., Mulloy, R., Thornton, D., Mann, R.E. & Anderson, D., Process variables in the treatment of sexual offenders, Aggression and Violent Behavior: A Review Journal, 8, 2003, σελ. 205-234, Marshall, W.L., Marshall, L.E., Serran, G. & Fernandez, Y.M., Treating sexual offenders: An integrated approach, New York, NY: Routledge, 2006 και Marshall, W.L., Serran, G., Moulden, H., Mulloy, R., Fernandez, Y.M., Mann, R.E. & Thornton, D., Therapist features in sexual offender treatment: Their reliable identification and influence on behavior change, Clinical Psychology and Psychotherapy, 9, 2002, σελ. 395-405.

⁴⁰⁰ Σκανδάμης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 180 επ.

⁴⁰¹ Rec. 2003 (22) of the Committee of Ministers to member states on conditional release (parole).

⁴⁰² "Meeting the minimum level of safeguards for becoming law-abiding citizens".

⁴⁰³ Σκανδάμης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 180, όπου παραπ. περαιτέρω σε Παρασκευόπουλος, Ν., Οι ρυθμίσεις του Ν. 2172/1993 για την ποινή, Υπερ, 1994, σελ. 486 επ.

⁴⁰⁴ Το άρθρο 2 παρ. 1 ΣωφρΚωδ ορίζει ότι «1. Κατά τη μεταχείριση των κρατουμένων διασφαλίζεται ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενισχύεται ο αυτοσεβασμός και η συναίσθηση της κοινωνικής τους ευθύνης».

παραγόντων του αλλοδαπού μοντέλου RNR, είναι⁴⁰⁵: (α) ο παράγοντας του μοτίβου αντικοινωνικής συμπεριφοράς/υποδείγματος αντικοινωνικής προσωπικότητας, (β) ο παράγοντας της αντικοινωνικής αντίληψης ή αντικοινωνικής γνωστικής λειτουργίας, (γ) ο παράγοντας των αντικοινωνικών συναναστροφών, (δ) ο παράγοντας των οικογενειακών συνθηκών/συζυγικών σχέσεων, (ε) ο σχολικός/εργασιακός παράγοντας και (στ) ο παράγοντας του ελεύθερου χρόνου/της αναψυχής.

Σύμφωνα με τον Σκανδάμη, οι παράγοντες αυτοί συμπλέουν σε μεγάλο βαθμό με την αντίστοιχη διερεύνηση που επιτάσσει το άρθρο 55 παρ. 1 εδ. 4 του Σωφρ. Κώδικα για την τυχόν επικινδυνότητα του κρατουμένου πριν τη χορήγηση τακτικών αδειών⁴⁰⁶. Αυτός είναι μάλλον και ο λόγος που επιλέγει τους συγκεκριμένους παράγοντες, απορρίπτοντας την εφαρμογή των υπολοίπων.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας στο επανεντακτικό πρότυπο εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι, το εν λόγω μοντέλο έχει εμφανιστεί με διάφορες παραλλαγές, όπως π.χ. το LS/CMI (“Level of Service/Case Management Inventory”), το LSI-R (“Level of Service Inventory-Revised”) και το RP (“Relapse Prevention”). Εμείς επικεντρωθήκαμε στην ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών και των κατευθυντήριων αρχών που θέτει το μοντέλο RNR στο γενικότερο πλαίσιο του.

2.2. Το επανεντακτικό πρότυπο εκτίμησης και μείωσης κινδύνων GLM.

Το επανεντακτικό πρότυπο των «καλών βίων» ή του «ευ ζην»⁴⁰⁷ - GLM (“Good Lives Model”) ήρθε για να καλύψει ουσιαστικά τις ατέλειες και τις ανεπάρκειες του μοντέλου RNR. Οι εμπνευστές του προτύπου Ward και Maruna⁴⁰⁸ θεωρούν το

⁴⁰⁵ Βλ. σχετ. Σκανδάμης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 180 – 181.

⁴⁰⁶ Ibid., σελ. 181.

⁴⁰⁷ Έτσι μεταφράζει ο Γιαννούλης στα ελληνικά σε ελεύθερη απόδοση τον όρο “Good Lives Model”, Βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 217.

⁴⁰⁸ Ουσιαστικά η πατρότητα του μοντέλου GLM ανήκει στον καθηγητή ψυχολογίας T. Ward, ο οποίος το παρουσίασε για πρώτη φορά σε δύο εργασίες του το 2002: Ward, T., Good lives and the rehabilitation of sexual offenders: Promises and problems, *Aggression and Violent Behavior*, 7, 2002, σελ. 513 επ. και Ward, T., The management of risk and the design of good lives, *Australian Psychologist*, 37, 2002, σελ. 172 επ. Στην περαιτέρω επεξεργασία του προτύπου για τις ανάγκες της εγκληματολογίας και της σωφρονιστικής, συνέβαλε καθοριστικά ο εγκληματολόγος S. Maruna που συνεργάστηκε με τον Ward. Αποτέλεσμα της συνεργασίας τους αυτής υπήρξε το έργο τους Ward, T. and Maruna, S., *Rehabilitation. Beyond the risk paradigm*, 2007, ό.π. υποσ. 285, που αποτέλεσε ορόσημο για την καθιέρωση

μοντέλο τους μάλλον **παραπληρωματικό**, παρά ανταγωνιστικό του **RNR**. Πιστεύουν δηλαδή ότι τα δύο πρότυπα αλληλοσυμπληρώνονται.

2.2.1. Το θεωρητικό υπόβαθρο του GLM.

Το μοντέλο GLM έχει δεχθεί σαφείς επιδράσεις από το πρότυπο RNR, ωστόσο, οι βαθύτερες θεωρητικές καταβολές του ανευρίσκονται στο πεδίο της *ολβιοποιού εγκληματολογίας*⁴⁰⁹ και της *θετικής εγκληματολογίας*⁴¹⁰, που συγγενεύουν με τη *θετική ψυχολογία*⁴¹¹. Μάλιστα, κατά την άποψη του *Γιαννούλης*, αποτελεί ουσιαστικά μία πρακτική εφαρμογή των παραπάνω⁴¹².

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις αρχές της *ολβιοποιού εγκληματολογίας* (“happy-making criminology”), που επικεντρώνεται στη μελέτη του «υποκειμενικού ευ ζην», αυτό επιδέχεται μετρήσεως και ποσοτικοποιείται βάσει των μετρήσεων ικανοποίησης από τη ζωή. Οι μετρήσεις δηλαδή αυτές αφορούν την υποκειμενική αντίληψη των ατόμων για το πόσο ευτυχείς αισθάνονται.

Μία έρευνα που διενεργήθηκε σε δείγμα 15.000 αμερικανών εφήβων, έδειξε ότι, οι ευτυχέστεροι έφηβοι έχουν λιγότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε εγκλήματα και ουσίες⁴¹³. Στηριζόμενοι σε αυτό το εύρημα, οι επιστήμονες διερωτήθηκαν: Άραγε οι ευτυχισμένοι άνθρωποι τελούν εγκλήματα; Μήπως οι δυστυχείς τελούν εγκλήματα γιατί νομίζουν ότι έτσι θα ευτυχίσουν; Και ακόμα, μήπως η ποινή κατά της ελευθερίας επιδρά αρνητικά στο επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή; Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε μήπως η εφαρμογή ειδικά προσαρμοσμένων προγραμμάτων στις φυλακές, που θα είχαν ως στόχο την αύξηση του επιπέδου ικανοποίησης των κρατούμενων από τη ζωή, θα μείωνε τη διάπραξη από αυτούς νέων εγκλημάτων⁴¹⁴;

Η *θετική εγκληματολογία* (“positive criminology”) είναι μία σχετικά νέα τάση στον κλάδο της εγκληματολογίας, που ενσωματώνει διάφορες θεωρίες και μοντέλα.

του μοντέλου GLM στην εγκληματολογία και τη σωφρονιστική. Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 217, υποσ. 909.

⁴⁰⁹ *Nikolić-Ristanović, V.*, Making people happy is the best crime prevention: Towards happy-making criminology, *European Journal of Criminology*, 2014, σελ. 401 επ.

⁴¹⁰ *Ronel, N. & Elisha, E.*, A Different Perspective: Introducing Positive Criminology, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 55 (2), 2011, σελ. 305 επ.

⁴¹¹ *Seligman, M. & Csikszentmihalyi, M.*, Positive Psychology: An introduction, *American Psychologist*, Vol. 55 (1), 2000, σελ. 5 επ.

⁴¹² Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 217.

⁴¹³ Βλ. σχετ. *Σπινέλλη, Κ.*, Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, ό.π. υποσ. 1, σελ. 299.

⁴¹⁴ *Ibid.*

Εστιάζει στις δυσκολίες του ατόμου, υπό το πρίσμα δυνάμεων και επιρροών που, βιούμενες υπό μία θετική οπτική, δύνανται να το βοηθήσουν να απέχει από το έγκλημα. Αυτό γίνεται είτε μέσω της παρακολούθησης επίσημων και ανεπίσημων θεραπευτικών προγραμμάτων και παρεμβάσεων, όπως οι ομάδες αυτοβοήθειας (“self-help groups”), είτε μέσω της έμφασης σε θετικά κοινωνικά στοιχεία, όπως η έκθεση του ατόμου στην καλοσύνη/αρετή (“goodness”), στην κοινωνική αποδοχή (“social acceptance”) και στην επανεντακτική ντροπή (“reintegrative shaming”), είτε μέσω της έμφασης στα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ατόμου, όπως π.χ. η προσαρμοστικότητα και η συνέπεια.

Υπό το πρίσμα της θετικής εγκληματολογίας διευρύνονται τα όρια της παραδοσιακής εγκληματολογίας, που επικεντρώνεται στην κατανόηση των αιτίων και των διαδικασιών που οδηγούν ένα άτομο στο έγκλημα. Οι αρχές της θετικής εγκληματολογίας μπορούν να βοηθήσουν στη «θεραπεία» (“treatment”) και στη μεταχείριση ατόμων και ομάδων με παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, εστιάζοντας στις θετικές εκείνες εμπειρίες που θα μπορούσαν ενδεχομένως να αποτρέψουν ή να αποθαρρύνουν την περαιτέρω εγκληματική δραστηριότητα. Με άλλα λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, η θετική εγκληματολογία συμβάλλει στην πρόληψη του εγκλήματος διά μίας θετικής προσέγγισης του δράστη⁴¹⁵.

Εξάλλου, η *θετική ψυχολογία* (“positive psychology”), γνωστή και ως «Επιστήμη της Ευτυχίας», είναι ένα σχετικά νέο πεδίο στον κλάδο της ψυχολογίας, που ιδρύθηκε το 1998 από τον *Martin Seligman*. Πρόκειται για την επιστημονική μελέτη και εφαρμογή των θετικών συναισθημάτων και χαρακτηριστικών της ανθρώπινης προσωπικότητας και του «τι κάνει τη ζωή να αξίζει», με στόχο την προαγωγή της λειτουργικότητας και της ευεξίας του ανθρώπου.

Σύμφωνα με τους ψυχολόγους της κατεύθυνσης αυτής, η ευτυχία και η ωριμότητα αποτελούν δύο από τις όψεις μίας καλής ζωής⁴¹⁶. Διάφορες έρευνες που διενεργήθηκαν και σχετίζονται με τις αξίες, τους στόχους και τις επιθυμίες του

⁴¹⁵ Βλ. σχετ. *Ronel, N. & Elisha, E.*, A Different Perspective: Introducing Positive Criminology, ό.π. υποσ. 410.

⁴¹⁶ Βλ. σχετ. *King, L.A.*, The hard road to the good life: The happy, mature person, *Journal of Humanistic Psychology*, Vol. 41, No. 1, Winter 2001, σελ. 51-72.

ανθρώπου, έδειξαν ότι, η ευτυχία αποτελεί κοινό στόχο και κοινή επιθυμία σχεδόν όλων των ατόμων, τουλάχιστον του δυτικού κόσμου⁴¹⁷.

Πρόκειται ουσιαστικά για μια στροφή της επιστήμης της ψυχολογίας από τη μελέτη των διαταραχών και των προβλημάτων, στη μελέτη των ικανοτήτων και των θετικών χαρακτηριστικών του ατόμου, με στόχο μία περισσότερο ισορροπημένη και ολοκληρωμένη επιστημονική κατανόηση του συνολικού εύρους της ανθρώπινης προσωπικότητας και των πρακτικών εφαρμογών της γνώσης που προκύπτει από αυτή τη διερεύνηση.

Τέλος, οι επιστημολογικές αφετηρίες του μοντέλου, εντοπίζονται στον *κριτικό ρεαλισμό* (“critical realism”), ο οποίος εναντιώνεται στο θετικισμό και τον εμπειρισμό⁴¹⁸.

2.2.2. Οι βασικές παραδοχές και οι πρακτικές εφαρμογές του GLM.

Οι βασικές παραδοχές της αιτιολογικής-θεραπευτικής θεωρίας του προτύπου GLM, μπορούν να συνοψισθούν στα παρακάτω:

⁴¹⁷ Baumeister, R.F., How the self became a problem: A psychological review of historical research, *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1987, σελ. 163-176, King, L.A., & Broyles, S., Wishes, gender, personality and well-being, *Journal of Personality*, 65, 1997, σελ. 50-75, Richards, J.M., Jr., Life goals of American college freshmen, *Journal of Counseling Psychology*, 13, 1966, σελ. 12-20, Schwartz, S.H., & Bilsky, W., Toward a universal psychological structure of human values, *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1987, σελ. 550-562.

⁴¹⁸ Σύμφωνα με τους Ward και Maruna, η ικανοποιητική επίλυση των θεωρητικών και πρακτικών επιστημονικών προβλημάτων, απαιτεί από τον ερευνητή να απεικονίσει ακριβώς τους μηχανισμούς και τις δομές που βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια της ζωής, που παράγουν – μέσω της γενεσιουργού δραστηριότητάς τους – το πλούσιο φάσμα των φανερόν φαινομένων του κόσμου. Από τη σκοπιά του κριτικού ρεαλισμού έχει βάση ο μετανεωτερικός ισχυρισμός ότι «ο κόσμος κατασκευάζεται», αλλά μόνο υπό την έννοια ότι η επιστημονική γνώση κατευθύνει ενέργειες που μεταβάλλουν τον κόσμο, οι οποίες μπορούν να αποβούν επωφελείς ή βλαπτικές. Οι ιδέες διαμορφώνουν το περίγραμμα των καθημερινών μας ζώων μέσω της ικανότητάς τους να πηδαλιουχούν τη δράση. Οι κριτικοί ρεαλιστές δεν αρνούνται τον προσωρινό χαρακτήρα της κατανόησης του κοινωνικού και του φυσικού κόσμου. Δέχονται ότι οι θεωρίες τους ενδέχεται να είναι μόνο μερικώς ορθές, καθώς και ότι κάθε επιστημονικό πρόβλημα μπορεί να επιδέχεται περισσότερες λύσεις. Σύμφωνα με τους κριτικούς ρεαλιστές, οι επιστημονικές θεωρίες και τα ερευνητικά προβλήματα πάντοτε αντικατοπτρίζουν τις αξίες και τα συμφέροντα των ανθρώπων. Η επιστημονική γνώση δεν είναι επομένως ουδέτερη. Τελεί υπό την επίδραση κοινωνικών πλαισιώσεων. Βλ. σχετ. Ward, T. and Maruna, S., Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 30-32. Η απόδοση στα ελληνικά των σχετικών απόψεων των Ward και Maruna, ανήκει στο Γιαννούλη, βλ. σχετ. Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 217, υποσ. 913, με περαιτέρω παραπομπή σε Archer, M., Bhaskar, R., Collier, A., Lawson, T., Norrie, A. (επιμ.), *Critical Realism-Essential Readings*, London, 1998.

Πρώτα πρώτα, οι δράστες αντιμετωπίζονται ως ανθρώπινα όντα που έχουν τις ίδιες βασικές ανάγκες με τους υπόλοιπους ανθρώπους και την ίδια έμφυτη τάση να επιδιώκουν την απόκτηση **πρωταρχικών ανθρώπινων αγαθών** (“**primary human goods**”), όπως είναι η φυσική υγεία, η ανάπτυξη σχέσεων με τους συνανθρώπους τους, η δημιουργικότητα κλπ. Σύμφωνα με τους δημιουργούς του GLM, τα πρωταρχικά αυτά αγαθά συνδέονται με την ίδια τη φύση του ανθρώπου και σχετίζονται με την ανάγκη του να αποκτήσει ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς, να επιβιώσει, να αναπαραχθεί⁴¹⁹ και τελικά να έχει μία ευτυχισμένη ζωή.

Διάφορες ψυχολογικές, κοινωνιολογικές, βιολογικές και ανθρωπολογικές έρευνες⁴²⁰, έχουν δείξει ότι, υπάρχουν τουλάχιστον δέκα κατηγορίες πρωταρχικών αγαθών, που αναμένεται να αυξήσουν το επίπεδο ψυχολογικής πληρότητας και ευδαιμονίας του ατόμου. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται: η ψυχική και η σωματική υγεία, η γνώση, η εξαιρετική απόδοση κατά την εργασία ή το παιχνίδι, η αυτονομία, ο αυτοκαθορισμός, η εσωτερική γαλήνη, η φιλία (υπό την έννοια των οικογενειακών, των ρομαντικών και των ερωτικών σχέσεων), η πνευματικότητα, η ευτυχία, η δημιουργικότητα κλπ.⁴²¹. Στην απόκτηση αυτών των πρωταρχικών (πρωτευόντων) αγαθών, συμβάλλουν τα δευτερεύοντα αγαθά, δηλαδή οι γνώσεις, οι ευκαιρίες, οι πόροι, η καλλιέργεια δεξιοτήτων κá.

Σύμφωνα με τους δημιουργούς του GLM, το πρόβλημα δημιουργείται και το άτομο εγκληματεί, όταν επιδιώκει την απόκτηση των πρωταρχικών αγαθών (που κάθε άνθρωπος επιδιώκει) μέσω λανθασμένων/παράνομων δευτερευόντων αγαθών (“instrumental or secondary goods”). Με άλλα λόγια, η επιδίωξη των πρωταρχικών αγαθών με παράνομα μέσα, δραστηριότητες και στρατηγικές είναι εκείνη που οδηγεί στο έγκλημα.

⁴¹⁹ Ο Amhart, χαρακτηρίζει τα βασικά αυτά αγαθά ως «φυσικές/έμφυτες επιθυμίες» (“natural desires”), γιατί είναι τόσο στενά συνυφασμένα με την ανθρώπινη φύση, που απαντώνται σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία. Βλ. σχετ. *Amhart, L.*, *Darwinian Natural Right: The Biological Ethics of Human Nature*, Albany, NY: State University of New York Press, 1998.

⁴²⁰ Βλ. σχετ. *Aspinwall, L.G. & Staudinger, U.M.* (eds.), *A Psychology of Human Strengths: Fundamental Questions and Future Directions for a Positive Psychology*, Washington, DC: American Psychological Association, 2003, *Cummins, R.A.*, *The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos*, *Social Indicators Research*, 38, 1996, σελ. 303-328, *Emmons, R.A.*, *The Psychology of Ultimate Concerns*, New York: Guilford, 1999 και *Murphy, M.C.*, *Natural Law and Practical Rationality*, New York: Cambridge University Press, 2001.

⁴²¹ Βλ. σχετ. *Ward, T. and Maruna, S.*, *Rehabilitation, Beyond the risk paradigm*, ό.π. υποσ. 285, σελ. 113.

Για να γίνει αυτό καλύτερα κατανοητό, μπορούμε να φανταστούμε το παράδειγμα ενός δράστη σεξουαλικού εγκλήματος. Αυτός, όπως και κάθε άνθρωπος, αναζητεί και επιδιώκει την αγάπη και την τρυφερότητα στις διαπροσωπικές/ερωτικές του σχέσεις (πρωταρχικό αγαθό). Χρησιμοποιεί όμως παράνομο τρόπο (παράνομη χρήση βίας-δευτερεύον αγαθό) για να τα αποκτήσει.

Έτσι, η επανένταξη στο πλαίσιο του μοντέλου GLM, επικεντρώνεται στην εξάσκηση του δράστη να αποκτά τα αγαθά πρωταρχικής σημασίας με νόμιμο τρόπο, τα οποία διαφορετικά θα αποκόμιζε με παράνομο τρόπο.

Η παραπάνω διαδικασία της επανένταξης, βασίζεται στην παραδοχή ότι, ο άνθρωπος είναι δυνατόν να απέχει από το έγκλημα, εάν του παρασχεθούν οι κατάλληλες γνώσεις, οι ευκαιρίες, οι πόροι και του καλλιεργηθούν οι δεξιότητες, ώστε να μπορεί να έχει ένα «ευ ζην» (“good life”). Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι, το GLM βασίζεται, μεταξύ άλλων, σε εκείνη την προκείμενη της *θεωρίας της έντασης* (“strain theory”) ⁴²², βάσει της οποίας, το έγκλημα κατανοείται καλύτερα ως το προϊόν των εμποδίων (π.χ. προβλήματα ενσυναίσθησης, δυσκολίες ελέγχου των συναισθημάτων, κοινωνικές δυσκολίες, έλλειψη ικανότητας για επίλυση των προβλημάτων) που συνάντησε ένα άτομο στη ζωή του, ενώ προσπαθούσε να επιτύχει τους νόμιμους στόχους που είχε θέσει ⁴²³.

Υιοθετώντας μία βαθιά **ανθρωπιστική, ολιστική και προσανατολισμένη** προς την οικοδόμηση ενός **καλύτερου μέλλοντος** για το δράστη προσέγγιση, το GLM επιδιώκει την ανόρθωση της ταυτότητάς του, μέσω της εγκατάλειψης του παλιού εγκληματικού παρελθόντος και τη δημιουργία ενός νέου εαυτού (“new me”), **μίας νέας ταυτότητας** (“construction of new self”).

Τίθεται έτσι στο επίκεντρο της επανένταξης η αξιοποίηση των **θετικών, των σθενικών, πτυχών** του δράστη, με σκοπό την προαγωγή του «ευ ζην» του και τη

⁴²² Βλ. σχετ. Agnew, R., λήμμα “strain theory” σε: The Sage Dictionary of Criminology, 2001, Agnew, R., Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency, Criminology, 30, 1992, σελ. 47-87, Merton, R., Social Structure and Anomie, American Sociological Review, 3, 1938, σελ. 672-682, Merton, R., Social Theory and Social Structure, revised edition, New York, 1957 και 1968, Σπινέλλη, Κ., Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, ό.π. υποσ. 1, σελ. 248-251.

⁴²³ Βλ. σχετ. Ward, T. and Maruna, S., Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 121.

χάραξη ενός «καλού πλάνου ζωής» (“Good Lives Plan”)⁴²⁴. Φυσικά στους στόχους του GLM παραμένει η μείωση και διαχείριση των κινδύνων, αν και αντιμετωπίζονται μάλλον κριτικά. Οι δημιουργοί του GLM θεωρούν ότι οι παράγοντες κινδύνου αντιπροσωπεύουν ελλείψεις ή στρεβλώσεις στις εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες που απαιτούνται για την εφαρμογή ενός καλού πλάνου ζωής σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον⁴²⁵. Προκρίνουν μία πολύπτυχη (“multifaceted”) έννοια του κινδύνου, αντί μίας ατομικιστικής σύλληψης, καθώς θεωρούν ότι ο άνθρωπος αποτελείται από – και ενσωματώνεται σε – πολύπλοκα συστήματα⁴²⁶. Επιπλέον, ο κίνδυνος εκλαμβάνεται ως «συγκεκριμενοποιημένος»⁴²⁷ (“contextualized) παράγοντας. Έτσι, κατά τους εμπνευστές του μοντέλου, μία επαρκής εκτίμηση κινδύνων οφείλει να λαμβάνει υπόψη το συγκεκριμένο τρόπο ζωής του δράστη (“lifestyle”) και το περιβάλλον με το οποίο αυτός αλληλεπιδρά.

Το πρότυπο GLM δίνει πολύ μεγάλη βαρύτητα στην ανάπτυξη μίας αρμονικής σχέσης μεταξύ «θεραπευτή» και «θεραπευομένου», στην καλλιέργεια μίας «**θεραπευτικής συμμαχίας**» (“therapeutic alliance”) όπως την ονομάζουν οι δημιουργοί του⁴²⁸. Στο πλαίσιο αυτό, προσφέρονται κίνητρα στο δράστη ώστε, όχι μόνο να συμμετάσχει σε ένα «θεραπευτικό» πρόγραμμα αυτοβούλως, αλλά και να έχει ο ίδιος καθοριστική συμβολή στη διαμόρφωση του προγράμματος που του ταιριάζει. Πίσω από την προσέγγιση αυτή, κρύβεται η ιδέα ότι η υλοποίηση της απόφασης του δράστη για αλλαγή της παλιά του ταυτότητας, είναι πραγματικά εφικτή μόνο όταν είναι το αποτέλεσμα μίας συνειδητής επιλογής.

Έτσι, ένα «θεραπευτικό» πρόγραμμα μπορεί να είναι αποτελεσματικό μόνο όταν βασίζεται σε μία σχέση εμπιστοσύνης και σεβασμού μεταξύ θεραπευτή και θεραπευομένου. Άλλωστε, όπως σημειώνουν χαρακτηριστικά οι *Ward* και *Maruna*, τα άτομα που διαπράττουν κάποιο αδίκημα, αξίζουν το σεβασμό μας για την

⁴²⁴ *Wilson, R. J. και Yates, P. M.*, Effective interventions and the Good Lives Model, ό.π. υποσ. 351, σελ. 159.

⁴²⁵ *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 116.

⁴²⁶ *Ibid.* σελ. 118 επ. και *Denny, D.*, Risk and society, Longon, SAGE Publications, 2005.

⁴²⁷ Έτσι μεταφράζει στα ελληνικά ο Γιαννούλης τον όρο “contextualised”, Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 218.

⁴²⁸ *Ward, T. and Maruna, S.*, Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 166.

ικανότητά τους να αλλάξουν και για το γεγονός ότι το αδίκημα που διέπραξαν είναι το αποτέλεσμα της επιδίωξης μίας καλής ζωής⁴²⁹.

Επιπλέον, το θεραπευτικό πρόγραμμα που τελικά θα επιλεγεί, θα πρέπει να διασφαλίζει την **ισορροπία** μεταξύ αφενός της προαγωγής ενός καλού βίου, αφετέρου της μείωσης του ρίσκου για τέλεση νέου εγκλήματος. Τυχόν ανισορροπία μεταξύ των δύο αυτών στόχων θα μπορούσε να οδηγήσει είτε σε ένα ευτυχισμένο αλλά επικίνδυνο άτομο (εάν δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην επιδίωξη του «ευ ζην») είτε σε τιμωρητικές πρακτικές και στην απεμπλοκή τελικά του ατόμου από το πρόγραμμα (εάν δοθεί βαρύτητα μόνο στη μείωση του ρίσκου και αγνοηθεί η προαγωγή του «ευ ζην»).

Εξάλλου, για την επιτυχία ενός θεραπευτικού προγράμματος κρίνεται απαραίτητη η προσαρμογή του στις **ειδικότερες ανάγκες** του δράστη και στο πλάνο ζωής που ο ίδιος επιθυμεί, καθώς η αλλαγή στη συμπεριφορά του γίνεται κυρίως για τον ίδιο, παρά για το «καλό της κοινωνίας», κάτι για το οποίο ο δράστης πρέπει να αποκτήσει πεποίθηση.

Ως αποτελεσματικές μέθοδοι διερεύνησης από τον θεράποντα της προσωπικότητας, των πραγματικών επιθυμιών και των στόχων του θεραπευομένου, προτείνονται από τους δημιουργούς του GLM οι «ανοιχτού τύπου» συνεντεύξεις και τα ερωτηματολόγια⁴³⁰.

Οι θεωρητικοί του υπό εξέταση μοντέλου, εκλαμβάνουν την επανένταξη τόσο ως **δικαίωμα** του δράστη, όσο και ως **υποχρέωση** της πολιτείας να ικανοποιήσει αυτό το δικαίωμα, σε περίπτωση που ο δράστης το επιθυμεί. Σύμφωνα με το *Γιαννούλη*, η θέση αυτή ενσωματώνει μία σημαντική παράμετρο που έχει επισημάνει η κριτική εγκληματολογία: Η εκτίμηση κινδύνων δεν μπορεί να επικεντρώνεται σε παράγοντες που ανάγονται μόνο στον τομέα επιρροής του δράστη, αλλά πρέπει να επιτύχει και τη διασφάλιση προστατευτικών παραγόντων που εμπίπτουν στη σφαίρα επιρροής των κρατικών αρχών (π.χ. η εύρεση εργασίας και στέγης). Όπως ο ίδιος συνεχίζει, η πρόταση αυτή είναι λογική και τίμια, αφού όταν ένας δράστης κρίνεται

⁴²⁹ Ward, T. and Maruna, S., Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 125.

⁴³⁰ Για την ειδικότερη μορφή και δομή που θα πρέπει να έχουν οι συνεντεύξεις και τα ερωτηματολόγια, βλ. σχετ. Ward, T., Mann, R., Gannon, T., The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications, ό.π. υποσ. 395.

επικίνδυνος στη βάση των κριτηρίων της ανεργίας ή/και της έλλειψης στέγης, τότε ένα κοινωνικό κράτος δικαίου και πρόνοιας οφείλει να τον συνδράμει στην επίλυση αυτών των προβλημάτων για κανονιστικούς και πραγματιστικούς λόγους, εξισορροπώντας έτσι τη διακριτική μεταχείριση που επεφύλαξε στον «επικίνδυνο» άστεγο ή/και άνεργο δράστη, μειώνοντας παράλληλα τον κίνδυνο υποτροπής του⁴³¹.

Τέλος, ενδεικτικό της θετικά διακείμενης προς το δράστη και τις ανάγκες του, προσέγγισης του μοντέλου GLM, είναι η πρόταση των υποστηρικτών του για την αποφυγή αρνητικά φορτισμένων λέξεων, όπως π.χ. «κίνδυνος», «πρόληψη», «απόκλιση» κλπ. Αντ' αυτών, θα πρέπει να υιοθετηθεί ένα νέο λεξιλόγιο, μία **νέα θετική γλώσσα** (“positive language”), που θα βασίζεται στις σθενικές πτυχές του δράστη και στα θετικά του χαρακτηριστικά, όπως π.χ. «αλλαγή για τη ζωή», «ανάγκη για θεραπεία» κλπ.⁴³².

Για τις παραπάνω θέσεις του, το μοντέλο GLM έχει κατηγορηθεί ως υπερβολικά ιδεαλιστικό (“too idealistic”) και απλοϊκό (“simplistic”). Ειδικότερα, έχει υποστηριχθεί η άποψη, ότι η επίτευξη των πρωταρχικών αγαθών με νόμιμα μέσα δεν είναι δυνατή για τα επικίνδυνα άτομα που ζουν σε εχθρικά περιβάλλοντα. Από την άλλη μεριά, οι υποστηρικτές του μοντέλου αντιτείνουν ότι, οι δράστες, προκειμένου να αποκτήσουν τα ίδια πρωταρχικά αγαθά με τους υπόλοιπους ανθρώπους, τα αναζητούν στο περιβάλλον που ζουν, έστω κι αν αυτό είναι εχθρικό. Σε κάποιες περιπτώσεις αυτό μπορεί να οδηγήσει σε αντικοινωνική συμπεριφορά⁴³³. Δεν πρέπει όμως να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι καταβάλλουν και αυτοί, όπως και οι υπόλοιποι άνθρωποι, προσπάθεια για να αποκτήσουν τα πρωταρχικά ανθρώπινα αγαθά, που έχουν έναν εγγενή ευγενή χαρακτήρα.

Παρά την όποια κριτική έχει δεχθεί, δε θα πρέπει να υποτιμάται το γεγονός ότι, το πρότυπο GLM, εισάγοντας μία ανθρωπιστική και ολιστική προσέγγιση της

⁴³¹ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 219-220 με περαιτ. παραπ. σε Knauer, F., Der Straftäter als “tickende Zeitbombe”?, Kriminologische Betrachtungen zu einem kriminalpolitischen Unwort. Zugleich ein Beitrag zu Entwicklung, Stand und Perspektiven der Kriminalprognostik, JZ 2013, σελ. 558 επ. (564).

⁴³² Βλ. σχετ. Ward, T., Mann, R., Gannon, T., The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications, ό.π. υποσ. 395, σελ. 93.

⁴³³ Ward, T., Mann, R., Gannon, T., The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications, ό.π. υποσ. 395, σελ. 105-106.

προσωπικότητας του δράστη, έχει προσπαθήσει να αναγάγει τη «θεραπευτική» μεταχείριση από επιστήμη, σε τέχνη⁴³⁴.

Τέλος, όπως και το RNR, έτσι και το GLM σχεδιάστηκε για να εφαρμοστεί στους παραβάτες οποιουδήποτε αδικήματος. Μέχρι σήμερα έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως στους δράστες **βίαιων και σεξουαλικών εγκλημάτων**, αλλά και εγκλημάτων **ενδοοικογενειακής βίας**. Στις χώρες που το έχουν εφαρμόσει, συγκαταλέγονται η Ιρλανδία, η Αγγλία, ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία και οι ΗΠΑ. Αν και είναι ακόμα πολύ νωρίς για να απαντήσουμε στο ερώτημα εάν το εν λόγω πρότυπο είναι αποτελεσματικό, καθώς η σχετικά πρόσφατη εμφάνιση του, του **στερεί το πλούσιο εμπειρικό υπόβαθρο** που διαθέτει το μοντέλο RNR, εντούτοις, οι πρώτες έρευνες είναι ενθαρρυντικές, καθώς δείχνουν ότι, τουλάχιστον στο πεδίο των σεξουαλικών εγκλημάτων, τα θεραπευτικά προγράμματα έχουν αρχίσει να αποδίδουν τους πρώτους καρπούς, καθιστώντας το μοντέλο GLM αρκετά δημοφιλές⁴³⁵.

Αφού πλέον ολοκληρώσαμε την αναφορά μας και στα δύο επανεντακτικά πρότυπα (RNR και GLM), θα επιχειρήσουμε να τα συγκρίνουμε στα βασικά τους σημεία και θα κλείσουμε την παρούσα εργασία με κάποιες σκέψεις που μας γεννήθηκαν κατά τη μελέτη τους, με την ευχή να αποτελέσουν αφορμή για περαιτέρω προβληματισμό του αναγνώστη.

2.3. Σύγκριση των δύο μοντέλων-δυνατότητες πρακτικής εφαρμογής-καταληκτικές σκέψεις και προβληματισμοί.

Τα τελευταία χρόνια, έχει αναπτυχθεί ένας ευρύς διάλογος, στη διεθνή κυρίως βιβλιογραφία, που σχετίζεται με το κατά πόσον τα δύο μοντέλα, το RNR και το GLM βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους. Δεδομένου ότι, οι ίδιοι οι δημιουργοί του GLM θεωρούν τα δύο πρότυπα ως συμπληρωματικά, δεκτικά ενοποίησης ή και ξεχωριστής εφαρμογής σε διαφορετικές πτυχές της επανεντακτικής διαδικασίας, εμείς δε θα αποκλίνουμε από την άποψη αυτή. Θεωρούμε ότι η εποικοδομητική **σύζευξη** των δύο προτύπων μπορεί να οδηγήσει σε ακόμα καλύτερα αποτελέσματα στον τομέα της σωφρονιστικής μεταχείρισης και επανένταξης, προς όφελος τόσο του ίδιου του δράστη όσο και της κοινωνίας.

⁴³⁴ Ibid.

⁴³⁵ Ward, T. and Maruna, S., Rehabilitation, Beyond the risk paradigm, ό.π. υποσ. 285, σελ. 168-169 και Prescott, D., The Good Lives Model (GLM) in Theory and Practice, 154th International Training Course Visiting Experts' Papers, Resource Material Series, No. 91, σελ. 80-86.

Παρόλα αυτά, κρίνεται σκόπιμο να επιχειρήσουμε τη σύγκριση των δύο μοντέλων στις βασικές τους παραδοχές, προκειμένου να μπορέσουμε να αντιληφθούμε καλύτερα τα «δυνατά» σημεία του καθενός, που μπορούν να καλύψουν αντίστοιχα τις αδυναμίες και τις ελλείψεις του άλλου.

Πρώτα πρώτα, πρέπει να επισημάνουμε ότι, κατά την άποψή μας, τα δύο μοντέλα έχουν έναν εντελώς **διαφορετικό προσανατολισμό**.

Το μεν RNR διέπεται, κατά τη γνώμη μας, από μία **ωφελμιστική λογική**, καθώς είναι προσανατολισμένο περισσότερο προς τη διαχείριση των κινδύνων (“risk management”), υποβαθμίζοντας ταυτόχρονα την αξία της ευημερίας του δράστη, την οποία αντιμετωπίζει μάλλον ως το μέσο για την επίτευξη του απώτερου στόχου, που δεν είναι άλλος από την προστασία της κοινωνίας από τους «επικίνδυνους» δράστες. Με άλλα λόγια, εστιάζοντας στις αδύναμες πτυχές του δράστη (παραγνωρίζοντας ταυτόχρονα την αξία των σθενικών του πτυχών, στις οποίες αναγνωρίζει έναν δευτερεύοντα ρόλο), φαίνεται να «αδιαφορεί» τρόπον τινά για την ουσιαστική βελτίωση –ή ακόμα και αλλαγή- του μελλοντικού επιπέδου και τρόπου ζωής του, καθώς εκείνο για το οποίο πρωτίστως ενδιαφέρεται είναι η μείωση των ποσοστών υποτροπής -υπό μία μάλλον **διαχειριστική λογική**- με απώτερο επιθυμητό στόχο την προστασία του κοινωνικού συνόλου.

Το δε GLM υιοθετώντας μία περισσότερο **ανθρωπιστική, ανθρωποκεντρική και ολιστική προσέγγιση**, εισάγει τη συνεκτίμηση των λεγόμενων *αντενδεικτών* κινδύνου, καθώς αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση στις δυνάμεις του δράστη, στις σθενικές πτυχές του, δηλαδή στους προστατευτικούς παράγοντες κινδύνου που μειώνουν τις πιθανότητες υποτροπής και στιγματισμού του δράστη. Ενδιαφέρεται έτσι περισσότερο να «εφοδιάσει» το δράστη με εκείνες τις γνώσεις και τις δεξιότητες που θα τον βοηθήσουν να εγκαταλείψει το παλιό κακό εγκληματικό του παρελθόν και να υιοθετήσει μία «νέα ταυτότητα» που θα μπορεί να του εξασφαλίσει ένα καλύτερο – μη εγκληματικό- βιοτικό επίπεδο στο μέλλον. Με άλλα λόγια, δίνει προτεραιότητα στη δημιουργία των προϋποθέσεων ενός καλύτερου μέλλοντος για το δράστη, βοηθώντας τον να «χτίσει» ένα μελλοντικό πλάνο ζωής βασισμένο στα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του. Δευτερευόντως δε φαίνεται να ενδιαφέρεται για την προστασία της κοινωνίας, την οποία μάλλον θεωρεί ως φυσικό επακόλουθο της επιτυχούς «αναμόρφωσης» επανένταξης και των δραστών.

Εξάλλου, τη στιγμή που το RNR επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στη διαχείριση του κινδύνου, το GLM δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα, όπως είδαμε, στη δημιουργία μίας «θεραπευτικής συμμαχίας» μεταξύ θεραπευομένου και θεραπευτή. Έτσι, παρέχει στον τελευταίο μία ευρεία γκάμα εργαλείων (“tools”) για την αποτελεσματική μεταχείριση του δράστη, ενώ ταυτόχρονα, εστιάζοντας στη συμμετοχή, στην κινητοποίηση και στην παρότρυνση του για αλλαγή (“motivation”), καθίσταται ένα πρότυπο **πιο φιλικό προς το χρήστη** (“user friendly”) σε σχέση με το RNR.

Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, κατά τη γνώμη μας, καθώς, όπως σημειώνει ο *von Hirsch*, η επιτυχία ενός θεραπευτικού προγράμματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από ένα αφοσιωμένο προσωπικό. Εάν αντιθέτως «*γίνει λανθασμένη επιλογή ως προς το σύστημα των φυλακών ή αν οι κρατούμενοι είναι πολύ λιγότερο φιλικοί ή αν οι δεσμοφύλακες είναι πολύ λιγότερο φιλικοί ή το υπεύθυνο προσωπικό για τα προγράμματα επανένταξης, τότε αυτά τα προγράμματα αποτυγχάνουν*»⁴³⁶. Στην εύστοχη αυτή παρατήρηση του *von Hirsch*, εμείς θα προσθέταμε ότι, η αποτελεσματικότητα ενός θεραπευτικού προγράμματος απαιτεί πέρα από αφοσίωση, και **κατάλληλη εκπαίδευση και κατάρτιση** του υπεύθυνου προσωπικού.

Επιπλέον, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι, η επεξηγηματική ικανότητα της αιτιολογικής θεωρίας του μοντέλου RNR είναι μάλλον φτωχή, καθώς δεν συνιστά μία γνήσια θεωρία αλλά μία θεωρία-πλαίσιο⁴³⁷. Ωστόσο, η πληθώρα των εμπειρικών ερευνών, που έχει επιβεβαιώσει ότι η μείωση της υποτροπής συνδέεται αιτιωδώς με τις πρακτικές σωφρονιστικής μεταχείρισης του **RNR**, την καθιστούν κατ’ ουσίαν μία «πρακτική» θεωρία⁴³⁸ και της προσδίδουν **εμπειρική εγκυρότητα**, κάτι που **δεν διαθέτει το μοντέλο GLM**, ίσως λόγω και του «νεαρού της ηλικίας του». Η συνεκτικότητα όμως μεταξύ της αιτιολογικής θεωρίας και της θεωρίας για τη σωφρονιστική μεταχείριση του τελευταίου, είναι μεγαλύτερη, κατά τον *Γιαννούλη*, κάτι που δίνει –κατά τον ίδιο– ένα ελαφρύ προβάδισμα στη θεωρία των *Ward* και *Maruna*⁴³⁹.

⁴³⁶ Βλ. σχετ. Συνέντευξη του Καθηγητή Andrew von Hirsch στο Γεώργιο Γιαννούλη, *The Art of Crime*, ό.π. υποσ. 92.

⁴³⁷ *Ward, T. and Maruna, S.*, *Rehabilitation, Beyond the risk paradigm*, ό.π. υποσ. 285, σελ. 41.

⁴³⁸ *Γιαννούλης, Γ.*, *Η επικινδυνότητα του δράστη*, ό.π. υποσ. 103, σελ. 224.

⁴³⁹ *Ibid.*

Εξάλλου, και τα δύο μοντέλα εστιάζουν στην **έννοια του κινδύνου**, έναντι της έννοιας της επικινδυνότητας, καθώς η τελευταία θεωρείται ότι κατευθύνει τον ερευνητή προς την αναζήτηση μίας επίμεμπτης ιδιότητας «εντός» της προσωπικότητας του δράστη και ευνοεί το στιγματισμό του, σε αντίθεση με τον κίνδυνο τέλεσης νέων εγκλημάτων, που στρέφει πιο εύκολα την προσοχή μας σε εξωγενείς παράγοντες, σε συγκειμενικούς και περιστασιακούς παράγοντες κινδύνου⁴⁴⁰. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι οι ίδιοι οι δράστες επικίνδυνοι (“dangerous”), αλλά έχουν εμπλακεί σε επικίνδυνες καταστάσεις (“risky situations”) και είναι εκτεθειμένοι σε παράγοντες κινδύνου (“risk factors”)⁴⁴¹. Αυτούς τους παράγοντες κινδύνου προσπαθούν να μειώσουν και να διαχειριστούν αποτελεσματικά τα δύο πρότυπα.

Ωστόσο, ενώ η υιοθέτηση της παραπάνω προσέγγισης από τα δύο μοντέλα, φαίνεται εκ πρώτης όψεως να στοχεύει πράγματι στην αποφυγή στιγματισμού του δράστη, από την άλλη, η επικέντρωση του ενδιαφέροντος στους δράστες «ωψηλού κινδύνου» οδηγεί τελικά, κατά τη γνώμη μας, στο στιγματισμό τους, αφού τους κατατάσσει αυτόματα, στην κατηγορία των *διαφορετικών άλλων*. Εντοπίζεται δηλαδή στο σημείο αυτό μία αντίφαση. Κι ακόμα, γεννάται εύλογα το ερώτημα, γιατί το δικαίωμα για συμμετοχή στα προγράμματα επανένταξης του δράστη «χαμηλού κινδύνου» θεωρείται ήσσονος σημασίας σε σχέση με εκείνο του δράστη «ωψηλού κινδύνου»; Δεν έχουν όλοι οι δράστες τα ίδια δικαιώματα; Δεν δικαιούνται όλοι οι δράστες τις ίδιες ευκαιρίες; Κι αν όχι, αρκεί για τη διάκριση αυτή, η υψηλή πιθανότητα υποτροπής ως νομιμοποιητική βάση σε ένα κράτος δικαίου; Μήπως πρέπει να αναζητηθεί μία άλλη νομιμοποιητική βάση με πιο γερά θεμέλια;

Ένα άλλο ερώτημα που τίθεται, είναι τί συμβαίνει με την **προγνωστική ικανότητα** των δύο προτύπων; Μπορούν πράγματι να εκτιμήσουν-προβλέψουν –και συνακόλουθα να μειώσουν- τους κινδύνους υποτροπής; Έχει υποστηριχθεί σχετικά ότι, η συνεκτίμηση των προστατευτικών παραγόντων κινδύνου, αυξάνει τη συνολική προγνωστική ακρίβεια και αμβλύνει το πρόβλημα της υπερεκτίμησης του κινδύνου, δηλαδή του αυξημένου ποσοστού των εσφαλμένων θετικών προγνώσεων⁴⁴².

⁴⁴⁰ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 125-126.

⁴⁴¹ Ibid.

⁴⁴² Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 105.

Με βάση μία πρόσφατη έρευνα των *Scoones/Willis & Grace*⁴⁴³, ο σχεδιασμός ενός πλάνου ζωής για την περίοδο που ακολουθεί μετά την αποφυλάκιση του δράστη επί τη βάση των αρχών του GLM και της προσέγγισης της αποχής από το έγκλημα (“desistance”), αυξάνει την προγνωστική ακρίβεια της πρόβλεψης της υποτροπής σε σεξουαλικά εγκλήματα, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της αξιολόγησης στατικών και δυναμικών παραγόντων. Επισημαίνουν μάλιστα ότι, τα αποτελέσματα της έρευνάς τους μπορεί να υστερούν μεν σε συμβατότητα με τις αρχές του μοντέλου RNR, καθώς αυτό εστιάζει πρωτίστως στη διαχείριση των κινδύνων, επιβεβαιώνουν εντούτοις τη σημασία των σθενικών πτυχών και των περιβαλλοντικών παραγόντων-εν προκειμένω του περιβάλλοντος αποφυλάκισης- σε συμφωνία με τις αρχές του GLM⁴⁴⁴.

Έτσι, από το μοντέλο GLM, που συγγενεύει με το ψυχιατρικό εργαλείο εκτίμησης προστατευτικών παραγόντων κινδύνου SAPROF⁴⁴⁵ και επικεντρώνεται στην ενίσχυση των προστατευτικών παραγόντων, μπορεί να αναμένει κανείς μία αυξημένη πρόληψη της υποτροπής σε σχέση με το RNR⁴⁴⁶.

Ωστόσο, ικανοποιητικές έως πολύ καλές επιδόσεις στον τομέα της προγνωστικής ακρίβειας έχουν να επιδείξουν και τα προγνωστικά εργαλεία του RNR, LSI-R (εργαλείο 3^{ης} γενιάς) και LS/CMI (εργαλείο 4^{ης} γενιάς), με το τελευταίο να είναι εξοπλισμένο με ακόμα υψηλότερη προγνωστική ακρίβεια⁴⁴⁷.

Παρόλα αυτά, το ερώτημα παραμένει. Μπορεί η ανθρώπινη συμπεριφορά να προβλεφθεί με ακρίβεια; Ο *Σκανδάμης* επισημαίνει σχετικά ότι: «η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν είναι μαθηματικοποιημένη, αλλά εκ φύσεως απρόβλεπτη και χαοτική και υπόκειται έτσι, σε παράγοντες που μπορεί τυχαία να τη μεταβάλλουν»⁴⁴⁸.

Εξάλλου, παρά το γεγονός ότι η συμμετοχή στα προγράμματα επανένταξης είναι εκούσια, τόσο βάσει του προτύπου RNR όσο και βάσει του GLM, δεν μπορεί να μη διερωτηθεί κάποιος, τί γίνεται με το δικαίωμα αυτοδιάθεσης και αυτοκαθορισμού

⁴⁴³ *Scoones, C.D., Willis, G.M. & Grace, R.C.*, Beyond Static and Dynamic Risk Factors, *Journal of Interpersonal Violence*, 27 (2), 2010, σελ. 222 επ., ιδίως 232-233.

⁴⁴⁴ Βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 107.

⁴⁴⁵ Το μοντέλο SAPROF είναι το πιο διαδεδομένο εργαλείο εκτίμησης προστατευτικών παραγόντων κινδύνου, σχεδιάστηκε το 2007 και μεταφράστηκε στα ελληνικά το 2015. Για το μοντέλο αυτό βλ. σχετ. *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 53-54 και 58-62.

⁴⁴⁶ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 132.

⁴⁴⁷ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 106.

⁴⁴⁸ *Σκανδάμης, Μ.*, Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, ό.π. υποσ. 124, σελ. 186.

του δράστη; Τί γίνεται με τη διασφάλιση των ατομικών του δικαιωμάτων; Μπορεί το κράτος, μέσω των παρεμβατικών θεραπευτικών προγραμμάτων, έστω κι αν η συμμετοχή σε αυτά γίνεται με τη θέληση του δράστη, να διαμορφώνει «πλάνα ζωής»; Και ακόμα, πόσο εκούσια είναι τελικά η συμμετοχή του δράστη σε αυτά τα προγράμματα; Μήπως αυτή είναι απλά το αποτέλεσμα της προσδοκίας του για μία πιο ευνοϊκή μεταχείριση; Κι αν είναι έτσι, με ποια ασφαλή κριτήρια μπορεί αυτό να διαπιστωθεί με βεβαιότητα;

Εκείνο που σε κάθε περίπτωση πρέπει να αναγνωρίσουμε, είναι ότι και τα δύο μοντέλα, που λειτουργούν στη βάση του συμπεράσματος “finally something works”, διαθέτουν έναν υγιή σκεπτικισμό και έναν δυναμικό χαρακτήρα (υπό την έννοια του μη στατικού), καθώς είναι ανοιχτά σε προτάσεις και βελτιώσεις, τις οποίες μάλιστα επιζητούν.

Μετά τις ανωτέρω σκέψεις, τίθεται εύλογα το ερώτημα, **σε ποιούς τομείς της ποινικής διαδικασίας** και με ποιό τρόπο μπορούν να αξιοποιηθούν τα παραπάνω επανεντακτικά πρότυπα εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR και GLM; Έχει υποστηριχθεί σχετικά ότι, τέσσερα είναι κυρίως τα πεδία στα οποία τα δύο μοντέλα μπορούν να φανούν χρήσιμα: (α) το πεδίο της υφ' όρον απόλυσης, (β) το πεδίο της χορήγησης αδειών, (γ) το πεδίο επιβολής της ποινής και (δ) το πεδίο διαμόρφωσης των θεραπευτικών προγραμμάτων⁴⁴⁹.

Ειδικότερα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει παραπάνω, ο θεσμός της υφ' όρον απόλυσης ενδείκνυται ως πεδίο εφαρμογής των δύο προτύπων, καθώς, μαζί με το θεσμό της χορήγησης αδειών, αποσκοπεί στη διευκόλυνση της επανένταξης του δράστη. Πιο συγκεκριμένα, τα δύο μοντέλα θεωρείται ότι μπορούν να επιτύχουν, μέχρι την έκτιση του προβλεπόμενου από το νόμο αναγκαίου τμήματος της ποινής, τη μείωση του κινδύνου υποτροπής αρκετών δραστών που επιθυμούν να ενταχθούν στην κοινωνία. Εξάλλου, η τεχνογνωσία που παρέχουν, μπορεί να εξασφαλίσει μία πιο ασφαλή πρόγνωση των χαμηλών πιθανοτήτων υποτροπής εκείνων των δραστών που παρακολούθησαν τα επανεντακτικά προγράμματα με επιτυχία, πράγμα που ελαττώνει σε κάποιο βαθμό και τα όποια αισθήματα ανασφάλειας τυχόν προκαλούνται από τη

⁴⁴⁹ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 221-222.

διαισθητική χορήγηση της υφ' όρον απόλυσης⁴⁵⁰. Την άποψη αυτή συμμερίζονται τόσο ο Γιαννούλης, όσο και ο Σκανδάμης, με τον τελευταίο να θέτει επιπλέον συγκεκριμένους όρους και προϋποθέσεις για την επιτυχή εφαρμογή της μεθοδολογίας εκτίμησης κινδύνων στην Ελλάδα (κάνει αναφορά ειδικά στο πρότυπο RNR), τις οποίες αναφέραμε σε προηγούμενο σημείο της παρούσας εργασίας.

Αλλά και ο τομέας της χορήγησης αδειών σε κρατούμενους αποτελεί πρόσφορο πεδίο εφαρμογής των δύο επανεντακτικών μοντέλων. Όπως σημειώνει ο Γιαννούλης, «..ένα επανεντακτικό πρότυπο εκτίμησης κινδύνων...αυξάνει τις πιθανότητες σύννομης αξιοποίησης των αδειών των δραστών που τελούν υπό επανένταξη διά της μείωσης των πιθανοτήτων υποτροπής τους. Αλλά ακόμα κι αν το αίτημα των δραστών απορριφθεί λόγω κατάφασης κινδύνου (“risk”) τέλεσης νέων εγκληματικών πράξεων, τα προγράμματα RNR και GL παρέχουν τα μέσα στο δράστη να βελτιωθεί περαιτέρω, ώστε να ελπίζει ότι στο μέλλον το αίτημά του θα ικανοποιηθεί. Με άλλα λόγια ο δράστης δεν εγκαταλείπεται στο έλεος της μοίρας του»⁴⁵¹.

Κατά τον ίδιο, η εφαρμογή των επανεντακτικών μοντέλων εκτίμησης και μείωσης κινδύνων⁴⁵² γενιάς στους δύο παραπάνω θεσμούς, «εγγυάται το δικαίωμα συναινετικής επανένταξης ακόμη και των “πιο επικίνδυνων δραστών”, και μάλιστα όχι μόνο στη βάση της αξιολόγησης των παραγόντων κινδύνου υποτροπής τους, αλλά και της συνεκτίμησης των ατομικών τους αναγκών, καθώς και της ενδυνάμωσης των λεγόμενων προστατευτικών παραγόντων κινδύνου». Έτσι, συνεχίζει, «...λύεται –στο βαθμό που ανταποκρίνονται συναινετικά και θετικά οι “επικίνδυνοι” δράστες στα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης και αποκατάστασης- το πρόβλημα της “επικινδυνότητας” με ανθρωπιστικό και δικαιοκρατικό τρόπο»⁴⁵².

Στο πεδίο επιβολής της ποινής, τα δύο επανεντακτικά πρότυπα θα μπορούσαν να συμβάλουν στον προσδιορισμό του κατάλληλου είδους ποινής, όταν τίθεται ζήτημα επιλογής μεταξύ περισσότερων ειδών ποινής συγκρίσιμης βαρύτητας⁴⁵³. Ωστόσο, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή κατά την εφαρμογή των επανεντακτικών προγραμμάτων, καθώς, όπως επισημαίνει ο von Hirsch «στην επανένταξη υπάρχει πάντοτε το πρόβλημα της υπερβολικής τροποποίησης της ποινής...Αν παρασχεθούν σε

⁴⁵⁰ Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 222.

⁴⁵¹ Ibid. σελ. 221- 222.

⁴⁵² Ibid.

⁴⁵³ Ibid. σελ. 221.

κάποιον υπηρεσίες κοινωνικής επανένταξης κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του στη φυλακή χωρίς να μεταβληθεί η βαρύτητα της ποινής...τότε είμαστε σύμφωνοι...Αν ωστόσο μεταβληθεί η βαρύτητα της ποινής για λόγους επανένταξης και μάλιστα αν μεταβληθεί για κάποιους δράστες ενώ για άλλους παραμένει η ίδια, τότε έχουμε πρόβλημα...»⁴⁵⁴.

Τέλος, καθοριστική μπορεί να είναι η συμβολή των δύο μοντέλων στη διαμόρφωση του περιεχομένου των θεραπευτικών προγραμμάτων και στην προσαρμογή της θεραπευτικής διαδικασίας στα ατομικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων δραστών, όπως έχει αναλυθεί εκτενώς παραπάνω.

Σε ό,τι αφορά την ενσωμάτωση των παραπάνω προτύπων στο ελληνικό ποινικοσωφρονιστικό σύστημα, πραγματιστικοί λόγοι, όπως είναι η παρούσα δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας, η έλλειψη πόρων και ο συνωστισμός των φυλακών, δυσχεραίνουν την άμεση και αποτελεσματική πρακτική εφαρμογή τους. Ωστόσο, όπως εύστοχα παρατηρεί ο *Γιαννούλης*, τίποτα δεν εμποδίζει την έναρξη μίας κανονιστικής συζήτησης για τη μελλοντική υιοθέτησή τους –ή έστω κάποιων πτυχών τους- καθώς, αποτελούν ένα ρυθμιστικό στόχο προς τον οποίο πρέπει σταδιακά να τείνουμε⁴⁵⁵.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας στα δύο επανεντακτικά πρότυπα, και αφού έχουμε ήδη επιχειρήσει να σκιαγραφήσουμε κάποιες από τις αδυναμίες και τις ανεπάρκειές τους, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι, δεν αρκεί μόνο ο συγκερασμός των δύο μοντέλων RNR και GLM προκειμένου να υπερκεραστούν οι εν λόγω ελλείψεις. Απαιτείται περαιτέρω η **σύζευξή τους με το πρότυπο της ανάλογης επιβολής ποινικών κυρώσεων**, που διά της τήρησης των αρχών της αναλογικότητας και της ακριβοδικίας, μπορεί να διασφαλίσει την επίλυση του προβλήματος της «επικινδυνότητας» του δράστη κατά τρόπο ανθρωπιστικό και δικαιοκρατικό και να αποδώσει πολύτιμους καρπούς σε επιλεγμένα πεδία της ποινικής καταστολής και ιδίως της σωφρονιστικής, άποψη που συμμερίζονται τόσο ο καθηγητής *von Hirsch* όσο και ο *Γιαννούλης*⁴⁵⁶.

⁴⁵⁴ Βλ. σχετ. Συνέντευξη του Καθηγητή Andrew von Hirsch στο Γεώργιο Γιαννούλη, *The Art of Crime*, ό.π. υποσ. 92.

⁴⁵⁵ *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103, σελ. 148 και 221.

⁴⁵⁶ Βλ. σχετ. Συνέντευξη του Καθηγητή Andrew von Hirsch στο Γεώργιο Γιαννούλη, *The Art of Crime*, ό.π. υποσ. 92 και *Γιαννούλης, Γ.*, Η επικινδυνότητα του δράστη, ό.π. υποσ. 103.

Επίλογος

Η υιοθέτηση αυστηρών ποινικοκατασταλτικών πολιτικών παγκοσμίως, ως συνέπεια της στρεβλής εφαρμογής των αρχών του δικαϊκού προτύπου, οδήγησε σε αδιέξοδα. Αδιάψευστοι μάρτυρες της διαπίστωσης αυτής, είναι τόσο η ζοφερή πραγματικότητα που δημιουργήθηκε στο σωφρονιστικό πεδίο, με την εμφάνιση του φαινομένου του υπερπληθυσμού των φυλακών, την πληθώρα των εξεγέρσεων των κρατουμένων και τη διόγκωση των σωφρονιστικών δαπανών, όσο και η έξαρση των κοινωνικών ανισοτήτων, με την ολοένα αυξανόμενη εκδήλωση φαινομένων κοινωνικού-φυλετικού ρατσισμού, και η παράλληλη υποχώρηση του κοινωνικού κράτους, χάριν ενός «ποινικού κράτους».

Στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης, όπου η διασφάλιση του κεκτημένου της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κρίνεται πιο αναγκαία από ποτέ, η αναβίωση του αναμορφωτικού ιδεώδους, υπό μία νέα πιο ανθρωπιστική μορφή, και η εμφάνιση του ρεύματος του «Νέου Επανενταξισμού» προσφέρουν την εναλλακτική εκείνη πρόταση στο πεδίο της σωφρονιστικής «μεταχείρισης», που θα μπορούσε να οδηγήσει στην επιτυχή επανένταξη του δράστη στην κοινωνία, με όφελος τόσο για τον ίδιο όσο και για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Στην επίτευξη του στόχου αυτού, δύναται να συμβάλει καθοριστικά η σύζευξη των δύο επανεντακτικών προτύπων εκτίμησης και μείωσης κινδύνων RNR και GLM, που, εφαρμοζόμενα υπό τους περιορισμούς που θέτει το πρότυπο της ανάλογης επιβολής ποινικών κυρώσεων, μπορούν να μειώσουν σημαντικά τα ποσοστά υποτροπής των δραστών «ωψηλού κινδύνου» και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για ένα καλύτερο μέλλον των ίδιων και συνακόλουθα του ευρύτερου οικογενειακού και κοινωνικού τους περιβάλλοντος.

Προκειμένου δε να ισοσκελιστεί η βαρύτητα που δίνεται από τα δύο παραπάνω μοντέλα στο σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων του δράστη, με το σεβασμό των δικαιωμάτων του θύματος, θα μπορούσε ενδεχομένως να συνδυαστεί η διαδικασία της επανένταξης με την ταυτόχρονη εφαρμογή κάποιων εκ των πρακτικών της «αποκαταστατικής δικαιοσύνης», έτσι ώστε να διασφαλιστεί η μεγαλύτερη δυνατή ικανοποίηση όλων των μερών και η μεγιστοποίηση των επανεντακτικών ωφελειών.

Ωστόσο, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι, σε τελική ανάλυση, η επίτευξη της επανένταξης των κρατουμένων –αλλά και ο εξανθρωπισμός των συνθηκών διαβίωσής

τους στις φυλακές- προϋποθέτει κατεξοχήν την ύπαρξη μίας αντίστοιχης πολιτικής βούλησης, που θα δρομολογήσει όλες εκείνες τις διαδικασίες και θα λάβει όλα εκείνα τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου να υλοποιηθούν οι παραπάνω στόχοι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αλεξιάδης, Σ., Σωφρονιστική, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2001.

Αλεξιάδης, Σ., Εγκληματολογία, Ε' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.

Αμοναχάκης, Ι., Ο θεσμός της συνδιαλλαγής στην ποινική διαδικασία, σε *Θάνος, Θ.*, Η Διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία, Επανορθωτική δικαιοσύνη, σχολική διαμεσολάβηση, ποινική συνδιαλλαγή, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2011, σελ. 155-164.

Ancel, M., Η Νέα Κοινωνική Άμυνα, Μετάφραση Ηρώ Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, Νομική Βιβλιοθήκη-Χάρης Καρατζάς, Αθήνα, 1995.

Ανδρίτσου, Α., Έρευνα: Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα. Προκαταρκτική έκθεση της ερευνητικής ομάδας Εγκληματολογίας του Ε.Κ.Κ.Ε., Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 68Α, 1988, σελ. 237 επ.

Ανδρουλάκης, Ν., Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Θεωρία για το Έγκλημα, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2000.

Ανθόπουλος, Χ., Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια, σε: *Τσάτσος, Δ. κ.ά.*, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, επιμ. *Ανθόπουλος, Χ.*, *Κοντιάδης, Ξ.*, *Παπαθεοδώρου, Θ.*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005 σελ. 109 επ.

Αντωνοπούλου, Α., Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής: Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010.

Αρτινοπούλου, Β., Νέες μορφές θυματοποίησης στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, στο: *Η. Δασκαλάκη κ.ά.* (Επιμ.), Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, σελ. 99-105, Αθήνα, 2000, ΕΚΚΕ.

Αρτινοπούλου, Β., Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, *The Art of Crime*, τεύχος 12, Νοέμβριος 2009.

Αρτινοπούλου, Β., Επανορθωτική Δικαιοσύνη, Η πρόκληση των σύγχρονων δικαϊκών συστημάτων, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.

Αρχμανδρίτου, Μ., Η ανοικτή έκτιση της ποινής. Μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων, *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, 2000.

Αρχιμανδρίτου, Μ., Ιδιωτική εκδίκηση και δίκαιο ή ανομία. Βεντέτα και νόμος: εγκληματολογική προσέγγιση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007.

Αρχιμανδρίτου, Μ., Η φυλάκιση ως τρόπος έκτισης και ως μορφή έκτισης της ποινής, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012.

Βαθιώτης, Κ., Τραγικά διλήμματα στην εποχή του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας»: Από την σανίδα του Καρνεάδη στο «Ποινικό Δίκαιο του Εχθρού», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010.

Beck, U., Τί είναι παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2002.

Βιδάλη, Σ., Εισαγωγή στην Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013.

Βιδάλη, Σ., Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

Βιδάλη, Σ., Πέρα από τα όρια. Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.

Βιδάλη, Σ.-Κουλούρης, Ν., Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.

Βλάχου, Β., Ιστορική επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19^ο αιώνα. Η γένεση της Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.

Bottomley, A.K., Έγκλημα και ποινική δικαιοσύνη στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα: «Αυστηροί με το έγκλημα-Αυστηροί με τα αίτια του εγκλήματος», Μτφρ. Γ. Καρανικόλα, ΠοινΔικ 6/2002, σελ. 640 επ.

Γαλανού, Μ., Ιερεμίας Μπένθαμ, Ένας Ωφελμιστής Δημοκράτης, Ανάτυπο από την Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική (2009), Προσφορά Τιμής στην Αγλαΐα Τσίτουρα, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Γαλανού, Μ., Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011.

Γαρδίκας, Κ., Εγκληματολογία, Τόμος Α', Τα γενικά και τα ατομικά αίτια των εγκλημάτων, Αθήνα, ⁶1968 (επανέκδοση Αθήνα-Κομοτηνή, 2001).

Γασπαρινάτου, Μ., Αντεγκληματική πολιτική στην κοινωνία της διακινδύνευσης, μτπχ. εργασία, επιβλ. Καθηγητής Κουράκης, Ν., ΕΚΠΑ, Τμήμα Νομικής, Τομέας Ποινικών Επιστημών, 2005.

Γιαννίδης, Ι., Η νέα νομιμοποίηση του ποινικού δικαίου και το τέλος της κλασικής δογματικής, ΠοινΧρ 2008, σελ. 769 επ.

Γιαννούλης, Γ., Η επικινδυνότητα του δράστη και η εκτίμηση κινδύνων από δικαιοκρατικής σκοπιάς, Τόμος Ι, Εγκληματολογικά, Σωφρονιστικά, Ποινολογικά και Μεθοδολογικά Θεμέλια, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017.

Γιοβάνογλου, Σ., Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακιζομένων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006.

Γιοβάνογλου, Σ., Το συνεχές της μετάβασης από τη φυλακή στην ελευθερία κατά το φινλανδικό παράδειγμα, Εγκληματολογικές Αναζητήσεις, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, Επιμ. Α. Πιτσελά, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 211-238.

Γιοβάνογλου, Σ., Εγκλεισμός στη φυλακή, επανένταξη στην κοινωνία και εγκληματολογικές αναζητήσεις στην ύστερη νεωτερικότητα, Εγκληματολογία 2/2012, (Έτος 2^ο), σελ. 48-53.

Γιοβάνογλου, Σ., Ύστερη νεωτερικότητα και αποκεντρωμένα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης: Η περίπτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, σε Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Α' Τόμος, Εκδοτική Επιμέλεια Μ. Γασπαρινάτου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2015, σελ. 590-599.

Δαφνής, Ν., Πιο ελαστικές μορφές εργασίας συστήνει ο ΟΟΣΑ στην Ελλάδα, 2010, Εφημ: Ημερησία της 12.3.2010.

Δημόπουλος, Χ., Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.

Δημόπουλος, Χ., Η φυλακή: Ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.

Dupréel, J., Σύγχρονοι μέθοδοι σωφρονιστικής μεταχειρίσεως, Σωφρονιστική Επιθεώρησης ΙΧ, 1956, σελ. 43-50.

Ζαραφονίτου, Χ., Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008.

Ζαραφονίτου, Χ., Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυση των συγκρούσεων; στο Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις. Επετειακό Συνέδριο για τα 30 χρόνια της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, Δ/ση έκδ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σ.σ. 115-129.

Ζημιανίτης, Δ., Η εισαγωγή διαχειριστικών μεθόδων στην απονομή Ποινικής Δικαιοσύνης και η παράλληλη ενίσχυση του δικτύου εξωϊδρυματικών κυρώσεων, με βάση τις πρόσφατες Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε: Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, (εκδ.επιμ. καθηγ. Α. Μαγγανάς), Τόμος Β', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σελ.1575 επ.

Giddens, A., Οι συνέπειες της νεωτερικότητας, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2001.

Hulsman, L. – Bernat de Celis, Jacqueline, Άστοχες ποινές. Το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση, Εισαγωγή-Μετάφραση: Γιώργος Νικολόπουλος, Νομική Βιβλιοθήκη-Χάρης Καρατζάς, Αθήνα, 1997.

Καραγιαννίδης, Χ., Προς μία συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

Κοτζιάς, Ν., Θεωρίες για την παγκοσμιοποίηση και οι ασυμμετρίες της πραγματικότητας, Προλεγόμενα στο *U. Beck*, Τί είναι η παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις, 2002.

Κουλούρης, Ν., Επιτήρηση και Ποινική Δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2009.

Κουλούρης, Ν., Ο ακρωτηριασμός των σωφρονιστικών θεσμών και η επιστροφή στη σωφρονιστική «κανονικότητα». Ο σύντομος βίος των φυλακών «υψίστης ασφαλείας» στην Ελλάδα, Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Α' Τόμος, Εκδοτική Επιμέλεια Μ. Γασπαρινάτου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2015, σελ. 2468-2495.

Κουράκης, Ν., Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, σε: *Σπινέλλη, Κ.Δ.-Κουράκης, Ν.Ε.*, Σωφρονιστική Νομοθεσία, Β' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 1992, σελ. 75-106.

Κουράκης, Ν., Η ποινική επικαιρότητα των πλατωνικών «Νόμων», στο *Μικρογιαννάκης, Ε.* (επιμ.), Πλάτωνος Νόμοι. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (7-8 Μαΐου 2001), Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σελ. 23 επ.

Κουράκης, Ν., Θεωρία της Ποινής, Μία Εισαγωγή, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008.

Κουράκης, Ν., Editorial του Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, *The art of crime*, τεύχος 10, Φεβρουάριος 2009.

Κουράκης, Ν., Ποινική Καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Ε' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009.

Κρανιδιώτη, Μ., Η Ολοκλήρωση, Μέθοδος Ανάπτυξης Θεωρίας στην Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2007.

Κρανιδιώτη, Μ. – Σπύρου, Σ., Επανεγκλεισμός παραβατών του νόμου περί ναρκωτικών σε σωφρονιστικό κατάστημα και θεραπευτικά προγράμματα: «"Nothing works" ή "something works";», σε:Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη, Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σελ. 645-668.

Λάζος, Γρ., Κριτική Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2007.

Λαμπροπούλου, Ε., Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου «μεταχείριση» στο «Σχέδιο του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (1987)», ΠοινΧρ 38/1988, σελ. 161-172.

Λαμπροπούλου, Ε., Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου, Εκδόσεις Κριτική, 2001.

Λαμπροπούλου, Ε., Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2012.

Λαμπροπούλου, Ε., Σωφρονιστική πολιτική, η «αντιπαθής» πολιτική, Institute for Regulatory Policy Research, Ιούνιος 2014.

Λαμπροπούλου, Ε., Η αντιμετώπιση του σωφρονιστικού προβλήματος από την ελληνική σωφρονιστική πολιτική: More of the same or the same is different?, Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, 5-10, σελ. 117-139.

Landreville, P., Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών, Εισήγηση στο Συνέδριο της Ένωσης Γαλλόφωνων Εγκληματολόγων, Agen, Μάιος 2004, *Μαγγανάς, Α.*, (μτφρ), ΠοινΔικ 12/2005, (Έτος 8^ο), σελ. 1461-1468.

Λαχανά, Κ.Χ., Quod ab initio non valet, in tractu temporis non convalescit: νομική θεμελίωση της ασυμβατότητας της Οδηγίας 2006/24/E4 προς το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ με αναγωγή στα νομολογιακά προηγούμενα (stare decisis) του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, ΠοινΔικ 12/2013, σελ. 1137 επ.

Μαγγανάς, Α., Θέματα Εγκληματολογικά και Ποινικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1999.

Μαντζούφας, Π., Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2006.

Μασούρη, Γ., Η εισαγωγή και εξέλιξη της απόλυσης υπό όρους ενηλίκων στην Ελλάδα ως ιδιότυπης χάριτος (1911, 1917-2003), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.

Μηλιώνη, Φ., Προγράμματα επανένταξης αποφυλακισμένων, Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Α' Τόμος, Εκδοτική Επιμέλεια Μ. Γασπαρινάτου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2015, σελ. 2349-2365.

Mireille Delmas-Marty, Πρότυπα και Τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής, Μετάφραση και Εισαγωγή Χριστίνας Ζαραφωνίτου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005.

Μπουγάδη, Σ., Οι σύγχρονες τάσεις του εγκλεισμού: Από το αναμορφωτικό ιδεώδες της δεκαετίας του '70 στη σημερινή κατάσταση, Ποινδικ & Εγκληματολογία 1/2010 (Έτος 2^ο), σελ. 28-40.

Νικολόπουλος, Γ., Κράτος, Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Μία Εγκληματολογική Προσέγγιση, Εκδόσεις Κριτική, 2002.

Νικολόπουλος, Γ., Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων: Θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικά πορίσματα και κοινωνικές δράσεις, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 118, 2005, σελ. 95-118.

Νικολόπουλος, Γ., Διακρατικές μετακινήσεις κρατουμένων και κοινωνική επανένταξη στο «χώρο ελευθερίας, ασφάλειας, δικαιοσύνης», Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

Notitiae Criminalis, Η φυλάκιση στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης των Η.Π.Α., σύμφωνα με το Εκτελεστικό Γραφείο του Προέδρου (Executive Office of the President of the United States), The Art of Crime, Νοέμβριος 2016.

Notitiae Criminalis, Pay-to-Stay Jails (Φυλακές επί πληρωμή), The Art of Crime, Μάιος 2017.

Πανάγος, Κ., Συνδιαλλαγή ανηλίκου δράστη και θύματος. Το ελληνικό νομικό πλαίσιο υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής θεωρίας, Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, Α' Τόμος, Εκδοτική Επιμέλεια Μ. Γασπαρινάτου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2015, σελ. 600-718.

Πανάγος, Κ., Σεξουαλική βία μεταξύ κρατουμένων. Ο κοινωνικός έλεγχος του φαινομένου σε τυπικό και άτυπο επίπεδο, Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ, Νομική Σχολή, Τομέας Ποινικών Επιστημών, Αθήνα, 2017.

Πανούσης, Γ., Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατουμένων, Αρχή διαλόγου σε: Το Δημόσιο Δίκαιο σε εξέλιξη, Σύμμεικτα προς τιμήν του καθηγητού Π. Παραρά, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σελ. 677-698.

Πανούσης, Γ., Το προληπτικό ποινικό δίκαιο (ανάμεσα στους εγκληματικούς κινδύνους και τις δικαιολογικές διακινδυνεύσεις), Εγκληματολογία, 1-2/2014 (Έτος 4ο), σελ. 12-20.

Παπαδάτου, Π., Γενικά Αρχαί της Συγχρόνου Ορθολογικής και Ανθρωπιστικής Αντεγκληματικής Πολιτικής, Τ. 1, Αθήνα, 1973.

Παπαθανασόπουλος, Ε., Διοικητισμός και ποινικότητα, σε: Εγκληματολογικές αναζητήσεις, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη (επιμ. Α. Πιτσελά), Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 723-729.

Παπαθεοδώρου, Θ., Ασφάλεια: Δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης; σε: Τσάτσος, Δ. κ.ά., Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, επιμ. Ανθόπουλος, Χ., Κοντιάδης, Ξ., Παπαθεοδώρου, Θ., Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005.

Παπαθεοδώρου, Θ., Επιτηρούμενη δημοκρατία: η ηλεκτρονική παρακολούθηση των πολιτών στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009.

Παππάς, Β., Το Ποινικό Πρόβλημα, έκδοση-Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα, 1986.

Παρασκευόπουλος, Ν., Οι ρυθμίσεις του Ν. 2172/1993 για την ποινή, Υπερ, 1994, σελ. 486 επ.

Παρασκευόπουλος, Ν., Το Corpus Juris στα πλαίσια της διεθνούς αντεγκληματικής πολιτικής στη στροφή του 2000, Υπεράσπιση, τ. 3, 1999, σελ. 605 επ.

Πιτσελά, Α., Η εκπαίδευση των κρατουμένων ως παράγοντας κοινωνικής τους επανένταξης, σε: Benmann (επιμ.), Ποινικό δίκαιο-Ελευθερία-Κράτος δικαίου, Τιμητικός Τόμος για τον Γ.-Α. Μαγκάκη, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999, σελ. 647 επ.

Πιτσελά, Α., Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου και ανάγκες κοινωνικο-ψυχολογικής στήριξης νέων κατά και μετά το χρόνο της κράτησης. Συγκριτική

εμπειρική έρευνα νεαρών κρατουμένων στις Κάτω Χώρες, Ελλάδα και Γερμανία, ΠοινΔικ 2001, σελ. 881 επ.

Πιτσελά, Α., Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013.

Πρωτοπαπαδάκη, Ε., Ο θεσμός της υφ' όρον απολύσεως του καταδίκου, Εκδοτικός Οίκος «Το Νομικόν», Νικ. Α. Σάκκουλα, Αθήναι, 1954.

Ρεθυμιωτάκη, Ε., Πηγές του δικαίου και νομικός πλουραλισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012.

Σκανδάμης, Μ., Επίκαιρα ζητήματα της ποινικής δίκης: Η υποχώρηση των βεβαιοτήτων, ΠοινΔικ 6/2016, σελ. 461-466.

Σκανδάμης, Μ., Ο θεσμός της απόλυσης υπό όρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016.

Σκανδάμης, Μ., Right on Crime: Η αμερικανική συντηρητική στροφή προς το αναμορφωτικό πρότυπο, The Art of Crime, τεύχος Μαΐου 2017.

Σπινέλλη, Κ.Δ., Θεσμικά πλαίσια, όρια και ιδεολογικό-πολιτικοί άξονες του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, σε: *Σπινέλλη, Κ.Δ.- Κουράκης, Ν.Ε.*, Σωφρονιστική Νομοθεσία, Β' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 1992, σελ. 17-73.

Σπινέλλη, Κ.Δ., Η απεικόνιση της εγκληματικότητας στην Ελλάδα και την Ευρώπη προαπαιτούμενο για τη χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής, σε: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Αντεγκληματική Πολιτική και Δικαιώματα του Ανθρώπου, Υπεύθυνη Έκδοσης Αγλαΐα Τσίτουρα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.

Σπινέλλη, Κ., Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, 3^η έκδοση ανανεωμένη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

Σπινέλλη, Κ.Δ.- Κουράκης, Ν.Ε., Σωφρονιστική Νομοθεσία, Δ' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001.

Συκιάτου, Α., Το σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013.

Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε., Ο ορισμός της τρομοκρατίας, ΠοινΔικ 5, 2002, σελ. 59 επ.

Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε., Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια εναλλακτική πρόταση για την αντιμετώπιση του εγκλήματος, ΠοινΔικ 6/2017, Έτος 20ο, σελ. 497-504.

Συνέντευξη του Καθηγητή Andrew von Hirsch στο Γεώργιο Γιαννούλη, *The Art of Crime*, Τεύχος Μαΐου 2017.

Γάτσης, Ν., Νεωτερικότητα και Κοινωνική Αλλαγή. Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις, 2^η έκδοση, Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα, 2004.

Τζαννετάκη, Τ., Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μία κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.

Τζαννετάκη, Τ., Πρότυπα ποινικής καταστολής. Θέσεις και αντιθέσεις, σε: *Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α.*, Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις (επιμ. Χαλκιά), Αθήνα, 2011, σελ. 187 επ.

Τζαννετάκη, Τ., Δικαιϊκό πρότυπο, 2015 [Προδημοσίευση του λήμματος «δικαιϊκό πρότυπο» για το υπό έκδοση Εγκληματολογικό Λεξικό, Κουράκης/Σπινέλλη/Κρασιδάκη (επιμ.)].

Τζαννετάκη, Τ., Η θεωρία των «σπασμένων παραθύρων» και η πολιτική της μηδενικής ανοχής, [Προδημοσίευση του λήμματος για το υπό έκδοση Εγκληματολογικό Λεξικό, Κουράκης/Σπινέλλη/Κρασιδάκη (επιμ.)].

Τζαννετάκη, Τ., Η Στρατηγική Έμμεσης Μείωσης των Ποινών: Η εξάντληση των ορίων της και η ανάγκη αλλαγής παραδείγματος, *The Art of Crime*, τεύχος Νοεμβρίου 2016.

Τσίγκανου, Ι., Έγκλημα και «Επικινδυνopoίηση» στην Κοινωνία της «Διακινδύνευσης» των Κοινωνικών Ανισοτήτων και της Διαφοράς, σε: Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, (εκδ.επιμ. καθηγ. Α. Μαγγανάς), Τόμος Β', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2003, σελ. 1385-1404.

Τσουνάκου-Ρουσιά, Ε., Οι ελληνικές φυλακές ως πεδίο παραβίασης του ά. 3 της ΕΣΔΑ, *The art of crime*, Μάιος 2017.

Vold, G., *Theoretical Criminology*², 1979, (μτφρ. Ε. Αντωνάκη, επιμ. Γ. Καραμπέλας), κείμενο διαδικτυακά προσβάσιμο στην ιστοσελίδα Ποινική Καταστολή (<http://www.p-kat.gr/>).

Wacquant, L., Οι φυλακές της μιζέριας, Εκδόσεις Πατάκη, 2002.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Adler, F., Gerhard O.W., Mueller, W. s. L., Criminology, 8th edition, McGraw-Hill, 2013.

Agnew, R., Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency, Criminology, 30, 1992.

Agnew, R., λήμμα “strain theory” σε: The Sage Dictionary of Criminology, 2001.

Allen, F., The Decline of the Rehabilitative Ideal: Penal Policy and Social Purpose, New Haven, CT: Yale University Press, 1981.

Allen, F., Criminal Justice, Legal Values and the Rehabilitative Ideal, Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 1959, 50 (3), σελ. 226-232.

Andrews, D.A., A Personal, Interpersonal and Community-Reinforcement Perspective on Deviant Behavior (PIC-R), National Criminal Justice Reference Service, Washington, Jan. 1982.

Andrews, D.A., The psychology of criminal conduct and effective treatment, σε: McGuire, J. (eds), What works: Reducing Reoffending, Chichester: John Wiley, 1995.

Andrews, D.A. & Bonta, J., The Psychology of Criminal Conduct, 3rd edition, Cincinnati, Ohio, Anderson, 2003.

Andrews, D.A., & Bonta, J., Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation (report 2006-2007), Public Safety Canada, 2007.

Andrews, D.A. & Bonta, J., The Psychology of Criminal Conduct, 5th edition, Anderson Publishing, New Providence, NY, 2010.

Archer, M., Bhaskar, R., Collier, A., Lawson, T., Norrie, A. (επιμ.), Critical Realism-Essential Readings, London, 1998.

Arnhart, L., Darwinian Natural Right: The Biological Ethics of Human Nature, Albany, NY: State University of New York Press, 1998.

Artinopoulou, V., Victims of crime in contemporary Greece, Εγκληματολογικές αναζητήσεις, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, Επιμέλεια Αγγ. Πιτσελά, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 71-90.

Ashworth, A., Sentencing and Criminal Justice, Fifth edition, Cambridge University Press, New York, 2010.

Ashworth, A., Sentencing and Criminal Justice, Cambridge University Press, 6th edition, 2015.

Ashworth, A. & Zedner, L., Preventive Justice, Oxford University Press, Oxford-New York, 2014.

Ashworth, A., Zedner, L., Tomlin, P. (επιμ.), Prevention and the limits of criminal law, Oxford University Press, Oxford-New York, 2013.

Aspinwall, L.G. & Staudinger, U.M. (eds.), A Psychology of Human Strengths: Fundamental Questions and Future Directions for a Positive Psychology, Washington, DC: American Psychological Association, 2003.

Attrill, G. & Liell, G., Offenders views on risk assessment, 2007, σε: Padfield, N. (ed.), Who to release? Parole, Fairness and Criminal Justice, Cullompton, UK: Willan, σελ. 191-201.

Austin, J., The proper and improper use of risk assessment in corrections, Federal Sentencing Reporter, 16 (3), Feb. 2004.

Austin, J., Clark, J., Hardyman, P., Henry, A., The impact of “three strikes and you’ re out”, Punishment & Society, 2/1999, σελ. 163 επ.

Baratta, A., Criminologia critica e critica del diritto penale, il Mulino, Bologna, 1982.

Barry, M., & Leonardsen., D., Inequality and punitivism in late modern societies: Scandinavian exceptionalism revisited, European Journal of Probation, 2/2012, σελ. 46 επ.

Baumeister, R.F., How the self became a problem: A psychological review of historical research, Journal of Personality and Social Psychology, 52, 1987, σελ. 163-176.

Beck, U., Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1986.

Beck, U., Risk Society. Towards a New Modernity, SAGE Publications, London, Newbury Park, New Delhi, 1992.

Beck, U., Ecological Politics in an Age of Risk, Cambridge, Polity Press, 1995.

Beck, U., The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization, σε: *Beck, U./Giddens, A./Lash, S.*, Reflexive modernization, Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, Cambridge, Polity Press, 2004⁵, σελ. 1-55.

Beck, U., Living in the world risk society-A Hobhouse Memorial Public Lecture given on Wednesday 15 February at the London School of Economics, Economy and Society, No. 3, Vol. 35, 2006, σελ. 329-345.

Beck, U., Power in the global Age, A new global political economy, Cambridge, Polity Press, 2007².

Bertram, E., Blachman, M., Sharpe, K., Andreas, P., Drug war politics-The price of denial, University of California Press, California, 1996.

Blumstein, A. - Wallman, J., The Crime Drop in America, Cambridge University Press, 2000.

Böhm, L.M., Der, Gefährder und das, Gefährdungsrecht: Eine rechtssoziologische Analyse am Beispiel der Urteile des Bundesverfassungsgerichts über die nachträgliche Sicherungsverwahrung und Wohnraumüberwachung, Göttingen, 2011 (διδ. διατριβή).

Bonta, J., (Personal Communication), 2003, Melbourne, Australia.

Bonta, J. et al., Restorative Justice and recidivism: promises made promises kept?, in Handbook for Restorative Justice: A global perspective (D. Sullivan, T. Toft eds), Routledge, 2006.

Bottoms, A., The Philosophy and Politics of Punishment and Sentencing, σε: *C. Clarkson and R. Morgan* (eds), The Politics of Sentencing Reform, Oxford: Clarendon Press, 1995, σελ. 17-49.

Braithwaite, J., Crime, shame and reintegration, Cambridge University Press, 1989.

Braithwaite, J., The new regulatory state and the transformation of criminology, British Journal of Criminology, Vol. 40, Issue 2, March 2000, σελ. 222-238.

Braithwaite, J., Setting Standards for Restorative Justice, British J. Criminology, (42), 2002, σελ. 563-577.

Brodeur, J.-P., Penal Saturation, σε: *T. O' Reilly-Fleming*, Post-Critical Criminology, Scarborough, Ontario: Prentice Hall, 1996, σελ. 315-328.

Cannat, P., Les droits du détenu, Revue Penitentiaire et de Droit Penal 77, 1953, σελ. 217-220.

Capeheart, L. & Milovanovic, D., Social Justice. Theories, Issues and Movements, 2007, New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.

- Carney, L.*, Introduction to correctional science, McGraw-Hill Book Company, 1979.
- Carrabine, E., Cox, P., Lee, M., Plummer, K., South, N.*, Criminology: A sociological introduction, SAGE Publications, London, 2009.
- Cavadino, M., Dignan, J.*, The Penal System: An Introduction, 4th Edition, London, 2007, SAGE Publications.
- Chalkiadaki, V.*, Gefährderkonzepte in der Kriminalpolitik, Wiesbaden, 2017.
- Chambliss, W.*, Power Politics and Crime, Colorado, Oxford: Westview Press, 2001.
- Christie, N.*, Crime Control as Industry, Towards Gulags, Western Style, Routledge, London, 1994 (2).
- Clarke, S.*, From enlightenment to risk: Social theory and contemporary society, Palgrave MacMillan, Hampshire, 2006.
- Cohen, S.*, Folk devils and moral panics, McGibbon and Kee, London, 1972.
- Cummins, R.A.*, The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos, Social Indicators Research, 38, 1996, σελ. 303-328.
- Dagan, D. & Teles, Steven M.*, Prison Break: Why conservatives turned against mass incarceration, Oxford University Press, 2016.
- Denninger, E.*, Der Präventions-Staat, στο: Der gebändigte Leviathan, Nomos, Baden-Baden, 1990, σελ. 33 επ.
- Denny, D.*, Risk and society, Longon, SAGE Publications, 2005.
- Dershowitz, A.*, Fair and certain punishment, Twentieth Century Fund, New York, 1976.
- de Vries, R., Mann, R., Maruna, S., Thornton, D.*, An Exploration of Protective Factors Supporting Desistance from Sexual Offending, Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment, 2015, Vol. 27 (1), σελ. 16-33.
- Dowden, C. & Andrews, D.A.*, What works for female offenders: A meta-analytic review, Crime and Delinquency, 45, 1999, σελ. 438-452.
- Dowden, C. & Andrews, D.A.*, What works in young offender treatment: A meta-analysis, Forum on Corrections Research, 11, 1999, σελ. 21-24.
- Dowden, C. & Andrews, D.A.*, Effective correctional treatment and violent reoffending: A meta-analysis, Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice, 42, 2000, σελ. 449-467.

Dowden, C. & Andrews, D.A., Does family intervention work for delinquents? Results of a meta-analysis, *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 45, 2003, σελ. 327-342.

Dowden, C. & Andrews, D.A., The importance of staff practice in delivering effective correctional treatment: A meta-analytic review of core correctional practice, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 48, 2004, σελ. 203-214.

Duff, A. & Garland, D., Introduction: Thinking about Punishment, *A Reader on Punishment*, Duff and Garland (eds), 1994.

Duff, R.A., *Punishment, Communication and Community*, Oxford University Press, 2003.

Easton, S. & Piper, C., *Sentencing and punishment: The Quest for Justice*, Oxford University Press, 4th Edition, 2016.

Emmons, R.A., *The Psychology of Ultimate Concerns*, New York: Guildford, 1999.

Endrass, J., Rossegger, A., Urbaniok, F, Borchard, B. (επιμ.), *Interventionen bei Gewalt-und Sexualstraftätern: Risk-Management, Methoden und Konzepte der forensischen Psychiatrie*, Berlin, 2012.

Fletcher, G., *Rethinking Criminal Law*, Little Brown, Boston, 1978.

Frankel, M. E., *Criminal sentences: Law without order*, Hill and Wang, New York, 1973.

Garland, D., Penal modernism and postmodernism, σε: *Blomberg, T. & Cohen, S.*, *Punishment and Social Control*, Aldine de Gruyter, New York, 1995, σελ. 181 επ.

Garland, D. (ed.), *Mass Imprisonment, Social Causes and Consequences*, SAGE Publ., London, Thousand Oaks, New Delhi, 2001.

Garland, D., *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

Garland, D., Beyond the culture of control, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2/2004, σελ. 160-189.

Garland, D., On the concept of moral panic, *Crime, Media, Culture*, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi and Singapore, 2008, Vol. 4 (1), σελ. 9-30.

Garland, D. & Sparks, R., Criminology and Social Theory, Oxford University Press, New York, 2000.

Garner, R., Contemporary Movements and Ideologies, McGraw-Hill, New York, 1996.

Garside, R., “Punitiveness” and “populism” in political economic perspective, σε: *Roberts, R. & W. McMahon* (επιμ.), Social justice and criminal justice, King’s College London, London, 2007, σελ. 31 επ.

Green, D., When children kill children: Penal populism and political culture, Oxford University Press, Oxford-New York, 2008.

Greene, J., Zero tolerance: A case study of police policies and practices in New York City, *Crime & Delinquency*, 2/1999, σελ. 171 επ.

Greenwood, P.W. & Abrahamse, A., Selective Incapacitation, The Rand Corporation, R-2815-NIJ, 1982.

Hallinan, J., Going up the River. Travels in a Prison Nation, Random House, NY, 2001.

Hannah-Moffat, K., Moral agent or actuarial subject: Risk and women’s imprisonment, *Theoretical Criminology*, 3, 1999, σελ. 71-94.

Hanson, R.K., What works: The Principles of Effective Interventions with Offenders. Presented at the 25th annual convention of the Association for the Treatment of Sexual Abusers, Sept. 2006, Chicago III.

Hassemer, W., Symbolisches Strafrecht und Rechtsgüterschutz, *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1989, Vol. 9, Issue: 12, σελ. 552-559.

Hebenton, B. & Seddon, T., From dangerousness to precaution-Managing sexual and violent offenders in an increase and uncertain age, *British Journal of Criminology*, 3 (49), 2009, σελ. 343-362.

Hermann, D., Incarceration and Recidivism, σε: *Albrecht, G. και Otto, H.-U.*, Social Prevention and the Social Sciences. Theoretical controversies, research problems and evaluation strategies, Berlin, 1991, σελ. 537 επ.

Hudson, B., Justice through Punishment, McMillan Education, London, 1987.

Hudson, B., Social Justice, McLaughlin, E. Muncie, J., (eds), The SAGE Dictionary of Criminology, 2001, London, Th. Daks, New Delhi.

Hudson, B., Understanding Justice, 2003, Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Human Rights Watch, Nation behind bars: A human rights solution, (https://www.hrw.org/sites/default/files/related_material/2014_US_Nation_Behind_Bars_0.pdf).

Ignatieff, M., A Just Measure of Pain. The Penitentiary in the Industrial Revolution 1750-1850, Pantheon, New York, 1978.

Jakobs, G., Kriminalisierung im Vorfeld einer Rechtsgutsverletzung, Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft, Vol. 97, Issue 4, Jan. 1985, σελ. 751 επ.

Janus, E., Failure to protect: America's sexual predator laws and the rise of the preventive state, Cornell University Press, New York-London, 2006.

Jescheck, H.-H., Grundsätze der Kriminalpolitik in rechtsvergleichender Sicht, 1995, σε Festschrift für Koichi Miyazawa, σελ. 363 επ.

Jones, T. & Newburn, T., Three strikes and you're out: Exploring symbol and substance in American and British crime control policies, British Journal of Criminology, 5/2006, σελ. 781 επ.

Kaiser, G., Was heißt "Amerikanische Kriminologie"?, σε *H.D. Schwind, E. Kube, H.-H. Schneider* (επιμ.), 1998, Kriminologie an der Schwelle zum 21. Jahrhundert, Festschrift für Hans Joachim Schneider, σελ. 539 επ.

Kelling, G.L. & Wilson, J.Q., Broken Windows: The police and neighborhood safety, Atlantic Monthly, Mar. 1982, 249 (3), σελ. 29-38.

King, L.A., The hard road to the good life: The happy, mature person, Journal of Humanistic Psychology, Vol. 41, No. 1, Winter 2001, σελ. 51-72.

King, L.A., & Broyles, S., Wishes, gender, personality and well-being, Journal of Personality, 65, 1997, σελ. 50-75.

Knauer, F., Der Straftäter als "tickende Zeitbombe"?, Kriminologische Betrachtungen zu einem kriminalpolitischen Unwort. Zugleich ein Beitrag zu Entwicklung, Stand und Perspektiven der Kriminalprognostik, JZ 2013, σελ. 558 επ.

Koetzle, D. & Skinner, B., Recidivism Reduction Training: Strategies for Promoting Staff Safety and Public Safety in Rhode Island. Presentation at the Rhode Island Department of Corrections Recidivism Reduction Training, Cranston, RI, June 3 & 4, 2014.

Kunz, K.L., Singelstein, T., Kriminologie, Bern, ⁷ 2016.

Kury, H., Brandenstein, M., Obergfell-Fuchs, J., Dimensions of punitiveness in Germany, European Journal of Criminal Policy and Research, 1-2/2009, σελ. 63 επ.

Lappi-Seppälä, T., Penal Policy in Scandinavia, *Crime and Justice*, Vol. 36, No. 1, 2007, σελ. 217-295.

Latessa, E.J. (n.d.), What works and what doesn't in reducing recidivism: applying the principles of effective intervention to offender reentry. Powerpoint Presentation, University of Cincinnati, Cincinnati, OH.

Latessa, E.J. & Lowenkamp, C., What works in reducing recidivism?, *University of St. Thomas Law Journal*, Vol. 3:3, 2006, σελ. 521-535.

Latimer, J. et al., The effectiveness of Restorative Justice Practices. A Meta-Analysis, Ottawa: Department of Justice, Canada, 2001.

Lauwaert, K. & Aertsen, I. (eds), Desistance and restorative justice. Mechanisms for desisting from crime within restorative justice practices, European Forum for Restorative Justice v.z.w., 2015.

Leonardsen, D., Japan as a Low-Crime Nation, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

Lipton, D.S., Martinson, R. & Wilks, J., The effectiveness of correctional treatment: A survey of treatment evaluation studies, New York, 1975, Praeger.

Loader, I., For penal moderation: Notes towards a public philosophy of punishment, *Theoretical Criminology*, 3/2010, σελ. 358-359.

MacKenzie, D. L., Brame, R., McDowall, D., Souryal, C., Boot Camp Prisons and Recidivism in Eight States, *Criminology*, Vol. 33, No. 3, 1995, σελ. 327-357.

Marshall, W.L., Anderson, D. & Fernandez, Y.M., Cognitive behavioural treatment of sexual offenders, Toronto, ON: John Wiley & Sons, 1999.

Marshall, W.L., Fernandez, Y.M., Serran, G.A., Mulloy, R., Thornton, D., Mann, R.E. & Anderson, D., Process variables in the treatment of sexual offenders, *Aggression and Violent Behavior: A Review Journal*, 8, 2003, σελ. 205-234.

Marshall, W.L., Marshall, L.E., Serran, G. & Fernandez, Y.M., Treating sexual offenders: An integrated approach, New York, NY: Routledge, 2006.

Marshall, W.L., Serran, G., Moulden, H., Mulloy, R., Fernandez, Y.M., Mann, R.E. & Thornton, D., Therapist features in sexual offender treatment: Their reliable identification and influence on behavior change, *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 9, 2002, σελ. 395-405.

Martinson, R., What works?-Questions and answers about prison reform, *The Public Interest*, 1974, Issue:35, σελ. 22-54.

Martinson, R., New findings, new ideas: A note of caution regarding sentencing reform, *Hofstra Law Review*, 1979, Issue: 7, σελ. 243 επ.

McEvoy, K., Mika, H., Hudson, B., Introduction, Practice, Performance and Prospects for Restorative Justice, *British J. Criminology*, (42), 2002, σελ. 469-475.

Mc Williams, W., Pease, K., Probation practice and an end to punishment, *The Howard Journal*, 29, 2000, σελ. 14-24.

Meijer, S., Rehabilitation as a Positive Obligation, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 25, 2017, σελ. 145-162.

Merton, R., Social Structure and Anomie, *American Sociological Review*, 3, 1938, σελ. 672-682.

Merton, R., *Social Theory and Social Structure*, revised edition, New York, 1957 και 1968.

Mirsky, L., Albert Eglash and Creative Restitution: A Precursor to Restorative Practices, International Institute for Restorative Practices E-Forum Archive.

Morris, A., Critiquing the Critics. A brief response to critics of restorative justice, *British J. Criminology*, (42), 2002, σελ. 596-615.

Morris, H., Persons and Punishment, *The Monist*, Vol. 52, Issue 4, 1968, σελ. 475-501.

Morris, N., *The Future of Imprisonment*, University of Chicago Press, Chicago, 1974.

Murphy, M.C., *Natural Law and Practical Rationality*, New York: Cambridge University Press, 2001.

Newburn, T., *Crime and criminal justice policy*, Pearson Education Limited, Harlow, 2003.

Newburn, T. & Jones, T., Symbolic politics and penal populism, *Crime, Media, Culture*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, 2005, Vol. 1, Issue: 1, σελ. 72-87.

Nikolić-Ristanović, V., Making people happy is the best crime prevention: Towards happy-making criminology, *European Journal of Criminology*, 2014, σελ. 401 επ.

Ogloff, J.R.O. & Davis, M.R., Advances in offender assessment and rehabilitation: Contributions of the Risk-Needs-Responsivity approach, *Psychology, Crime & Law*, 10, 2004, σελ. 229-242.

Ouimet, M., Explaining the American and Canadian Crime Drop in the 1990's, Canadian Journal of Criminology, Vol 44, Issue 1, January 2002, σελ. 33-50.

Pratt, J., Brown, D., Brown, M., Hallsworth, S., Morrison, W., (eds), The New Punitiveness. Trends, Theories, Perspectives, 2005, Willan Publishing, Cullompton, Devon.

Pratt, J. & Clark, M., Penal populism in New Zealand, Punishment and Society, 2005, Vol. 7 (3), SAGE Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, σελ. 303-322.

Prescott, D., The Good Lives Model (GLM) in Theory and Practice, 154th International Training Course Visiting Experts' Papers, Resource Material Series, No. 91, σελ. 80-86.

Raine, J. & Willson, M., Beyond managerialism in criminal justice, The Howard Journal of Criminal Justice, Vol. 36, No. 1, Feb. 1997, σελ. 80-95.

Rawls, J., A theory of justice, 1971, Belknap.

Reitz, K., The American Experiment. Crime Reduction through Prison Growth, European Journal on Criminal Policy and Research, 1996, Vol. 4-3, σελ. 74-91.

Rex, S., A New Form of Rehabilitation?, σε: *Von Hirsch, A. & Asworth, A.*, Principled Sentencing: Readings on Theory and Policy, Oxford, Hart Publishing, 2nd ed., 1998.

Richards, J.M., Jr., Life goals of American college freshmen, Journal of Counseling Psychology, 13, 1966, σελ. 12-20.

Roberts, J., Stalans, L., Indermaur, D., Hough, M., Penal populism and public opinion, Oxford University Press, Oxford-New York, 2003.

Robinson, G., Risk Management and Rehabilitation in the Probation Service: Collision and Collusion, The Howard Journal, Vol. 38, No. 4, Nov. 1999, σελ. 421-433.

Robison, J., & Smith, G., The effectiveness of correctional programs, Crime and Delinquency, Jan. 1971, 17 (1), σελ. 67-80.

Ronel, N. & Elisha, E., A Different Perspective: Introducing Positive Criminology, International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, Vol. 55 (2), 2011, σελ. 305 επ.

Schneider, S., Refocusing crime prevention: Collective action and the quest for community, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 2007.

Schwartz, S.H., & Bilsky, W., Toward a universal psychological structure of human values, *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1987, σελ. 550-562.

Scoones, C.D., Willis, G.M. & Grace, R.C., Beyond Static and Dynamic Risk Factors, *Journal of Interpersonal Violence*, 27 (2), 2010, σελ. 222 επ.

Seddon, T., Williams, L., Ralphs, R., Tough choice-Risk, security and the criminalization of drug policy, Oxford University Press, Oxford-New York, 2012.

Seligman, M. & Csikszentmihalyi, M., Positive Psychology: An introduction, *American Psychologist*, Vol. 55 (1), 2000, σελ. 5 επ.

Shapland, J. et al., Does Restorative Justice affect reconviction?, Ministry of Justice Research Series, 10/08, 2008.

Shaw, C.R., The Jack-Roller. A delinquent boy's own story, University of Chicago Press, 1930.

Sherman, L. & Strang, H., Restorative Justice: the evidence, the Smith Institute, 2007.

Shichor, D., Three strikes as a public policy: The convergence of the new penology and the McDonaldization of punishment, *Crime & Delinquency*, 4/1997, σελ. 470 επ.

Short, J., The Social Fabric at Risk: Toward the Social Transformation of Risk Analysis, *American Sociological Review*, Vol. 49, No. 6, Dec. 1984, σελ. 711-725.

Siegel, L. J., Criminology: Theories, Patterns and Typologies, 4th edition, St. Paul/New York etc., 1992.

Simon, J., The ideological effects of actuarial practices, *Law & Society Review*, Vol. 22, No. 4, 1988, σελ. 771-800.

Singer, R., Just Deserts: Sentencing based on equality and desert, Ballinger Publishing Co., Cambridge, 1979.

SpearIt, Manufacturing social violence: The prison paradox & (and) future escapes, *Berkeley Journal of African-American Law and Policy*, Vol. 11, Issue 1, Jan. 2009, σελ. 84-122.

Stuart, J. & Sykora, R., Minnesota's Failed Experience with Sentencing Guidelines and the Future of Evidence-Based Sentencing, *William Mitchell Law Review*, Vol. 37, Issue: 2, 2011, σελ. 426-468.

Sutherland, E.H. & Cressey, D.R., Criminology, 9th edition, Lippincott, Philadelphia, 1974.

Sykes, G. & Matza, D., Techniques of Neutralization, A Theory of Delinquency, American Sociological Review, 1957, Vol. 22, No. 6, σελ. 664-670.

The American Friends Service Committee, Struggle for Justice: A report on crime and punishment in America, Hill & Wang, New York, 1971.

The Oxford Handbook of Crime and Criminal Justice, (ed. Michael Tonry), Oxford University Press, Oxford-New York, 2011.

The Social Reintegration of Ex-prisoners in Council of Europe Member States, (www.quaker.org).

Tyler, I.R., Boeckmann, R.J., Smith, H.J., Huo, V., Social Justice in a Diverse Society, Colorado, Oxford: Westview Press, 1997.

Ungar, S., Moral panic versus the risk society: The implications of the changing sites of social anxiety, British Journal of Sociology, Vol. 52 (2), 2001, σελ. 271-291.

v. Liszt, F., Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge, 1. Bd. 1875 bis 1891, 2. Bd. 1892 bis 1904, Berlin, 1905.

van Swaaningen, R., Critical Criminology. Visions from Europe, 1997, London Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications.

von Hirsch, A., Desert and Previous Convictions in Sentencing, Minnesota Law Review (65), 1981, σελ. 591 επ.

von Hirsch, A., Past or future crimes: Deservedness and dangerousness in the sentencing of criminals, New Brunswick, 1985.

von Hirsch, A., Censure and Sanctions, Clarendon Press, 1993.

von Hirsch, A., Proportionality and Progressive Loss of Mitigation: Some Further Reflections, σε: *Roberts, J., von Hirsch, A.*, Previous Convictions at Sentencing. Theoretical and Applied Perspectives, Hart Publishing, Oxford, 2010.

von Hirsch, A. & Jareborg, N., Appendix 3, σε *von Hirsch A. and Ashworth, A.*, Proportionate Sentencing. Exploring the Principles, Oxford University Press, 2005, σελ. 186-219.

von Hirsch, A. & Maher, L., Should Penal Rehabilitation be revived?, σε: *Ashworth, A. /von Hirsch, A. /Roberts, J.* (επιμ.), Principled Sentencing, Hart Publishing, 3rd edition, 2009, σελ. 33 επ.

Wacquant, L., The Use and Abuse of the Prison in the Age of Social Insecurity, σε: *McCarthy, M.*, (επιμ.) Incarceration and Human Rights, Manchester University Press, Manchester-New York, 2010, σελ. 71 επ.

Wade, D. & De Jong, B., Recent advances in rehabilitation, *British Medical Journal*, Vol. 320, 2000, σελ. 1385-1388.

Ward, T., Good lives and the rehabilitation of sexual offenders: Promises and problems, *Aggression and Violent Behavior*, 7, 2002, σελ. 513 επ.

Ward, T., The management of risk and the design of good lives, *Australian Psychologist*, 37, 2002, σελ. 172 επ.

Ward, T. & Brown, M., The Risk-Need Model of offender rehabilitation: A critical analysis, σε: Ward, T., Laws, D.R. and Hudson, S.H. (eds), *Sexual Deviance: Issues and Controversies*, Thousand Oaks, California, SAGE Publications, 2003.

Ward, T. & Maruna, S., *Rehabilitation, Beyond the risk paradigm*, Routledge, London and New York, 2007.

Ward, T., Mann, R., Gannon, T., The good lives model of offender rehabilitation: Clinical implications, *Aggression and Violent Behavior*, 12, 2007, σελ. 87-107.

Ward, T., Melser, J., Yates, P., Reconstructing the Risk-Need-Responsivity model: A theoretical elaboration and evaluation, *Aggression and Violent Behavior*, 12, 2007, σελ. 208 επ.

Williams, M., (In) security studies, reflexive modernization and the risk society, *Cooperation and Conflict*, 1/2008, σελ. 57 επ.

Wilson, R. J. & Yates, P. M., Effective interventions and the Good Lives Model: Maximizing treatment gains for sexual offenders, *Aggression and Violent Behavior*, 14, 2009, σελ. 157-161.

World Prison Population List (11th edition), Institute for Criminal Policy Research.

Young, W. & Brown, M., Cross-National Comparisons of Imprisonment, στο *Michael Tonry* (εκδ.), *Crime and Justice: A Review of Research*, Chicago, The University of Chicago Press, 1995.

Zedner, L., Pre-crime and post-criminology?, *Theoretical Criminology*, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi and Singapore, 2007, Vol. 11 (2), σελ. 261-281.

Zehr, H., *The little book of restorative justice*, Intercourse, PA: Good Books, 2002.

Zimring, F. E. & Hawkins, G., Incapacitation: Penal confinement and the restraint of crime, Oxford University Press, Oxford, 1995.